

Powiat **MALBORSKI**

Przewodnik turystyczno-krajoznawczy

Redakcja:
Małgorzata Mierzińska

Opracowanie merytoryczne treści:
Karolina Manikowska, Tomasz Wąsik

Tekst o zamku malborskim:
Mariusz Mierziński

Fotografie:
Lech i Bożena Okońscy

Opracowanie tras turystycznych:
**Karolina Manikowska, Tomasz Wąsik, Malborska Załoga Rowerowa RAMA,
Stowarzyszenie Koło Przewodników Malborskich, Oddział Przewodnicki PTTK
im. S. Dubyny w Malborku, Muzeum Zamkowe w Malborku**

Kierownik projektu „Niech poznają nas inni – promocja oferty turystycznej obszaru LSR Spichlerz Żuławski poprzez wydanie i udostępnienie on-line przewodnika krajoznawczo-turystycznego Powiatu Malborskiego”:
Małgorzata Badziong

Projekt okładki i skład:
Jacek Kita

Europejski Fundusz Rolny
na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich

Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich
Europa inwestująca w obszary wiejskie

Publikacja wydana w ramach realizacji projektu pn. „Niech poznają nas inni – promocja oferty turystycznej obszaru LSR Spichlerz Żuławski poprzez wydanie i udostępnienie on-line przewodnika krajoznawczo-turystycznego Powiatu Malborskiego” współfinansowanego ze środków Unii Europejskiej, w zakresie operacji Małe Projekty w ramach działania 413 Wdrażanie lokalnych strategii rozwoju objętego Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013

© Copyright 2015 Stowarzyszenie Gmin i Powiatu Malborskiego

ISBN: 978-83-940344-0-5

Druk:
Drukarnia W&P, ul. Akacyjowa 29, 82-200 Malbork, tel. (55) 272 25 85

Nakład: **1000 egz.**

Publikacja bezpłatna

SPIIS TREŚCI

<i>Wstęp</i>	5
<i>Miasto Malbork</i>	13
<i>Zamek malborski</i>	29
<i>Gmina Malbork</i>	37
<i>Miasto i Gmina Nowy Staw</i>	51
<i>Gmina Stare Pole</i>	65
<i>Gmina Lichnowy</i>	77
<i>Gmina Miłoradz</i>	89
<i>Trasy turystyczne</i>	103
• <i>Powiat rowerem – Trasa I</i>	104
• <i>Powiat rowerem – Trasa II</i>	106
• <i>Powiat rowerem – Trasa III</i>	107
• <i>Powiat rowerem – Trasa IV</i>	110
• <i>Powiat rowerem – Trasa V</i>	111
• <i>Powiat rowerem – Trasa VI</i>	113
• <i>Powiat samochodem – Trasa I</i>	116
• <i>Powiat samochodem – Trasa II</i>	118
• <i>Trasa piesza I</i>	120
• <i>Trasa piesza II</i>	122
• <i>Trasa piesza III</i>	124
• <i>Trasa piesza IV</i>	126
• <i>Trasa piesza V</i>	128
• <i>Trasa piesza VI</i>	128
• <i>Trasa wodna I</i>	130
• <i>Trasa wodna II</i>	130
<i>Bibliografia</i>	132

WSTĘP

WSTĘP

Parę słów o powiecie

Powiat malborski o powierzchni 494 km², jest najmniejszym w województwie pomorskim i liczy 62847 mieszkańców, co daje ok. 127 osób na km². Mimo to, oferuje niezwykle bogactwo historii, obecnej w obu miastach: Malborku i Nowym Stawie oraz licznych wioskach, położonych w przeważającej większości na Żuławach. Warto pamiętać, że aż do 1948 r. powiat malborski, istniejący od XV w., obejmował również teren całych tzw. Małych Żuław Malborskich, w tym część gmin Markusy i Gronowo Elbląskie, należących obecnie do powiatu elbląskiego. Powiat malborski od północy graniczy z nowodworskim, od południa – ze sztumskim, zaś od wschodu z elbląskim. Naturalną granicę od zachodu z powiatami tczewskim i gdańskim stanowi Wisła.

Teren powiatu malborskiego to miejsce, gdzie znajdują się ślady osadnictwa z czasów rzymskich. Scierały się tu interesy słowiańskich Pomorzan i wojowniczych Prusów, gdzie Krzyżacy żelazną ręką rządili do swej klęski w 1466 r., a Polacy sprowadzili uciekinierów religijnych z Niderlandów. Bogate dzieje dzisiejszego powiatu malborskiego, dokumentują zachowane stanowiska archeologiczne, z których najsłynniejsze jest gockie cmentarzysko zlokalizowane w obrębie wsi Wielbark. Poza Wielbarkiem i Nową Wsią Malborską, miejscowości powiatu położone są na obszarze jednego z najszybszych obszarów kraju – Żuław Wiślanych. Chcąc zobrazować sobie krajobraz powiatu malborskiego, należy wejść na wieżę zamku w Malborku.

Most na Wiśle pomiędzy Lisewem Malborskim a Tczewem

Pomiędzy wstęgą leniwie płynącego Nogatu a widocznymi przy dobrej pogodzie mostami prowadzącymi z Lisewa do Tczewa, rozciąga się szeroka, rozległa płaszczyna pól uprawnych, rozpoczynających się tuż za linią zabudowy Kałdowa i Grobelna. Płaszczynę tę przecinają regularne aleje przydrożne i obsady wierzbowe przy mniejszych ciekach wodnych, a gdzieś – gdzie uwagę przyciąga pojedyncza kępa drzew, w której kryje się siedlisko na kolonii. Spomiędzy drzew w oddali wyłania się także czerwony dach kościoła w Lichnowach, z wysoką, strzelistą wieżą. Ostatnio widać także współczesne wiatraki z farmy pod Nowym Stawem. W zależności od pory roku, pola przybierają różne barwy: odcienie zieleni, kiedy wschodzą uprawy, jaskrawą żółć u progu lata, kiedy dojrzewa rzepak, beż, gdy dojrzewa pszenica i brąz po żniwach, lub biel, przecinaną czernią bezlistnych koron drzew w śnieżną zimę. Próżno szukać pagórków – tych należy wypatrywać raczej od strony Sztumu, gdzieś z Osiedla Południe. Po „miejskiej” stronie Nogatu, rysuje się zaś ściana Lasu Wielbarskiego, szczególnie dobrze widoczna od strony Grobelna i Pogorzałej Wsi.

Widok na rzekę Nogat

Ziemie położone na Żuławach za Nogatem zawdzięczają swój rozkwit działalności rycerzy – zakonników z czarnymi krzyżami na płaszczach, sprowadzonych do Polski w XIII w. w celu stłumienia wojowniczości pogańskich Prusów, a którzy zostali z własnej woli aż do 1466 r., tworząc ogromne, silne państwo ze stolicą w Malborku od 1309 r. Istniejące dotychczas wsie pomorskie i osady pruskie zostały ponownie lokowane na prawie chełmińskim, założono też wiele nowych, zwłaszcza w I połowie XIV w. W nich zaś wyrosły kościoły, początkowo często ryglowe i proste, z czasem omurowywane i rozbudowywane w czerwonej, gotyckiej cegle. Największym problemem Żuław był od zawsze trudny do ujarzżenia na depresyjnych, poprzecinanych naturalnymi ciekami rzek ziemiach żywioł wody, przynoszący powodzie, stąd istniejący już od czasów krzyżackich samorząd wałowy, odpowiedzialny za usypywanie i utrzymanie wałów oraz kopanie rowów. Upadek potęgi Zakonu i powrót Żuław do Polski wymusiły na nowym gospodarzu konieczność ponownego zasiedlenia wyludnionych po wojnie trzynastoletniej i powodziach ziem. Zgoda królewska na przyjęcie szukających schronienia przed prześladowaniem we własnej ojczyźnie – Niderlandach – mennonitów, otworzyła drogę

do osuszenia stale podmokłych terenów, w tym przede wszystkim Żuław. Mennonici – zamknięta społeczność protestancka, która chrzczyła ludzi dorosłych, nie uznawała przysięg, odmawiała służby wojskowej i bezwzględny szacunkiem darzyła Słowo Boże jako dotychczasowi mieszkańcy depresyjnych terenów, potrafili zagospodarować Żuławę i doprowadzili do ich rozkwitu. Pozbawieni do XVIII w. możliwości budowania własnych budynków kultu, gromadzili się w prywatnych domach lub korzystali z kościołów katolickich i luteranckich. W przeciwieństwie do chłopów pańszczyźnianych, podlegających w innych rejonach Polski szlachcicom, byli wolnymi, kontraktowymi dzierżawcami ziemi na preferencyjnych warunkach. Ich liczba zmniejszyła się znacznie dopiero po pierwszym rozbiórze Polski w 1772 r., w konsekwencji którego obszar Żuław znalazł się we władaniu Prus. Militarystyczna polityka Fryderyka Wielkiego spowodowała przyjęcie przez mennonitów zaproszenia carycy Katarzyny II do zasiedlenia części terenów dzisiejszej Ukrainy. Z kolei luteranie, którzy też jeszcze w XVI w. pojawili się na Żuławach, wzrosła w siłę podczas wojen ze Szwedami, umacniającymi wyznawaną przez siebie religię poprzez tworzenie nowych gmin (odpowiadających katolickim parafiom), wznoszenie kościołów. Na terenie powiatu malborskiego istniała więc różnorodność religijna i kulturowa – prócz katolików, ewangelików i mennonitów można było później spotkać także Żydów (głównie w miastach – synagogi i cmentarze istniały w Nowym Stawie i Malborku) oraz baptystów. W 1945 r. ten stan uległ diametralnej zmianie w związku z całkowitą wymianą ludności.

Gnojewo – dawny kościół ewangelicki

Świadectwem dawnych czasów są poewangelickie (dawniej luterzańskie) kościoły, użytkowane obecnie przez katolików, np. w Myszewie (przejęty przez ewangelików w czasie reformacji), Świerkach, Borętach, Starym Polu i Szawałdzie lub pełniące inne funkcje (kościół w Gnojewie – użytkowany jako magazyn, obecnie opuszczony, lub „Ołówek” w Nowym Stawie, przekształcony w obiekt odgrywający rolę centrum kulturalnego – Galerię Żuławską). W niektórych miejscowościach przetrwały także zachowane w różnym stopniu dawne protestanckie cmentarze, w tym największa żuławska nekropolia mennonitów z XVIII w. w Stogach, uporządkowana w latach 90. XX w., albo mniejsza – w Szałęncu. W ostatnich latach malborskie organizacje pozarządowe wraz z wolontariuszami uporządkowały 2 inne nekropolie. Na terenie pierwszej z nich – mennonickiego cmentarza w Pordenowie – Stowarzyszenie Miłośników Malborka FORUM utworzyło lapidarium z odzyskanych pozostałości nagrobków. Z kolei Inicjatywa Aktywny Malbork przywróciła pamięć o mieszkańcach wsi pochowanych na cmentarzu w Mirowie. Historyczne cmentarze, na których czasem zachowały się starsze nagrobki, w tradycyjny sposób otaczają również średniowieczne kościoły, służące katolikom od chwili swego powstania (np. Miłoradz, Mątowy Wielkie, Stara Kościelnica, Krzyżanowo). Co prawda, Żuławy, gdzie protestantyzm silniej się zakorzenił, w przeciwieństwie do katolickiej Warmii nie obfitują w kapliczki, jednakże najcenniejsze, gotyckie obiekty tego typu można obejrzeć także na terenie powiatu malborskiego – w Gnojewie i Królewie.

Żyzność i wilgotność ziem osuszonych przez olędrów (bo tak zwano osadników kontraktowych – początkowo Holendrów, ale potem też Niemców i innych) spowodowała, że większość mieszkańców dawnego powiatu malborskiego trudniła się uprawą roli i hodowlą bydła. Trzeba było też nieustannie kontrolować stan nawodnienia pól, toteż stałym elementem żuławskiego krajobrazu były drewniane wiatraki odwadniające, zaopatrzone w koła czerpalne i śruby Archimedes’a – urządzenia pomagające odprowadzać wodę z terenów pozbawionych naturalnego spadku systemem rowów i kanałów do większych cieków wodnych. Naturalną rolę pomp odwadniających pełniły i do dziś pełnią wierzby, nasadzane nad rowami i kanałami. Odgrywają ważną rolę w tworzeniu krajobrazu Żuław, w tym powiatu malborskiego. Wiatraków, również przemysłowych, na terenie dzisiejszego powiatu malborskiego już nie ma, ale wciąż w dużym stopniu zachowała się historyczna zabudowa wsi – prócz gotyckich, barokowych i XIX-wiecznych kościołów także nierzadko okazałe drewniane i murowane z cegły domy mieszkalne oraz pozostałość po olędrach – zagrody łączące funkcje mieszkalne i gospodarcze. Poszczególne budynki: dom, obora i stodoła łączone były w jednym ciągu (zagrody wzdłużne, liniowe), lub też do domu i obory prostopadłe dostawiano stodołę (zagroda kątowa), a czasem budynki gospodarcze łączyły się ze sobą „na krzyż” (zagroda krzyżowa). Budowano na terpach, czyli sztucznych wzgórkach, zabezpieczając się przed podtopieniami. Najbardziej charakterystyczną i najcenniejszą formą domu żuławskiego stał się dom podcieniowy, popularny na Żuławach od XVI w. Stałym elementem takiego domu, jak nazwa wskazuje, jest podcień – przestrzeń pomiędzy frontową ścianą domu a słupami, które podtrzymują wysuniętą część budynku – wystawkę, pełniącą niegdyś funkcję magazynową, później również mieszkalną. W przestrzeń podcienia wjeżdżały wozy ze zbożem, wciągany do wnętrza wystawki przez klapę w jej podłodze; czasem na swoich modlitwach spotykali się tam również mennonici i luteranie, którzy nie mieli własnego kościoła w danej miejscowości. Na terenie powiatu do dziś

zachowało się kilka takich budynków: w Nowym Stawie, Bystrzu, Borętach Drugich, Kleciu, Lasowicach Wielkich, Pordenowie i Świerkach. Pochodzą z XVIII i XIX w., a ze względu na budulec – drewno i wiek, jak również wysokie koszty remontu, ich przyszłość jest niepewna.

Rozmiary budynków mieszkalnych i gospodarczych oraz bogactwo detalu dekoracyjnego: dekorowane słupy podcieni, stylizowane na antyczne kolumny, stolarka drzwiowa i okienna, oprawa okien, okiennice, wycinane laubzegą, „koronkowe” zdobienia snycerskie szczytów, wystawek, desek, ceramiczne medaliony, figury, glazurowana cegła, metalowe chorągiewki i wiatrowskazy, klamki i szyldy, zawiasy – oddają skalę zamożności dawnych mieszkańców powiatu.

Dom podcieniowy w Nowym Stawie

W XIX w. na Żuławy wkroczył przemysł. Na terenie dzisiejszego powiatu powstał odcinek Pruskiej Kolei Wschodniej – linii kolejowej łączącej Berlin z Królewcem, przebiegający z Tczewa przez most na Wiśle, Lisewo, Szymankowo, Stogi, Kałdowo, Malbork, Królewo i Stare Pole. W Lisewie, Nowym Stawie, Starym Polu i Malborku wybudowano cukrownie, przerabiające buraki dostarczane później wprost z pól powstała w IV ćw. XIX w. sieć kolei wąskotorowej. Powstały również linie pasażerskie – jeszcze w latach 80. XX w. można było z Malborka dojechać „ciuchcią” do Sztutowa na Mierzei Wiślanej. W ostatnich dekadach XIX w. wytyczono wiele istniejących do dziś na terenie powiatu dróg.

Mimo to, powiat malborski zachował rolniczy charakter. Przybyli po II wojnie osadnicy z tzw. centralnej Polski oraz z terenu dzisiejszej Ukrainy i Litwy,

Dąb w Mątowach Małych

kontynuowali gospodarkę na żyznych, żuławskich ziemiach, gdy tylko uporali się ze zniszczeniami spowodowanymi celowym zalaniem Żuław przez wycofujących się w 1945 r. Niemców. Niestety, nowy ustrój polityczny i gospodarczy, nacjonalizacja rolnictwa i przemysłu spowodowały, że okazałe domy, w tym podcieniowe, zasiedlane niegdyś przez jedną,

bogatą rodzinę były obsadzone kilkoma rodzinami pracowników PGR-ów. Pocucie zagrożenia powrotem Niemców, podsycane przez socjalistyczną propagandę, brak sentymentu do nowego miejsca oraz absolutne niezrozumienie wyjątkowego charakteru Żuław spowodowały, że wiele cennych zabytków bezpowrotnie utracono; część dawnych kościołów protestanckich na terenie powiatu, w tym wszystkie mennonickie, uległa zniszczeniu w ostatnim etapie wojny lub została rozebrana po jej zakończeniu (kościół luterski w Kończewicach, Pogorzalej Wsi, Lasowicach Wielkich, Lichnowach). Także wiele domów mieszkalnych odeszło w niepamięć, w tym domy podcieniowe (Kosieleczki, Lipinka, Lasowice Wielkie, Mirowo, Lichnowki). W ostatnich latach utracono kolejne dwa – w Lasowicach Małych oraz Złotowie – ten ostatni spłonął w pożarze. Mimo wszystko to, co pozostało, daje wyobrażenie o niezwykłym charakterze Żuław i zlokaliz-

zowanego na ich obszarze terenu powiatu malborskiego. Krajobraz kulturowy powiatu, na który składa się wiele elementów: krzyżacka warownia, budynki starych kościołów, stacji kolejowych, cukrowni i słodowni, budownictwo mieszkalne miast i wsi, cmentarze, brukowane i polne drogi oraz torowiska, wzbogaca kontrolowana od wieków przez człowieka przyroda, ze znacznie uspokojonymi rzekami: Wisłą, Nogatem, Świętą, Tiną, oraz siecią kanałów i rowów melioracyjnych, a także resztkami lasów (rezerwat Las Mątawski, las w okolicach Janówki i Kaczynosu) i bogactwem flory i fauny. Pola uprawne powiatu przez cały rok pełne są zwierząt: saren, zajęcy, lisów, drapieżnego i drobnego ptactwa (jastrzębiowate, w tym myszołowy, a nawet bieliki, a także sowy, bociany, żurawie i czaple). Sporadycznie pojawiają się nawet łosie. Wszystko to, a także rozbudowana w związku z zamkiem w Malborku oferta noclegowa, zachęca coraz więcej turystów do zwiedzania miejscowości powiatu. Również nowe pokolenia mieszkańców, pozbawione lęku dziadków i ojców przed powrotem Malborka i okolic do Niemiec, czują się związane ze swoją małą ojczyzną.

Miasto
MALBORK

Miasto **MALBORK**

Powierzchnia – 17,15 km²

Na terenie miasta mieszka ponad 38 tys. osób.

Lokalizacja

O tym, że osadnictwo w okolicach dzisiejszego Malborka rozwijało się od pradawnych czasów, świadczą rozproszone stanowiska archeologiczne na Żuławach, a także na południe od miasta w Gościszewie oraz we wsi Węgry. Natomiast najbardziej znane jest cmentarzysko gockie we wsi Wielbark. Położony wysoko prawy brzeg rzeki Nogat stanowił dobre miejsce dla osadników. Dzisiejszy Malbork zlokalizowany jest w obrębie historycznej pruskiej krainy – Pomezanii, której nazwa określa miejsce „pod lasem” lub „za drzewami”. Zamieszkujący ją pogańscy Prusowie nie stworzyli odrębnego państwa, organizując życie w obrębie wspólnot plemiennych. Wspólnoty pruskie tworzyły włości. Wojownicze plemiona sprawiały problem słowiańskim księżętom, którzy częściowo opanowali teren Pomezanii.

Przed przybyciem Krzyżaków, obszar dzisiejszego Malborka położony był w obrębie włości pruskiej zwanej Alyem. Powstanie grodu równoległe do budowy zamku krzyżackiego miała poprzedzić osada rzemieślniczo-handlowa. Rozwijający się Marienburg – miasto Marii – zasiedlali osadnicy z Niemiec, ale też pruscy. Sama nazwa według niektórych historyków ma pochodzić sprzed czasów zbudowania grodu i miała wskazywać na rozwinięty kult maryjny na obszarze wcześniejszej osady. Powszechnie jednak kojarzona jest z Zakonem Szpitala Najświętszej Maryi Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie, czyli Krzyżakami, którzy nadali ją oficjalnie wraz z lokacją miasta przez mistrza krajowego, Konrada von Tyrbercha.

Wokół daty lokacji miasta wywiązała się swego czasu dyskusja naukowa. Uznawana za właściwą data aktu lokacyjnego z 27 kwietnia 1276 r. została podważona jako o 10 lat za wczesna. Z 8 włók nadanej ziemi, 4 przypadły w udziale mieszkańcom Przedzamcza. Miasto zyskało również tereny położone częściowo na Żuławach Malborskich Wielkich. Mieszkańcy mogli łowić ryby, pobierać opłaty za przejazd promem, mieli prawo do korzystania z lasu i łąk. Z kolei sami odprowadzali do kasy miejskiej opłaty związane z działalnością kupiecką i rzemieślniczą oraz połowę dochodów na rzecz zakonników. Z tych pieniędzy pokrywano częściowo koszty budów miejskich.

Mówią wieki

Pozostałości średniowiecznego miasta przy warowni są widoczne do dziś w ukształtowanym krajobrazie grodu. Przy zamku (ale poza jego obrębem) dla potrzeb ludności Krzyżacy wybudowali w XIII w. gotycki kościół p.w. św. Jana Chrzciciela. Został praktycznie zniszczony podczas wojny trzynastoletniej, co spowodowało potrzebę wzniesienia kolejnej świątyni. Powstała ona w latach 1467-1523, jako

trójnawowa, sześcioprzęsłowa hala z kryształowymi sklepieniami. W 1668 r. jedno z przęseł uległo zniszczeniu, w związku z czym kościół skrócono. Podczas obecności Szwedów w mieście prowadzono tu nabożeństwa dla katolików i luteran. W 1945 r. kościół uległ częściowemu zniszczeniu – spaliła się drewniana wieża, uszkodzone zostało sklepienie. Jednak od razu zaczęto prace nad odbudową zniszczeń. Obecnie w świątyni, przykrytej głównie sklepieniami sieciowymi (z XVII w., założone po zawaleniu się istniejących kryształowych), oglądać można średniowieczną, wapienną figurkę św. Elżbiety z Turyngii, manierystyczne epitafia, a także barokowy obraz Matki Bożej Malborskiej – kopię zaginionego, średniowiecznego wizerunku patronki miasta. Parafią opiekują się księża orioniści.

Kościół św. Jana Chrzciela

Na pozornie nieatrakcyjnym Starym Mieście, którego dawny układ urbanistyczny jednak został zachowany, zobaczyć można również budynek gotyckiego Ratusza Staromiejskiego (ukończony ok. 1380 r., odnawiany w XV i XIX w.) z podcieniowym przejściem. Pozostały tylko 3 takie budynki ratuszowe na terenie dawnego państwa krzyżackiego – w Toruniu, Gdańsku i Malborku. Obszar Starego Miasta obejmują miejskie mury obronne ciągnące się m.in. wzdłuż skarpy nadnogatkiej.

Brama Garncarska

Ratusz Staromiejski

Pochodzą z II poł. XIV w., kiedy miasto rozrastało się i potrzebowało ochrony. Komunikacja z miastem odbywała się poprzez bramy. Od strony Sztumu w skład murów wchodziła stojąca obecnie samotnie XIV-wieczna Brama Mariacka (Sztumska).

Kilkakrotnie w ciągu wieków trawiona przez pożary, pozbawiona istniejącej przy niej kaplicy i wypalona w 1945 r., została odbudowana, a w latach 90. XX w. – zaadaptowana na pub. Z kolei od strony ul. Piłsudskiego stoi Brama Garncarska (Elbląska), także połączona z linią murów aż do II poł. XX w. Również i ona została zaadaptowana – na zakład jubilerski.

Przy skarpie nad Nogatem znajduje się także Szkoła Łacińska – obecnie silnie zmodernizowana poprzez nowoczesną odbudowę dla potrzeb Centrum Kultury i Edukacji. Obiekt w dolnych kondygnacjach zachowuje mury pierwotnego budynku średniowiecznego, pełniącego w czasach nowożytnych funkcję szkoły.

W odległej dzielnicy Południe, gdzie znajduje się współczesne osiedle mieszkaniowe, nad kanałem Młynówką – obecnie Kanałem Juranda, można zobaczyć jeszcze jeden zabytek, którego historia sięga czasów krzyżackich – Młyn Górny (Piekarski), wybudowany prawdopodobnie w XV w., odbudowany ze zniszczeń przy wsparciu króla Augusta II Mocnego (obecnie nieużytkowany). Co do samego kanału, to doprowadzał on wodę do miasta i zamku oraz zasiliał krzyżackie młyny. Ówczesne życie mieszkańców koncentrowało się w rejonie Starego Miasta.

Ekonomia malborska

Po 1466 r., kiedy po ostatecznym upadku państwa krzyżackiego Prusy Królewskie wróciły do Polski, utworzono województwa, w tym malborskie. Powstało również starostwo malborskie: obszar prawie całych Żuław Malborskich – Wielkich i Małych, stanowiący własność królewską, tworzył tzw. ekonomię malborską. Przynosiła ona duże dochody z podatków, odprowadzanych przez zamożnych chłopów – gburów. Posiadali oni liczne przywileje, a poprawę gospodarki przyniosło również sprowadzenie mennonitów w XVI w. Finansami Prus Królewskich zajmował się urzędnik zwany podskarbisem ziem pruskich. Zamek stał się siedzibą królewską na czas pobytu królów w Prusach. Miasto poszerzało się o przedmieścia, było niezależne od zamku, zarabiało na handlu zbożem i drewnem, rozwijało rzemiosło. Malbork posiadał własne prawo, uchwalane przez radę miejską (wilkierze, wety), regulujące m.in. sprawy handlowe. Oprócz działających legalnie, zrzeszonych w cechach rzemieślników, w jurydykach – niezależnych od miasta osadach, należących do szlachty i duchownych – działali partacze, tj. rzemieślnicy niezrzeszeni w miejskich cechach, sprzedawcy i karczmarze, którzy nie odprowadzali dochodu z wyszynku do kasy miejskiej. Podtrzymano istnienie bractwa kurkowego – czyli związku i jednocześnie szkoły strzelców. Dostatnie życie mieszczan zakłóciły wojny ze Szwedami, z których podniesiono się dzięki zamożności położonych tuż obok Wielkich Żuław Malborskich. W czasach nowożytnych nową formę zyskały dwa obiekty, które powstały jeszcze za panowania Krzyżaków.

Pierwszym z nich jest kościół szpitalny pod wezwaniem św. Jerzego (obecnie pw. Matki Bożej Nieustającej Pomocy). Ówczesne szpitale, będące w zasadzie przytułkami, z reguły lokowano poza obrębem murów miejskich. Po zniszczeniach wojny trzynastoletniej obiekt odbudowano, a w I połowie XVI w. rozpoczęto głoszenie tu kazań luterańskich. Kolejne zniszczenia dotknęły kościół podczas wojen ze Szwedami. Obecna budowla jest barokowa i jej ryglowa bryła pochodzi z lat 1709-14. We wnętrzu zachowały się piękne ewangelickie empory

dekorowane obrazami o tematyce biblijnej, barokowa ambona i ołtarz, w który wprawiono obraz patronki po zmianie wezwania kościoła w latach 50. XX w. Poddana konserwacji Grupa Ukrzyżowania z 1687 r. oraz chrzcielnica pochodząca z wcześniejszej budowli, podobnie, jak płyty w posadzce w północnej części kościoła, czy epitafium dzieci wojewody malborskiego, Gerharda Dönhoffa. Inne zabytkowe płyty epitafijne zostały umocowane w elewacji zachodniej kościoła (od ul. Armii Krajowej), przy wejściu przez przedsionek wieży. Po prawej stronie wejścia, na ścianie umieszczono tablicę z płaskorzeźbą św. Jerzego, w hołdzie poległym w I wojnie. W latach 20. XX w. od strony północnej dobudowano do kościoła stylistycznie pasującą salę katechetyczną. Niestety, w latach 80. XX w. podjęto decyzję o likwidacji cmentarza otaczającego kościół, na którym do tego czasu zachowały się nagrobki sprzed 1945 r. Wśród osób tam spoczywających znajdował się Konrad Steinbrecht – kierownik prac konserwatorskich zamku. Na murze cmentarnym po stronie ponad 150-letniego Powiatowego Centrum Zdrowia można jednak zobaczyć zabytkowe epitafia z XVIII i XIX w.

Szpital Jerolimski

Drugą taką budowlą jest uratowany przed zniszczeniem Szpital Jerolimski przy ul. Armii Krajowej (droga do Sztumu). W czasach krzyżackich istniał tu przytułek, lecz obecna forma budynku wskazuje na jej powstanie w XVI-XVII w., na średniowiecznych fundamentach i piwnicach. W szpitalu opiekowano się starymi, zniedołężniałymi osobami wyznania luterańskiego. Po II wojnie budynek zaadaptowano na cele mieszkaniowe. Nieremontowany, popadł w ruinę po 1989 r. i groziła mu rozbiórka. Z pomocą przyszło Stowarzyszenie Szpitala Jerolimskiego, zrzeszające członków z Niemiec i innych krajów europejskich. Połączenie pozyskanych przez Stowarzyszenie środków, m.in. zagranicznych – w tym

unijnych i pochodzących od rządu Niemiec, a także malborskich, pozwoliło na przeprowadzenie w latach 2007-13 prac, które uratowały ten cenny zabytek. Zagospodarowywanie wnętrza zmierza ku końcowi. W budynku mieści się siedziba Malborskiego Centrum Kultury i Edukacji, Inkubator Przedsiębiorczości, ale swoje pomieszczenia ma również Stowarzyszenie. Na parterze zlokalizowana jest przestronna sala wystawowa.

Węzeł komunikacyjny

W 1772 r. doszło do I rozbioru Polski, wskutek czego Malbork i Żuławy włączono do Królestwa Prus. Zmarginalizowano rolę zamku, który poddano szpecącym i szkodliwym dla zabytku przebudowom, zmieniając go w koszary i warsztat tkacki. Rzemiosło i handel wciąż dawały mieszkańcom pewne zyski. Podczas wojen napoleońskich miasto ucierpiało. Nowy rozdział w dziejach Malborka stanowiła decyzja o budowie linii kolejowej Berlin – Królewiec, na trasie której znalazło się miasto. Pierwszą linię z Malborka poprowadzono do Braniewa, przedłużoną potem do Królewca. Przez Nogat przeprowadzono most kolejowodrogowy (1852-1957), obok którego w 1889 r. powstał kolejny, nowocześniejszy kolejowy. W starszym zainstalowano wówczas szyny kolei wąskotorowej. Po II wojnie nie odbudowano go, choć pozostałości w formie przyczółków oraz wyspy na rzece w miejscu filara można oglądać do dziś. Zachował się za to neogotycki budynek dworca kolejowego, godny sporego węzła, jakim stał się Malbork. Powstał w latach 1889-90 i pozwalał podróżnym wygodnie czekać na pociąg, a nawet zjeść w eleganckich wnętrzach posiłek przed podróżą. Obiekt przeszedł niedawno gruntowny remont, który przywrócił pełen blask zaniedbanym przez

Budynek dworca kolejowego

lata boazeriom, polichromiom i stylowym stropom, a także pozwolił pozyskać miejsca noclegowe w górnej części budynku.

Miasto rozwijało się – w 1867 r. nowo otwarta, prywatna gazownia pozwoliła oświetlić ulice (w 1905 r. wybudowano nowy, miejski zakład), powstawały nowe

zakłady (ceglownia, słodownia, cukrownia, warsztaty maszynowe Alberta Rahna filia fabryki cygar Loeser & Wolff, powstała w 1874 r., której budynki, zaadaptowane na potrzeby klubu muzycznego, mieszczą się przy ul. Grunwaldzkiej). Przy ówczesnej Langgasse, obecnej ul. Kościuszki, powstawały również kamienice oraz wille zamożnych mieszkańców miasta – jak wspomnianego Alfreda Rahna (obecnie budynek na końcu ulicy) oraz Arnolda Flatauera – żydowskiego kupca, posiadacza 2 domów towarowych firmy Conitzer und Soehne. W tej ostatniej, wyremontowanej budowli mieści się obecnie informacja turystyczna.

Modny w XIX w. neogotyki oraz fascynacja odbudowywaną krzyżacką warownią spowodowały, że powstające od II poł. XIX w. budynki użyteczności publicznej realizowane były w czerwonej cegle, z nawiązującymi do zamkowych detalami. Najpierw były to szkoły – wybudowane w 1866 Gimnazjum Królewskie (obecnie budynek Sądu Rejonowego), Miejska Szkoła dla Dziewcząt – tzw. Szkoła Luizy z 1874 r., (Zespół Szkół Ponadgimnazjalnych nr 1), Seminarium Nauczycielskie z lat 1875-76 (silnie zmodernizowana, utraciła cechy zabytkowe), Szkoła Rolnicza z 1880 (nie istnieje, rozebrana po II wojnie) i Szkoła Św. Jerzego z 1881 r. (Gimnazjum nr 1). Wybudowane w latach 1902-06 i 1911 z sówitej kontrybucji, jaką Prusy uzyskały od Francji po wygranej wojnie francusko-pruskiej, koszty w rejonie ulic 17 Marca i Jagiellońskiej, już na pierwszy rzut oka zdradzają inspirację zamkiem. Również budynek poczty przy ul. 17 Marca z lat 1892-03, starostwa z lat 1893-05 i dwa lata późniejszego sądu przy dzisiejszej ul. Poczty Gdańskiej kontynuują ten trend. Na Placu Słowiańskim pozostał kolejny piękny przykład takiej architektury – wybudowana w latach 1905-06 wieża ciśnień, związana z powstałymi właśnie (wraz z kanalizacją), wodociągami miejskimi. Druga wieża ciśnień, zlokalizowana przy dworcu kolejowym, została wybudowana z żelbetu, w zupełnie innej, modernistycznej stylistyce.

Od II połowy XIX w. powstało także kilka obiektów związanych z wyznawcami innych, niż katolicyzm i luteranizm religii. Wybudowano m.in. synagogę

Neogotycki budynek mieszczący siedzibę Starostwa Powiatowego

(1898) i kaplicę mennonitów (1907) – pierwszą zniszczyli naziści w Noc Kryształową (1938), zaś drugą rozebrano już po II wojnie. Przetrwała za to Kaplica Kościoła Chrześcijan Baptystów z 1910 r., łącząca neogotyki z elementami modernizmu (ul. Jagiellońska).

W mieście funkcjonowała również loża masonska. Neoklasycystyczny budynek przy ul. 17 Marca, naprzeciwko Zespołu Szkół Ponadgimnazjalnych nr 1 (obecny Bank Spółdzielczy) mieścił siedzibę loży „Victoria pod trzema ukoronowanymi wieżami”, a następnie muzeum miejskiego.

Zabudowa Starego Miasta, z reprezentacyjnymi, podcieniowymi (tzw. Hohe i Nedere Lauben) kamienicami przy Rynku z ratuszem poważnie ucierpiała podczas 2 pożarów w 1899 i 1902 r., jednak spalone budynki odbudowano z pomocą finansową cesarza Wilhelma II. Było to serce miasta, z licznymi sklepami, lokalami usługowymi, restauracjami i kramami. Niestety, po zniszczeniach końca wojny Starego Miasta nie odbudowano w dawnym kształcie, lecz w formie osiedla wówczas nowoczesnych bloków, które zmieniło tętniące życiem centrum w sypialnię. W mieście jednak pozostało kilka miejsc z zachowaną zabytkową zabudową, które warto odwiedzić.

Duże walory zabytkowe ma zabudowa ulic przy koszarach, poczynając od eklektycznych, mieszczańskich kamienic z przełomu XIX i XX w. (ul. Grunwaldzka i 17 Marca), po modernistyczne budynki i wille (ul. 17 Marca oraz Derdowskiego). To jeden z najlepiej zachowanych zespołów zabudowy, przy którym znajduje się park z ustawionym w nim działem samobieżnym (popularny „czołg”). Przy ul. Orzeszkowej i Reymonta pozostała zwarta zabudowa robotniczych kamienic pracowników powstałej w 1880–81 r. cukrowni (zmodernizowana, działa do dziś) oraz kolejarzy. Przy ul. Mickiewicza można zobaczyć kilka ciekawych kamienic mieszczańskich i robotniczych (np. nr 20, 21, 36, 70, 82), podobnie przy ul. Sienkiewicza (nr 16, 17, 39, 42, 43, 44, 49, 59), ul. Konopnickiej (nr 2 – dawny młyn, 3, 5 – kamienice), Armii Krajowej (nr 83, 100, 102), oraz 500-lecia (89). Nieco dalej, w dzielnicy Wielbark, uwagę przykuwa „pałacikowa” forma budynku przy ul. Głowackiego 2 – użytkowanego do niedawna jako szkoła, a przed wojną pełniącego funkcję eleganckiej restauracji.

Historyczna ruletka

W 1920 r. zgodnie z ustaleniami Traktatu Wersalskiego przeprowadzono plebiscyt na Warmii, Mazurach i Powiślu. Objął on również Malbork. Wynik był niekorzystny dla strony polskiej, a miasto do 1945 r. pozostało w obrębie Prus, potem Rzeszy. Zwycięstwo uczczono postawieniem pomnika przed kościołem św. Jana, który po wojnie częściowo zdemontowano, usuwając zeń figurę Krzyżaka oraz fragment cokołu z niemieckim tekstem i stawiając w to miejsce figurę Marii, obecną tam do dziś. Kałdowo i pozostała część przedmiejska po drugiej stronie Nogatu weszły w skład Wolnego Miasta Gdańska wraz z Wielkimi Żuławami Malborskimi. Na początku lat 20. XX w. na północ od zamku, w sąsiedztwie Nogatu założono park, w którym w ostatnich latach prowadzone są prace mające na celu przywrócić mu charakter rekreacyjny. Park z pięknym drzewostanem stanowi jedną z atrakcji miasta, rozciągającą się przy brzegu Nogatu. Powstała tam również przystań jachtowa i ścieżki pieszo-rowerowe. W obrębie parku można oglądać ceglany obelisk pomnika 1 Pomorskiego Pułku Ułanów oraz tzw. amfiteatr – pozostałość pomnika i Gaju Bohaterów, założonego ku pamięci poległym w I wojnie.

Jeszcze przed II wojną powstało kilka ciekawych obiektów: przy Placu Słowiańskim Nowy Ratusz, czyli dzisiejszy Urząd Miasta, zbudowany w latach 1927–29, który w ewidentny sposób nawiązuje do budynku ratusza staromiejskiego, ale wykorzystuje stylistykę ekspresjonistyczną, podobnie dawna siedziba Banku Rzeszy przy skrzyżowaniu ulic Żeromskiego i 17 Marca oraz budynek Urzędu Telegrafów, przylegający do poczty od ul. Poczty Gdańskiej.

Przystań nad Nogatem

Przed UM znajduje się odnowiony, oryginalny pomnik upamiętniający Ferdinanda Schulza i Bruno Kaisera – związanych z Malborkiem pilotów, którzy rozbili się samolotem o nazwie Marienburg na rynku w Sztumie w 1929 r. Ferdinand Schulz był jednym z najwybitniejszych szybowników tamtych czasów, wielokrotnym rekordzistą świata i doskonałym konstruktorem. Na skarpie nadnogackiej na Wielbarku, gdzie panowały doskonałe warunki do lotów szybowcowych, założył lotnisko. Pracował jako nauczyciel w malborskiej szkole. Dwa lata przed śmiercią mieszkał w budynku gospody, gdzie dziś znajduje się bar Puchatek, położonym obok UM. Upamiętnia to stosowna tablica na elewacji.

Widok na rzekę Nogat

W latach 30. XX w. miasto było skanalizowane, zelektryfikowane (elektrownie wodne stopni na Nogacie, w tym nowoczesna elektrownia na Rakowcu), powstawały nowe zakłady (wytwórnia mleka skondensowanego – filia firmy z Hamburga), a stare modernizowano (np. cukrownia), ale ideologia nazistowska spowodowała odejście ludności pochodzenia żydowskiego. Mienie zamożnych kupców i przemysłowców zostało przejęte przez Niemców. Również loża masonska została rozwiązana. Na początku lat 40. w mieście zaczął funkcjonować „Młody Las” – tajna, patriotyczna organizacja skupiająca polskich robotników przymusowych. Pod koniec wojny miasto zmieniono w twierdzę, co w marcu 1945 r. przyniosło miastu zagładę i wyludnienie – zniszczenia dotknęły przede wszystkim zamek i Stare Miasto. Część osób zdołała opuścić miasto przed dotarciem Armii Czerwonej, a część zginęła w ostatnich dniach wojny. W 2008 r. w pobliżu zamku odnaleziono zbiorową mogiłę ponad 2500 osób, które prawdopodobnie są ostatnimi ofiarami końca wojny. Pochowano je na niemieckim cmentarzu w Glinnej pod Szczecinem.

Po zakończeniu działań zbrojnych, Malbork znów stał się miastem polskim, W ruinach zamku utworzono oddział Muzeum Wojska Polskiego. Przystąpiono do odgruzowywania terenu, a także naprawiono dachy, co zapobiegło dalszej dewastacji obiektu. Następnie warownią zajmowało się PTTK. Od 1 stycznia 1961 r. gospodarzem obiektu zostało Muzeum Zamkowe. Jego głównym zadaniem stała się odbudowa i trwałe zagospodarowanie zamku, a oprócz tego – działalność naukowa w zakresie archeologii, sztuki i kultury Prus Królewskich. Muzeum Zamkowe w Malborku gromadzi, zabezpiecza i opracowuje w sposób naukowy oraz udostępnia eksponaty, na które składają się dzieła sztuki dawnej i współczesnej. Szczególnie cenna jest kolekcja wyrobów artystycznych z bursztynu, eksponowana w przyziemiu Zamku Średniego. Muzeum posiada również bogatą kolekcję numizmatów oraz militariów i uzbrojenia. Od lat 60. XX w. placówka organizuje Międzynarodowe Biennale Ekslibrisu Współczesnego, ściągające artystów z zagranicy. Wysiłek odbudowy zamku przyniósł wymierne efekty – dziś obiekt figuruje na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO i jest odwiedzany przez setki tysięcy turystów z całego świata rocznie. Niedawno odbudowano pozostający w ruinie od 1945 r. zespół Bramy Nowej, przywracając dawne wejście do zamku.

Na Przedzamczu, czyli Zamku Niskim przetrwały do czasów dzisiejszych budynki kaplicy – kościoła św. Wawrzyńca, zaadaptowane na funkcje restauracji i hotelu (obecnie nieużytkowane), ludwisarni, która w czasach konserwatora Schmidta uzyskała manierystyczną dekorację szczytu (z gdańskiej Zbrojowni) oraz dawnej siodlarni i arsenału – Karwanu, który obecnie mieści, m.in. świetnie wyposażoną Bibliotekę Zamkową oraz nowoczesne centrum konferencyjne.

Również tam znajdują się dawny budynek domu konserwatora Steinbrechta (obecnie pracownice zamkowe) i tzw. „klasztor” (ul. Starościńska 7). Ten ostatni bardzo ciekawy ze względu na to, że stanowi stworzoną w 1909 r. (przez wspomnianego wcześniej Steinbrechta) kompilację dawnej stacji pocztowej z elementami podcieniowego domu z Żuław – podcień, stolarka drzewiowa. Ponadto do jednej z elewacji dostawił on również oryginalny, ryglowy przedsionek z 1706 r., pochodzący z kościoła w Kaczynosie.

Po drugiej stronie rzeki Nogat i po prawej stronie drogi do Gdańska zlokalizowane jest Kałdowo – dziś przedmiejska dzielnica Malborka, z zachowanymi przykładami architektury historycznej – XIX i XX-wiecznej. Od początku lat 20. XX w. Kałdowie mieścił się punkt celny pomiędzy Prusami a Wolnym Miastem Gdańskiem – granica przebiegała na Nogacie. Położona naprzeciwko malborskiej

warowni, za Nogatem, oferuje turystom parking i miejsca noclegowe. Znajduje się tam również siedziba Urzędu Gminy Malbork oraz kościół wybudowany na pocz. lat 30. XX w., z XVIII-wiecznym wyposażeniem pochodzącym z rozebranego kościoła w Świerkach. W niektórych zaułkach czas zatrzymał się w miejscu. Warto przejść się ul. Wałową i Główną, gdzie wciąż stoją ostatnie miejskie kamieniczki oraz domy o już podmiejskim charakterze, zajrzeć w boczną uliczkę Brukową (na rogu z ul. Główną zachowana ceglana zabudowa kamienicy i oficyny), obejrzeć budynek dawnego młyna przy ul. Tczewskiej. Przed wiaduktem kolejowym (historycznym, przejeżdżała pod nim również kolejka wąskotorowa, której tory prowadziły na Mierzę Wiślaną), po lewej stronie drogi znajduje się pomnik postawiony w hołdzie polskiemu celnikowi poległym w trakcie II wojny światowej. Z rozjazdu ok. 200 m za wiaduktem w Żuławy prowadzą 2 drogi – jedna w lewo przez Kościeleczyki do Nowego Stawu, a druga – DK 55 prowadząca prosto do Nowego Dworu, również przez Nowy Staw.

W sezonie warto też skorzystać z przejażdżek po Nogacie kajakami, rowerami wodnymi oraz gondolą, a wodniacy dysponujący własną jednostką mogą zacumować w przystani jachtowej na terenie Parku Północnego. Również Żegluga Ostródzko-Elbląska ma w swej ofercie ciekawe rejsy po Nogacie.

W sezonie letnim w Malborku są organizowane cykliczne imprezy plenerowe, z których najważniejszą jest Obłężenie Malborka, w ramach której tradycyjnie odbywają się jarmark średniowieczny, turnieje walk rycerskich, łucznicze oraz kusznice. Jej program śledzić można na stronie internetowej: <http://www.oblezenie.zamek.malbork.pl/>.

Przydatne informacje, adresy i telefony

Informacja turystyczna: **Malbork Welcome Center**, ul. Kościuszki 54, oficjalny serwis turystyczny Miasta Malborka: <http://www.visitmalbork.pl>

Szczegółowe informacje na temat restauracji i jadalni (opinie, menu), dostępne są np. na stronie internetowej malbork7.pl, gromadzącej informacje o ofercie turystycznej miasta

Historycznie o Malborku (i nie tylko):
<http://starymalbork.blogspot.com>

Urząd Miasta

 Pl. Słowiański 5
 (55) 629 04 00
 magistrat@um.malbork.pl
 <http://www.malbork.pl/>

Komenda Powiatowa Policji

 ul. gen. de Gaulle'a 3
 (55) 270 28 10
 kppmalbork@pomorska.policja.gov.pl
 www.malbork.policja.gov.pl

Straż Miejska

 pl. Słowiański 5
 (55) 647 99 00 wew. 242
 strazm@um.malbork.pl

Numer alarmowy Straży Miejskiej

 986 (dostępny wyłącznie z telefonów stacjonarnych)
 (55) 273 30 96 (dostępny wyłącznie z telefonów komórkowych)

 Szpital Miejski
Powiatowe Centrum Zdrowia
 ul. Armii Krajowej 105-106
 (55) 646 02 00
 www.pcz.net.pl

 Konsorcjum AWIP
**Nocna i świąteczna ambulatoryjna
opieka lekarska i pielęgnarska**
(dni wolne od pracy całodobowo)
 ul. 500 lecia 98
 (55) 245 00 44
 www.awip.malbork.net.pl

Urzędy Pocztowe:

 ul. 17 Marca 38
 (55) 272 24 46

 ul. Dworcowa 21
 (55) 272-26-04

 ul. Nogatowa 95
 (55) 272-26-70

 ul. Konopnickiej – Osiedle Południe
 (55) 272-50-67

Noclegi

Hotel GROT ***
 ul. Kościuszki 22 D
 (55) 646 96 60
 (55) 646 96 70
 recepcja@grothotel.pl
 www.grothotel.pl

Hotel CENTRUM ***
 ul. Aleja Rodła 7
 (55) 273 22 33
 605 405 555
 rezerwacja@hotelmalbork.pl
 www.hotelmalbork.pl

Hotel STARY MALBORK ***
 ul. 17 Marca 26-27
 (55) 647 24 00
 603 125 468

 (55) 647 24 12
 hotel@hotelstarymalbork.com.pl
 www.hotelstarymalbork.com.pl

Hotel MAJEWSKI ***

 ul. Daleka 125
 (55) 272 26 55
 (55) 272 26 51
 hotel@hotel-majewski.pl
 www.hotel-majewski.pl

Hotel posiada:

- 38 pokoi,
- 3 sale konferencyjne,
- restaurację,
- Instytut SPA Yasumi,
- basen,
- jacuzzi,
- zespół saun,
- siłownię prowadzoną przez strongman'a Jarosława Dymka,
- kręgielnię,
- klub bilardowy

Hotel DEDAL **

 ul. Gen. de Gaulle'a 5
 (55) 272 31 37
(55) 647 90 80
 (55) 272 31 37
 dedal@hotelewam.pl
 www.hotelewam.pl

Hotel PARKOWY *

 ul. Parkowa 3
 (55) 272 24 13 – recepcja
 (55) 272 30 12 – biuro
 hotel@caw.malbork.pl
 www.caw.malbork.pl

Gościniec POD MARKIZAMI

 ul. Porzeczkowa 1
 (55) 272 45 61
 695 757 276
 gosciniec@gosciniecpodmarkizami.pl
 www.gosciniecpodmarkizami.pl

Noclegi U MARIOLI

 ul. Porzeczkowa 2
 (55) 272 15 32
 601 073 147
 663 287 272

@mariola6328@wp.pl
www.pensjonatumarioli.pl

Dom Turysty NA SKARPIE

ul. Na Skarpie 4 b
(55) 270 93 73
606 316 269
@skarpa@autowakacje.pl
www.noclegi.malbork.pl

Dom Wycieczkowy SATURN

ul. Słowackiego 75
(55) 273 29 50
@rezerwacja@saturn.malbork.pl
www.saturn.malbork.pl

Gemini

Dworcowa 17
517 800 004
@malbork@geminidom.pl
Komfortowe pokoje w odnowionym
budynku dworca PKP.

Pensjonat VILLA CENTRUM

ul. Mazurów 6
608 791 853
511 825 407
@biuro@malborktravel.pl
www.malborktravel.pl
Możliwość odpłatnego wypożyczenia
rowerów.

Pokoje gościnne EdMar

ul. Wałowa 19
(55) 272 08 54
881 313 312
@pokoje@edmar.pl
www.edmar.pl

Pokoje gościnne B&B VIS-A-VIS ZAMKU

ul. Wałowa 11
512 248 339
512 378 778
@visaviszamku@gmail.com
www.noclegimalbork.com.pl

Pokoje gościnne HELDRUK SPA i salon

ul. Pionierów 10
(55) 272 03 15
(55) 272 74 02

@spa@heldruk.pl
www.spamalbork.com.pl
Dostępny basen, sauna, jacuzzi, masaże.

Pokoje gościnne JUSTYNA

ul. Kościelna 2
783 582 492
@justynapokoje@interia.pl
www.pokoje.malbork.pl

Gdzie zjeść:

Restauracja ALFA (w hotelu Majewski)

ul. Daleka 125
(55) 272 55 30
@alfa@alfa-club.pl
www.alfa-club.pl
(sałatki, zupy, pizza, dania obiadowe)

CLUB PANORAMA (C.H. Jagiełło)

ul. Kościuszki 5
(55) 272 23 49
@club.panorama@neostrada.pl
www.panorama.malbork.pl
(zestawy śniadaniowe, sałatki, zupy,
pizza, dania obiadowe)

Restauracja EdMar

ul. Wałowa 19
(55) 272 08 54
881 313 312

GOTHIC Cafe & Restaurant (w zamku)

ul. Starościńska 1
(55) 647 08 89
783 464 828
@bogdan.galazka@gothic.com.pl
www.gothic.com.pl
(oferta i ceny z wyższej półki: śnia-
dania, przystawki na zimno i gorąco,
zestawy obiadowe, kanapki na ciepło,
sery i desery; wyszukane dania
Mistrza Kuchni Bogdana Gałązki)

PIWNICZKA (w zamku)

ul. Starościńska 1
(55) 647 09 17
601 655 008
@piwniczka@wp.pl
www.piwniczkamalbork.pl

(sałatki, zupy, dania obiadowe, desery,
nazwy niektórych dań: patelenka
zamkowa, talerz rycerski, karkówka
oberżysty, zrazy Radziwiłłowskie)

GROTA (w hotelu Grot)

📍 ul. Kościuszki 22 D
☎ (55) 646 96 60
📠 601 707 654
@repcja@grothotel.pl
🌐 www.restauracja-malbork.pl
(dania polskiej kuchni, obiady, drink bar)

LANCELOT

📍 ul. Ceglana 9
📠 693 073 085
@restauracja.lancelot@gmail.com
🌐 www.lancelot.malbork.pl
(makarony, sałaty, dania obiadowe,
pierogi, desery)

Restauracja McDonald's Malbork

📍 ul. Piastowska 2
📠 694 495 999
@pl-mgmt00272@pl.mcd.com
🌐 www.mcdonalds.pl

PRZYSTANEK TANGO Café

📍 ul. Kościuszki 25
☎ (55) 272 39 91
@misiapat@gmail.com
🌐 www.patralkowie.pl
(górną część lokalu – restauracyjna:
zupy, sałatki, makarony, dania
obiadowe, pizza, ciasta, desery, duży
wybór kaw i herbat, drinki, w dolnej
części – nastrojowa kawiarnia w stylu
retro, możliwość nabycia oryginalnych
mieszanek gatunkowych herbat)

SWOJSKIE KLIMATY

Restauracja w hotelu Dedal.
📍 ul. Gen. de Gaulle'a 5
☎ (55) 272 31 37

BARKA FLISAK

Restauracja na wodzie przy drewnianej
kładce, po stronie Kałdowa
Vis a vis Zamku w Malborku.
📍 ul. Wałowa, Nabrzeże Rzeki Nogat
☎ (55) 272 45 66

📠 509 800 633
@biuro@uflisaka.pl
🌐 www.uflisaka.pl

PARKOWA Cafe & Restaurant

📍 ul. Parkowa 3
📠 602 661 681
📠 665 054 595
@l.kusztal@wp.pl

KARCZMA ZAMCZYSKO

📍 Przy drodze DK55 na Nowy Dwór
Gdański, jadąc z Malborka zjechać
w prawo, tuż przed wiaduktem
kolejowym.
📠 603 269 048
🌐 www.zamczysko.malbork.pl
(zupy, dania obiadowe, rycerskie jadlo,
dania z grilla)

Bar BIS

📍 ul. Dworcowa 24 (przy samym
wiadukcie)
☎ (55) 273 48 64
📠 602 661 681
@kontakt@barbis.pl
🌐 www.barbis.pl
(dania śniadaniowe, dania obiadowe,
domowe pierogi, zupy, obsługa
gastronomiczna imprez okoliczności-
wych, również catering)

PUCHATEK

Bar oferujący bardzo tanie domowe
obiady od poniedziałku do piątku.
📍 Pl. Słowiański 7 (obok Urzędu Miasta)
☎ (55) 647 32 25
(55) 647 22 34
@spolem@malbork.com

Jazz Club Spizarnia

📍 ul. Dworcowa 23
📠 600 506 068

Pizzeria

Pizzeria CASTELLO

📍 ul. Mickiewicza 84
☎ (55) 255 00 15
📠 661 140 015

Pizzeria DA GRASSO

📍 ul. 17 marca 22
☎ (55) 612 33 33
📠 792 300 333
✉ malbork@dagrasso.pl
🌐 www.dagrasso.pl/malbork

Pizzeria EURO

📍 ul. Kościuszki 23c, I piętro
☎ (55) 273 29 25
📠 509 195 777

Pizzeria PEPE

📍 ul. 17 Marca 47
📠 733 638 810
☎ (55) 612 90 96
🌐 www.pepepizza.eu

Pizzeria ROTATORIA

📍 ul. Piastowska 1
📠 516 448 888
📠 516 442 222
🌐 https://www.facebook.com/rotatoriumalbork

Dania jednego rodzaju:

Unikat Naleśnikarnia i Restauracja

📍 ul. Kościuszki 23B
(duży wybór naleśników, dania obiadowe, sałatki, zupy)

Wielka Pyra

JACKET POTATO

📍 ul. Kościuszki 15
(pieczone ziemniaki z dodatkami, naleśniki i zapiekanki)

Kozackie pierogi

📍 ul. Kościuszki 23B
📠 730 121 313
🕒 czynne codziennie od 11.00-19.00, w niedzielę do 19.00

Rekreacja

Dinopark Malbork

📍 ul. Toruńska 61
☎ (55) 30 70 700; 30 70 800

✉ kontakt@dinopark.malbork.pl
rezerwacje@dinopark.malbork.pl
🌐 http://www.dinopark.malbork.pl
🕒 Park czynny od maja do sierpnia:
Poniedziałek – piątek 10.00-20.00
Sobota – niedziele 9.00-20.00
🕒 Od września do października:
Poniedziałek – piątek 10.00-18.00
Sobota – niedziela 10.00-18.00

Ceny biletów:

- normalne – 19 zł,
- ulgowe – 16 zł (dzieci do lat 13)

Powierzchnia 4,5 hektarowego parku mieści różne atrakcje, m.in.:

- Ścieżkę edukacyjną – można na niej spotkać ruchome dinozaury, które w otoczeniu pięknej zieleni lasu przeprowadzą przez poszczególne okresy w dziejach ziemi.
- Muzeum skamieniałości – to ciekawa i fascynująca przygoda z możliwością obejrzenia eksponatów z przed setek milionów lat. Każdy może poznać prawdziwą historię życia dinozaurów (jak wyginęły i co miało na to wpływ)
- Kino 5D – atrakcja dla miłośników ostrych wrażeń. Super nowoczesne efekty audio-video, połączone z nowoczesną salą kinową do efektów specjalnych zrobi na każdym ogromne wrażenie
- Krainę zabaw – ruchome dinozaury, które można ujeżdżać, bombery jeżdżące jak szalone oraz pływające pontony to tylko niektóre propozycje dla najmłodszych i dorosłych

Jumpy Park – Park Linowy

📍 ul. Parkowa
☎ 603 691 272
603 818 080

Ceny biletów od 20 zł wżwyż, szczegółowy cennik na stronie internetowej:
🌐 http://www.jumpypark.pl/

Park linowy oferuje inne atrakcje: plac zabaw, dmuchaną zjeżdżalnię, zamek dla dzieci, siłownię na świeżym powietrzu, strzelnicę, quady.

Ośrodek Sportu i Rekreacji w Malborku

📍 ul. Parkowa 3

☎ (55) 272 30 12

@ info@osir.malbork.pl

🌐 www.osir.malbork.pl

- Camping Nogat nr 197 (pole namiotowe z pełnym węzłem sanitarnym, 10 trzyosobowych domków campingowych, miejsca postojowe dla camperów (karawaning),
- korty tenisowe przy ulicy Parkowej oraz Mickiewicza,
- lodowisko – sezon zimowy, hala sportowa (piłka nożna, hokej na rolkach, rolkowisko) – sezon letni, ścianka wspinaczkowa, plac zabaw przy ulicy Mickiewicza,
- kąpielisko miejskie wraz z wypożyczalnią sprzętu pływającego (kajaki, rowery wodne), pływanie gondolą, pole namiotowe,
- przystań wybudowana w ramach projektu Pętla Żuławska, o pojemności 30 jednostek pływających, obok przystani miejsca parkingowe, budynek z sanitariatami, w sąsiedztwie siłownia na świeżym powietrzu,
- Kręgle, bilard, SPA: Alfa Club w Hotelu Majewski (kręgle – rezerwacja, formularz na stronie www.hotel-majewski.pl).

Pracownia ceramiczna

Jarosław Lemanowicz

📍 ul. 17 marca 42 b

☎ (55) 273 49 87

☎ 601 841 249

@ceramikamalbork@neostrada.pl

🌐 www.ceramika.malbork.pl

🕒 Od 15 maja do 30 czerwca pracownia czynna jest od 11:00 do 17:00, w lipcu i sierpniu od 10:00 do 20:00.

Grupy zorganizowane, szkoły, kolonie, wycieczki oraz turystów do zwiedzania wioski i własnoręcznych prób na kole garncarskim. Pod okiem instruktora można zapoznać się z tradycyjnymi metodami powstawania kafli ceramicznych oraz innych drobnych przedmiotów glinianych z możliwością ich wypalenia w piecu ceramicznym. Wioska posiada także zmieniające się punkty Rzemiosła Artystycznego (rzeźba, tkanina, wiklina).

Kolejka turystyczna

Cennik, mapka oraz rozkład jazdy znajduje się na stronie <http://www.malbork7.pl/pl/katalog-firm/sport-i-rekreacja/atraccje/kolejka-turystyczna-ciuchcia-eC8B9/oferta.html>

Zamek
MALBORSKI

Zamek MALBORSKI

Zamek w Malborku – niegdyś stołeczna siedziba zakonu krzyżackiego – jest jednym z najbardziej znanych zabytków europejskiej architektury rezydencjonalno-obronnej doby średniowiecza. Wysoka ranga artystyczna obiektu oraz jego rola w wydarzeniach historycznych na przestrzeni od XIV do XIX w., a także jego znaczenie dla dziejów myśli konserwatorskiej spowodowały, że znalazł się on na liście zabytków najwyższej klasy: w grudniu 1997 r. został wpisany na prestiżową Listę Światowego Dziedzictwa Kulturalnego UNESCO.

Trójczłonowy zespół, usytuowany malowniczo nad brzegiem Nogatu, stanowił jedną z najpotężniejszych twierdz średniowiecznej Europy. Jego powstanie wiąże się z działalnością zakonu krzyżackiego, sprowadzonego na Pomorze przez księcia Konrada Mazowieckiego w 1230 r. Osadzenie Krzyżaków w ziemi chełmińskiej miało na celu zapewnienie bezpieczeństwa granic księstwa mazowieckiego przed najazdami plemion pruskich oraz szerzenie chrześcijaństwa na terenach zamieszkałych przez pogańskie ludy bałtyjskie. Państwo zakonne, powstałe przy wydatnej pomocy krzyżowego rycerstwa niemieckiego, szybko stało

się przez swą ekspansywność groźne dla najbliższych sąsiadów. Rozpętany przez Krzyżaków konflikt z Polską i Litwą trwał przez okres dwu stuleci i zakończył się likwidacją państwa krzyżackiego w 1525 r. Rozpadło się państwo i jego ideologia, pozostały jednak po nim pomniki kultury materialnej i artystycznej, wśród których najważniejszym jest zespół zamkowy w Malborku.

Początki budowy Zamku Malborskiego sięgają lat siedemdziesiątych XIII w. Wzniesiono wówczas na skraju nizinnych Żuław czworoboczny kasztel, tzw. Zamek Wysoki, będący siedzibą konwentu krzyżackiego. Mieścił on wszystkie niezbędne dla życia zakonników-rycerzy pomieszczenia: kaplicę, kapitułarz, dormitorium, archiwum, refektarz, kuchnię i magazyny. Zaplecze gospodarcze usytuowano na północ od Zamku Wysokiego; część ta nazywana była Przedzamczem. Całość otoczono masywnym murem i zaopatrzone w liczne elementy obronne: fosy, most zwodzony, międzybramie, baszty, ganki ze strzelnicami i machikułami.

Jako typowy dom konwentualny był zamek siedzibą komtura do 1309 r., kiedy to przeniesiono do Malborka główną siedzibę wielkiego mistrza Zakonu. Konsekwencją tego wydarzenia była wielka rozbudowa warowni, która około połowy XIV w. składała się już z trzech członów. W sylwecie zespołu dominowała masywna bryła najstarszej części – Zamek Wysoki; drugą częścią był Zamek Średni wzniesiony na miejscu pierwotnego Przedzamcza, a na niżej położonym w kierunku północnym terenie skarpy nadnogackiej rozciągnęło się nowe, rozległe Przedzamcze, zwane też Zamkiem Niskim. Rozkład zabudowy zamku odpowiadał potrzebom

Skrzydło zachodnie Zamku Średniego z widocznym Pałacem Wielkich Mistrzów

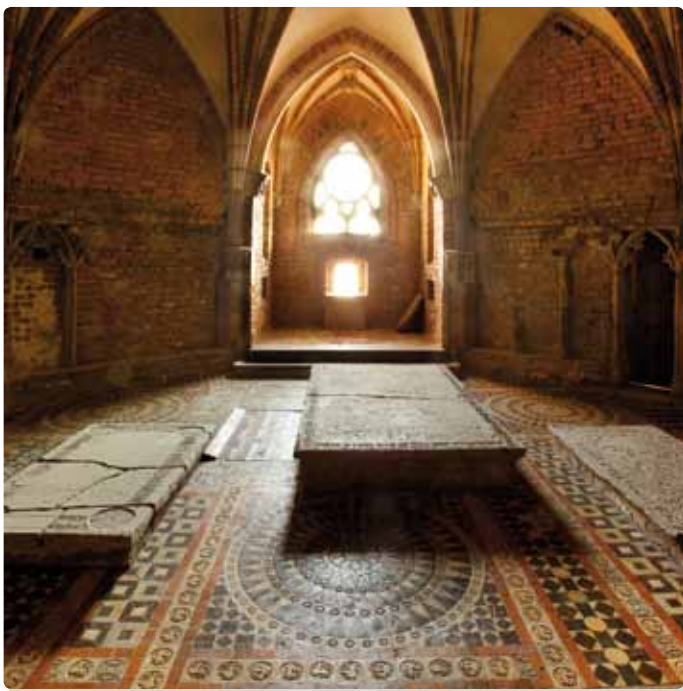
rozbudowanej administracji Zakonu, a także funkcjom reprezentacyjnym dworu wielkiego mistrza. W związku ze zmianą funkcji i podniesieniem znaczenia twierdzy, ostatecznie ukształtowała się wewnętrzna zabudowa czterech skrzydeł Zamku Wysokiego, otaczających czworokątny dziedziniec wewnętrzny. Najstarsze z nich, północne, otrzymało dwa na większą niż poprzednio skalę założone wnętrza: Sali Kapitułnej i kaplicy zamkowej. W latach 1335-1340 wzniesiono kaplicę grobową pod wezwaniem św. Anny, miejsce ostatniego spoczynku wielkich mistrzów Zakonu. W sąsiedztwie kościoła usytuowano smukłą wieżę dzwonną i obserwacyjną, tworzącą odtąd najwyższy akcent w panoramie zamku.

Miejsce pierwszego Przedzamicza zajął trójskrzydłowy Zamek Średni z Pałacem Wielkich Mistrzów. Znajdowała się tu największa sala zamkowa – tzw. Wielki Refektarz o wspaniałym sklepieniu wspartym na trzech kolumnach, oraz wnętrza mieszkalne i reprezentacyjne najwyższego dostojnika Zakonu. Pałac, którego budowę zakończono u schyłku XIV w., dorównywał klasą architektury najlepszym rezydencjom europejskim późnego średniowiecza. Jego znakomite wnętrza na głównym piętrze, z dwoma refektarzami – Letnim i Zimowym – na czele, otrzymały w początkach XV w. bogaty wystrój malarski, odpowiedni dla głównej siedziby jednego z najbogatszych zakonów rycerskich tego czasu.

Wielki Refektarz na Zamku Średnim

Najbardziej rozległą częścią zespołu było nowe Przedzamcze, mieszczące zbrojownię, wozownię, stajnie, warsztaty, spichlerze i cały szereg innych budynków gospodarczych. Poszczególne części zamku otoczone były kilkoma pierścieniami masywnych murów, które tworząc łącznie zwarty system, dawały jednocześnie możliwość samodzielnej obrony każdego z członów. W połowie XV w., gdy dobiegły końca prace przy ostatniej linii obronnej po stronie wschodniej i północnej, zamek zajmował obszar około 21 hektarów i stanowił twierdzę nie do zdobycia. Bieg historii sprawił jednak, że w trakcie wojny trzynastoletniej, w 1457 r. krzyżacka warownia przeszła na ponad trzy stulecia we władanie polskie. Na pamiątkę odbytego wówczas uroczystego wjazdu króla Kazimierza Jagiellończyka na zamek, w pierwszych dniach czerwca każdego roku obchodzone są dziś Dni Malborka.

Kaplica św. Anny na Zamku Wysokim

Od tego czasu zamek stał się siedzibą wysokich urzędów polskiej administracji: podskarbiego ziem pruskich, starostwa i ekonomii malborskiej. Od 1568 r. rezydowała tu również pierwsza polska admiralicia – Komisja Morska Zygmunta Augusta, zarządzająca ówczesną naszą flotą wojenną. W dawnym Pałacu Wielkich Mistrzów urządzono czasową rezydencję królów polskich, a na dziedzińcu Zamku Średniego wzniesiono około połowy XVI w. drewniany dwór tworzący jakby czwarte skrzydło tej części zamku. Dzięki olbrzymim magazynom zbożowym, składom drewna, arsenałowi i młynom prochowym stanowił Malbork wielką bazę zaopatrzeniową na wypadek wojny nad Bałtykiem. Przez cały XVI w. stacjonowała tu stała polska załoga wojskowa.

Kuchnia konwentu na Zamku Wysokim

W wyniku I rozbioru Polski w 1772 r. Malbork przechodzi we władanie rządu pruskiego. Zabytkowe budowle, przekształcone początkowo na koszary (1773-1774), a następnie na magazyn wojskowy (1801-1804), padły ofiarą nieodwracalnych dewastacji. Wyburzono niemal wszystkie gotyckie sklepienia Zamku Wysokiego i zastąpiono je drewnianymi stropami kondygnacji magazynowych, oświetlonych rzędami nowo przebitych, prostokątnych okien. Na Zamku Średnim rozebrano bramę wjazdową i górną partię wieży Kurza Noga, a do wnętrza

Sala Królewiecka w Pałacu Wielkich Mistrzów

Pałacu wprowadzono dwupoziomową zabudowę i urządzono tu warsztaty tkackie. Wielki Refektarz zamieniono na plac musztry, a skrzydło wschodnie na mieszkania dla oficerów. Proces niszczenia przerwany został dopiero w 1804 r., kiedy to wydany pod naciskiem opinii publicznej edykt króla Prus dał podstawę dla urzędowej ochrony zamku jako pomnika historii.

Na rok 1817 przypada rozpoczęcie pierwszej, tzw. romantycznej odbudowy, zmierzającej do przywrócenia zamkowi postaci, jaką – w myśl wyidealizowanego obrazu autorów projektu – miał niegdyś. W ten sposób Malbork stał się jednym z pierwszych zabytków w Europie, objętych planową ochroną konserwatorską.

W przeciwieństwie do romantycznej wizji zamku z pierwszej połowy XIX w., prace budowlano-konserwatorskie kierowane od 1882 r. przez architekta Konrada Steinbrechta poprzedzone były wnikliwymi badaniami architektonicznymi,

historycznymi i wykopaliskowymi. Ta druga odbudowa pokrzyżackiej warowni, będąca scjentystyczną rekonstrukcją w duchu czystości stylu, trwała do wybuchu II wojny światowej. Jej efektem było nie tylko przywrócenie budowiom zamkowym ich pierwotnego wyglądu, znanego z licznych przekazów ikonograficznych, lecz również odtworzenie całego systemu elementów i urządzeń obronnych.

W efekcie działań wojennych w 1945 r. legło w gruzach wiele bezcennych partii zespołu zamkowego z kościołem NMP, kaplicą św. Anny i wieżą główną na czele. Uszkodzone zostały wszystkie więźby dachowe wschodnich skrzydeł obu głównych części zamku i sklepienia znajdujących się tu pomieszczeń. Bez szwanku nie wyszedł żaden z obiektów usytuowanych na Przedzamczu. Od tamtego czasu lata trudnej i żmudnej odbudowy przywróciły średniowiecznej warowni niemal pierwotną świetność.

Gospodarzem obiektu jest od 1961 r. Muzeum Zamkowe, będące placówką centralną, podległą bezpośrednio Ministerstwu Kultury w Warszawie. Jest to wielodziałowe muzeum typu historyczno-artystycznego, którego organizacja podporządkowana została głównie sprawom odbudowy, zagospodarowania i właściwego utrzymania zamku. Równolegle do tych prac Muzeum prowadzi również działalność naukową w zakresie archeologii Dolnego Powiśla oraz historii sztuki i kultury Prus Królewskich, głównie w oparciu o posiadane zbiory. Obecnie w ogólnej liczbie ponad 40 tysięcy muzealiów mieszczą się tak cenne zbiory, jak np. zaliczana do największych w Europie kolekcja średniowiecznych elementów architektonicznych, unikatowy w skali światowej zbiór artystycznych wyrobów z bursztynu, efektowny zestaw dawnej broni i uzbrojenia, czy nawiązująca do historycznych mennic malborskich bogata kolekcja numizmatów. Obrazu wielkiej różnorodności zgromadzonych obiektów dopełniają zbiory rzeźby średniowiecznej, dawnej ceramiki naczyniowej, polskiej porcelany z manufaktur w Korcu i Baranówce, fajansu, wyrobów dawnego kowalstwa i odlewnictwa oraz kolekcje rycin, mebli, obrazów, witraży, kafli i szkła artystycznego.

Zamek Wysoki z widocznym po prawej Gdaniskiem

Przydatne informacje

Szczegółowy cennik oraz pozostałe przydatne informacje są dostępne na stronie internetowej muzeum: <http://www.zamek.malbork.pl>

**Krużganek okalający
czworoboczny dziedziniec
Zamku Wysokiego**

Gmina
MALBORK

Gmina **MALBORK**

Powierzchnia – 100,93 km²

Sołectwa:

Cisy, Grobelno, Kałdowo Wieś, Kamienica, Kamionka, Kościeleczyki, Kraśniewo, Lasowice Małe, Lasowice Wielkie, Lasowice Wielkie (osada), Nowa Wieś Malborska, Stogi, Kapustowo, Szawałd, Tragamin, Pielica, Wielbark.

Miejscowości niesołeckie:

Cisy (osada), Czerwone Stogi, Gajewo, Grajewo Trzecie, Kamienice, Kapustowo, Lipki, Sadowo Pierwsze.

Na terenie gminy mieszka 4567 osób.

Lokalizacja

Poza Wielbarkiem i Nową Wsią Malborską wszystkie miejscowości tej gminy znajdują się na Żuławach. W większości zakładane były przez Zakon, lecz niektóre dzisiejsze osady – Cisy (Stadtfelde), Grobelno (Dammfelde), czy część dzisiejszej dzielnicy Malborka – Kałdowo (Vogelsang), to założenia nowożytnie.

Przez tereny gminy przebiega Szlak Kopernikowski. Jednak jest on raczej dla wytrwałych. Jest zaniedbany i trudny do sforsowania. Gmina Malbork w powiecie wyróżnia się dość dobrze rozwiniętą ofertą noclegów i prywatnych gospodarstw agroturystycznych, zwłaszcza w miejscowościach położonych blisko miasta (Grobelno, Kamionka, Kościeleczyki, Stogi). Turysta, oprócz zakwaterowania ma możliwość jazdy konnej, paintballa, jazdy na rowerze, czy rekreacji na boisku sportowym. Ponadto płaski teren i dobrze skomunikowane wiejskie drogi zachęcają do zwiedzania bliższych i dalszych okolic, zwłaszcza na rowerach.

Mówią wieki

Atrakcję samą w sobie stanowią żuławskie wioski z pozostałościami dawnej zabudowy oraz innych zabytków związanych z trzema najważniejszymi na Żuławach wyznaniem. Najbardziej znanym z nich jest niewątpliwie cmentarz mennonicki w Stogach. Aby do niego dojechać z Malborka należy skorzystać z drogi krajowej 22 – jadąc w kierunku Tczewa, skręcamy w prawo. Zjazd jest oznaczony tablicą informacyjną. Zlokalizowana w Stogach największa na Żuławach nekropolia mennonitów jest pokazowym zabytkiem gminy Malbork. Wieś ta, której tereny w czasach krzyżackich stanowiły folwark i miejsce składowania zapasów siana (stąd niemiecka – Heubuden – a po 1945 r. i polska nazwa), została oficjalnie założona w 1562 r., a trzy lata później zasiedlona ołędrami. Mieściła się tu największa na Żuławach mennonicka gmina. W 1768 r. mennonici wybudowali drewniany budynek domu modlitwy. Służył im do 1945 r., potem został rozebrany i podobno relokowany gdzieś w Polsce. Ogólnodostępny cmentarz mennonitów znajduje się za współczesnym kościołem katolickim i cmentarzem przykościelnym. Na jego terenie można zobaczyć przegląd typowych mennonickich nagrobków, głównie w formie wykonanych z piaskowca stel, zdobionych elementami o znaczeniu symbolicznym (np. krzyż z sercem i kotwicą, gołąb, motyl). Przy cmentarzu stoi tablica z objaśnieniem najpopularniejszych symboli. W centrum znajduje się ogromny dąb, zapewne rosnący tu od czasu założenia

Cmentarz mennonicki w Stogach

cmentarza. Na stelach, prócz dat narodzin i śmierci zmarłego, umieszczano często bardziej szczegółowe informacje, np. o żonach i potomstwie, oraz pełnionej funkcji. Rewers steli przeznaczony był na rymowane epitafium lub cytaty biblijne. Prócz stel, na cmentarzu występują także popularne w końcu XIX i XX w. lastrykowe obudowy mogił, kamienne krzyże na postumentach, kamienne tablice na wspornikach w formie pni drzew. Nagrobek w formie cippusa (prostokątny postument) zwieńczonego urną wystawiono starszemu (przełożonemu) gminy, Abrahamowi Regierowi, zmarłemu w 1851 r. Osobliwością cmentarza jest kamienny nagrobek w formie głazu wystawiony Fritzowi Wiebe, na którym zawarto datę narodzin i śmierci członka SA (1907-34). Grób może zastanawiać tych wszystkich, którzy utożsamiają religię mennonitów ze sztandarowym pacyzmem i odmową składania przysięgi, pełnienia służby wojskowej, czy urzędowej. Trzeba jednak pamiętać, że ci wyznawcy sprzed 1945 r. nie byli już tak restrykcyjni w swoich przekonaniach, jak ich przodkowie, których właśnie z powodu wiary i poglądów tępiono, przez co szukali schronienia w Polsce. Po 1772 r., kiedy nastąpił I rozbiór Polski i przejęcie Żuław przez militarystycznie nastawione Prusy, ci bardziej zasadniczy, a także ci najbiedniejsi, którzy nie mieli nic do stracenia, udali się do Rosji na zaproszenie carycy Katarzyny II, aby zasiedlać wyludnione wskutek wojen i zarazy tereny nad Dnieprem, Mołoczną i na Krymie. Pozostali, siłą rzeczy ulegli asymilacji. Sporo z nich zostawało urzędnikami czy nauczycielami, co sprawiało, że godzili się na złożenie stosownej przysięgi. Wstępowali także do armii.

Po 1945 r. cmentarz niszczał. W latach 90. XX w. grupy Niemców i Holendrów zaczęły ponownie odwiedzać tereny zasiedlone przez przodków. Podjęli również akcję porządkowania zabytkowych nekropolii mennonickich. Porządkowanie cmentarza w Stogach zainicjował i szczególnie w nie zaangażował się Helmut Reimer, który podobno w ten sposób chciał odkupić jakieś wojenne przewinienia. Podczas jednej z wizyt zmarł. Ostatecznie, zgodnie ze swoją wolą, spoczął w Stogach, na cmentarzu przykościelnym, tuż obok porządkowanej

Cmentarz mennonicki w Stogach

przez siebie nekropolii. Sam cmentarz przyjął także funkcję lapidarium, kiedy umieszczono w nim stelę z nieistniejącego cmentarza w Lasowicach Wielkich, a ostatnio także odnalezione nagrobki z Cis, w tym Abrahama Sudermanna, ojca Le-onharda – jednego z pionierów exodusu mennonitów z Rosji do Ameryki.

Dom w Lasowicach Wielkich

Rzeźba krajobrazu

Jadąc z Malborka przez Kałdowo – dzielnicę miasta – za wiaduktem kolejowym, wybierając drogę w lewo (kierując się do Nowego Stawu) dotrzemy do Kościeleczek. Osadnictwo na terenie wsi zwanej niegdyś Warnow istniało jeszcze w czasach panowania książąt pomorskich, przed zasiedleniem związanym z Krzyżakami. W 1388 r. po raz pierwszy wymieniono nazwę miejscowości w kontekście własności krzyżackiej. Zakon miał tu folwark z dworem i osadzonym w nim zarządcą podległym wójtowi w Lasowicach. Trzymano tu konie wielkiego mistrza i wielkiego komtura, a potem także świny i owce. Teren ten pełnił również funkcję strategiczną, ze względu na gęste zalesienie, ciągnące się aż do Stogów, co w naturalny sposób chroniło drugi brzeg Nogatu. Folwark uległ zniszczeniu podczas wojny trzynastoletniej. Wieś została ponownie lokowana w 1471 r. przez Kazimierza Jagiellończyka i nadana staroście Janowi Kościeleckiemu, któremu zawdzięcza polską nazwę. Prawdopodobnie wówczas powstał tu również kościół p.w. św. Mikołaja. Opiekowali się nim później jezuici, przybyli do Malborka w 1607 r. W XVII w. osiedlili się tu mennonici. Kościół rozebrano ok. 1800 r., a pozostałością po nim był cmentarz. Kościeleccki po 1945 r. dynamicznie się rozwijały wraz z rosnącą zamożnością mieszkańców, na czym, niestety, ucierpiała zachowana sprzed wojny historyczna zabudowa. We wsi było kilka domów podcieniowych – dziś nie pozostał żaden, zaś na miejscu dawnego cmentarza z licznymi pochówkami mennonitów utworzono boisko. Pozostałości jednego z nagrobków, o którym wiadomo z opisu konserwatora Schmidta, że pochodzi z tego cmentarza, znajdują się na Zamku Wysokim w Malborku (taras wschodni). Wart uwagi jest dom nr 44 – okazały, drewniany, z mansardowym dachem oraz ryglową facjatą i szczytami, przypomina obiekt z Dębiny, otoczony parkiem. Zachowała się za to aleja lipowa, ciągnąca się przy

Kościół p.w. św. Andrzeja w Lasowicach Wielkich

Słupek ogrodzenia przed kościołem w Lasowicach Wielkich

Dom podcieniowy w Lasowicach Wielkich

drodze we wsi do wyjazdu na drogę 55, prowadzącą do Malborka. Warto dodać, że przez całą wieś, równoległe do drogi, biegnie ciąg pieszo-rowerowy.

Natomiast wybierając się drogą krajową 55 w kierunku Nowego Dworu również można dotrzeć do Nowego Stawu przez Kamionkę (dawniej zlokalizowano tam zakonne ogrody) oraz dynamicznie modernizujący się Tragamin i Lasowice Wielkie. Ta ostatnia miejscowość jest wsią z bogatą historią osadniczą, ponieważ znaleziska archeologiczne pochodzą z okresu kultury wschodniopomorskiej. Nazwa miejscowości wywodzi się od lasu porastającego dawniej ten teren. Została lokowana ponownie przez Krzyżaków w XIV w. Przed 1945 r. w Lasowicach Wielkich znajdowały się dwa kościoły – katolicki i ewangelicki. O ile ten pierwszy, pod wezwaniem św. Andrzeja, istnieje do dziś (parafia średniowieczna, obecna bryła świątyni z 1896 r.), to drugi został po 1945 r. rozebrany. Pozostałością po nim i okalającym go cmentarzu jest położony w centrum park, z zachowanym ogrodzeniem. Odnalezione przypadkowo fragmenty nagrobków w formie stel zostały wykorzystane do utworzenia pomnika upamiętniającego spoczywających tu dawnych mieszkańców Lasowic i okolic.

Wnętrze istniejącego kościoła jest współczesne, ale obok wejścia spoczywa płyta nagrobna Georga Schretera z 1676 r., pochodząca ze starszej świątyni. Przed świątynią stoi zabytkowa, murowana – drewniana dzwonnica. We wsi pozostało kilka historycznych budynków, przede wszystkim zabytkowy dom podcieniowy. Budynek z 1837 r., został przebudowany w 1881 r., wtedy go podniesiono, dodając ściankę kolankową – trempelek. Wystawkę wspiera 6 słupów i 2 ścianki ryglowe. Jest to jedyna ocalała w tej wsi tego typu budowla. Oprócz niej warto zwrócić uwagę na zagrodę o nr 15 przy początku zwartej zabudowy wsi, po lewej stronie drogi od Malborka. W jej skład wchodzi

**Dom z 1837 r.
w Lasowicach
Małych**

cegłany, okazały dom oraz drewniane budynki gospodarcze. Obiekt mieszkalny dekorują interesujące detale: ceramiczne figury z płodami rolnymi w szczytach elewacji frontowej oraz bocznej od strony wsi (chłopiec trzymający kosz i kobieca postać z kłosami – prawdopodobnie rzymska bogini urodzaju, Ceres) oraz plakiety z puttami (tzw. amorkami, cherubinkami) w otoczeniu znaków zodiaku z danej pory roku. Analizując je, można dostrzec zamysł budowniczego lub samego gospodarza, który chciał ukazać dostatek i urodzaj, jaki daje żuławska ziemia pracowitemu gospodarzowi.

Naprzeciwko zagrody, obok miejscowego stawu rybnego, zlokalizowano skwerek rekreacyjny z grillem.

Znacznie lepiej zachował się krajobraz kulturowy Lasowic Małych, z kilkoma efektownymi, żuławskimi domostwami wybudowanymi z drewna. Wśród nich znajdował się do niedawna obiekt podcieniowy, powstały w 1805 r. dla Abrahama Dicka przez najbardziej znanego budowniczego tego typu projektów – Petera Loewena. Niestety, zaniedbany, popadł

Ruina domu podcieniowego wybudowanego przez Petera Loewena w Lasowicach Małych

w ruinę i obecnie zachowany jest w stanie szczątkowym. Ocalał za to częściowo zmodernizowany budynek nr 28 z inskrypcją w nadprożu, przekazującą inicjały budowniczego i właściciela – IS oraz datę budowy – 1837 r. Uwagę zwracają oryginalne drzwi, zdobione w sposób właściwy tamtym czasem. Ciekawy jest też drewniany dom nr 15, z dekorowanym snycersko gankiem i piętrowym skrzydłem, rzadko spotykanym na Żuławach.

Z Lasowic, a także Kamienicy, można dotrzeć do położonego nad Nogatem Szawałdu. Wioseczka „na końcu świata”, założona w 1352 r., oferuje piękną, nadrzeczną panoramę (Obszar Chronionego Krajobrazu Rzeki Nogat). W Szawałdzie znajduje się również murowany z cegły kościół poewangelicki z 1846 r., powstały po zniszczeniu poprzedniego w powodzi z 1829 r. Niedługo we wsi znajdował się także kościół katolicki.

Jedynie położone poza terenem płaskich Żuław miejscowości gminy Malbork, to graniczące z terenami powiatu sztumskiego osada Wielbark (za dzielnicą Malborka o tej samej nazwie) i Nowa Wieś Malborska.

Wielbark rozświetliły odkrycia archeologiczne w 1873 r. i znaleziska przy osadzie, od której pochodzi nazwa „kultura wielbarska”. Obejmuje ona pozostałości kultury z epoki żelaza, pomiędzy I a V w. n.e, czyli z czasów rzymskich. Na terenie Wielbarka odnaleziono cmentarzysko Gotów, z typowymi dla tej kultury pochówkami ciałopalnymi i grzebalnymi. Część wydobytych eksponatów była prezentowana w przedwojennym muzeum miejskim. Teraz znajdują się one w Muzeum Archeologicznym w Gdańsku, oddziale Muzeum Zamkowego w Kwidzynie oraz w Malborku. Stanowisko jest obecnie przedmiotem badań, w których uczestniczą międzynarodowe grupy studentów pod kierunkiem prof. Kleemanna z Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie i docenta Uniwersytetu Humboldtów w Berlinie.

Wielbark, a w szczególności znajdujący się tam las, znany jest także z ukrytych w nim pozostałości fortyfikacji Festung Marienburg (nowoczesnego systemu obrony miasta Malborka), powstałych w latach 1899 – 1903 oraz 1914-15. Pozostałe tam schrony – do których można dostać się od strony Nogatu, idąc w górę drogi za stopniem wodnym Szonowo, lub wysiadając na przystanku końcowym

linii autobusowej nr 1 przy cmentarzu komunalnym w Malborku i wchodząc do lasu – do dziś stanowią atrakcję dla miłośników historii i architektury obronnej. Użytkowano je także w końcowych latach II wojny, a ich część była wykorzystywana przez wojsko polskie również po wojnie. Linia obrony ciągnęła się również przez Nową Wieś Malborską i Piaski.

Śluzy wodne

Na rzece Nogat w obrębie miasta i gminy znajdują się 2 stopnie wodne, wybudowane w latach 1914-16 w ramach tzw. kanalizacji Nogatu – adaptacji rzeki do celów żeglugi. Podczas tych działań, rzekę przystosowano do poruszania się po niej statków o nośności 500 t, długich na 55 m, szerokich 8 m i głębokości zanurzenia 1,6 m. Pierwszy z nich, to tzw. śluza Szonowo, zlokalizowana na Nogacie na wysokości wsi Kraśniewo (od niemieckiej nazwy miejscowości, brzmiącej Schönaue). Oba stopnie składają się z zapory ziemnej, śluzy komorowej, jazu z przepławką dla ryb i elektrowni wodnej. Towarzyszą im ujednolicone architektonicznie budynki administracyjno – mieszkalne. Elektrownia w Rakowcu powstała w latach 1934-35 i wyposażona jest w zachowane z tamtych czasów urządzenia – turbinę Kaplana z fabryki J.M Voitha oraz przekładnię zębatą z elbląskiej fabryki Schichaua. Teren stopni wodnych teoretycznie jest niedostępny dla turystów. Jednak od czasu do czasu, RZGW w Gdańsku dopuszcza zwiedzanie Szonowa przez zorganizowane grupy, po uprzednim oficjalnym umówieniu się. Przez stopień na Rakowcu można przechodzić do wsi Kamienica, położonej za wałem Nogatu.

Podobny stopień wodny, na granicy województw pomorskiego i warmińskiego – mazurskiego, powstał nieco wcześniej w ramach tej samej akcji kanalizacji Nogatu w Michałowie (częściowo powiat malborski).

Do gminy Malbork należą także tereny położone po lewej stronie za Nogatem – wspomniane wsie Grobelno i Kraśniewo oraz Cisy. Na terenie Grobelna, ok. 500 m po zjeździe w lewo z Malborka, zachował się częściowo zmodernizowany historyczny budynek Cafe Sanssouci, z charakterystycznym szczytem – niegdyś lokalu gastronomiczno-rekreacyjnego z widokiem na Nogat, obok którego znajdował się duży wiatrak holenderski. Dziś jest to dom mieszkalny.

Jadąc dalej tą samą drogą wzdłuż wału, która odbija w prawo znajdziemy się w położonej nieopodal wsi Kraśniewo lokowanej w 1321 r. przez Wernera von Orselna. Znajduje się tam kilka przykładów historycznego budownictwa gł. z XX w. Ponadto, po lewej stronie drogi z Malborka do Pogorzałej Wsi, zlokalizowany jest cmentarz dawnych mieszkańców. Nie należy go mylić z cmentarzem współczesnym, zlokalizowanym dalej, przy nowej kaplicy. Warto zauważyć, że wśród XIX i XX-wiecznych nagrobków (żeliwne kwatery z tablicami, lastrykowe obudowy mogił), szczególnie interesujący jest ten wykonany z czarnego marmuru, wystawiony żołnierzowi I wojny światowej – Bruno Schwichtenbergowi oraz stojąca obok stela mennonicka Heinricha Pennera, zmarłego w 1859 r.

We wsi Cisy znajdował się niewielki cmentarzyk mennonicki, związany z osadnikami tam sprowadzonymi po założeniu wsi, jednak w 3 ćw. XX w. uległ likwidacji, a na jego miejscu stanął budynek, mający prawdopodobnie pełnić funkcję zajazdu ze względu na dogodne położenie w sąsiedztwie drogi krajowej 22. Tak się jednak nie stało – śmierć właściciela wstrzymała inwestycję, która do dziś jest pustostanem, otoczonym legendą „domu, w którym straszy”. Odnalezione na terenie jednego z lokalnych gospodarstw 3 nagrobki pochodzące z cmentarza, umieszczono na najbliższym cmentarzu mennonickim, zlokalizowanym w Stogach. Są to dotychczas jedyne znane pozostałości cmentarza w Cisach.

Pejzaż nad
Nogatem

Przydatne informacje, adresy i telefony

Urząd Gminy Malbork

 ul. Ceglana 7, 82-200 Malbork

 (55) 647 28 07

 sekretariat@gmina.malbork.pl

 <http://gmina.malbork.pl>

Agencja Poczтова

 Kościeleccki 39A

 (55) 272 91 51

Ośrodek zdrowia:

Gmina Malbork nie posiada własnego ośrodka zdrowia, najbliższy znajduje się na terenie dzielnicy Malborka Kałdowo (ul. Solskiego 1)

Jak dotrzeć:

Samochód – droga krajowa nr 22, 55

Pociąg – dogodne połączenie z Trójmiasta, Tczewa, Malborka i Elbląga (przystanek kolejowy Malbork – Kałdowo, zlokalizowany na terenie miasta w pobliżu wsi Kościeleccki

Rower – z Malborka do Kościeleczek

Noclegi:

Hotelik „Groblanka”,

 Grobelno 8 (patrz: Gdzie zjeść)

 <http://www.groblanka.pl>

 rezerwacja@groblanka.pl

Pokoje 1-, 2- i 3-osobowe w wersji standard i comfort z możliwością wykupienia dostawki, przystępne ceny, w pokojach łazienki, TV, bezpłatny dostęp do internetu bezprzewodowego. Na terenie hotelu nowoczesny plac zabaw dla dzieci, z możliwością jazdy elektrycznym quadem, konsola do gier dla dzieci.

Noclegi „U Marzeny”

📍 Kościeleczyki 2B

☎ 605 382 915, 697 617 319

🌐 <http://umarzeny.dobrynocleg.pl>

Noclegi w pokojach 1-, 2- i 3 osobowych. Każdy z nich wyposażony jest w: łazienkę, tv, lodówkę, czajnik, sztucze, bezprzewodowy internet. Na terenie ośrodka znajduje się: parking, boisko do siatkówki, stół do gry w tenisa, grill, rowery. Rezerwacja pobytu po wpłacie zaliczki na konto.

Agroturystyka „Zacisze u Weni”

📍 Kamionka 7A, 82-200 Malbork

☎ (55) 272 08 33

☎ 602 102 426

(pokoje 2-osobowe, 3-osobowe, 4-osobowe) Do dyspozycji gości gospodarze oddają grill, który wliczony jest w koszt pobytu. Istnieje możliwość organizowania biesiad oraz grupowych wyjazdów nad morze, transportem zapewnionym przez gospodarzy. Do dyspozycji gości są rowery. Atrakcyjne pole paintballowe.

Gospodarstwo Agroturystyczne „AGR Pod Brzózkami”

📍 Kamionka 25, 82-200 Malbork

☎ (55) 272 90 15

☎ 506 392 687

@ola.reksa@op.pl

Miejsc noclegowych: 16 (cztery pokoje 2, 3, 4 i 5 osobowe) Możliwość organizowania ognisk, wycieczek rowerowych i pieszych. W sąsiedztwie można skorzystać z jazdy konnej. W gospodarstwie można się porozumieć w języku niemieckim i angielskim.

Atrakcje: badminton, boisko do siatkówki, miejsce na namioty, możliwość zabrania zwierząt, ognisko, ogólnodostępna kuchnia, ogólnodostępna lodówka, organizowanie czasu dla rodzin, parking, piłka nożna, prysznic do wyłącznej dyspozycji, rowery na miejscu, wyżywienie na miejscu.

Agroturystyka „Stary Park”

📍 Stogi 20A, 82-200 Malbork

☎ (55) 272 91 03

☎ 660 172 404

@starypark@wp.pl

Gospodarstwo dysponuje 5 komfortowo wyposażonymi pokojami wraz z jadalnią i obszerną oranżerią. 3 pokoje posiadają duże tarasy do rekreacji i opalania. Na terenie

posesji znajdują się również miejsca garażowe. Możliwość przejażdżki rowerami górskimi i końmi. W ofercie: stary park, staw rybny i kąpielowy, plaża, plac grillowy, plac rekreacji sportowej, ognisko oraz plac zabaw dla dzieci na terenie gospodarstwa. Gospodarstwo oferuje całodienne wyżywienie uwzględniające różne upodobania oraz kuchnię regionalną.

Gdzie zjeść:

Restauracja w hoteliku „Groblanka”
restauracja – 130 miejsc + 30 miejsc w ogródku na zewnątrz podczas sezonu; przystępne ceny, tradycyjne potrawy oraz dania bezmięsne. Restauracja znana z organizowania imprez rodzinnych i okolicznościowych (wesela, komunie, itp.)

 Grobelno 8, 82-200 Malbork
 (55) 272 15 04
 664 199 200
 biuro@groblanka.pl
 <http://www.groblanka.pl/>

Miejsca rekreacji:

Stajnia „Pasja” Edyta Rekso

 Kamionka 18
 603 746 617
 stajniapasja@poczta.fm
 <http://stajnia.pasja.w.interia.pl/>

W ofercie: jazda konna na placu i w terenie, nauka jazdy. Hotel dla koni. Letnie półkolonie, imprezy plenerowe (z ogniskiem). Konieczne wcześniejsze uzgodnienie terminu.

Bezpłatnie:

Kościelczki – na końcu wsi w kierunku Tralewa, zlokalizowano plac rekreacyjny z boiskiem.

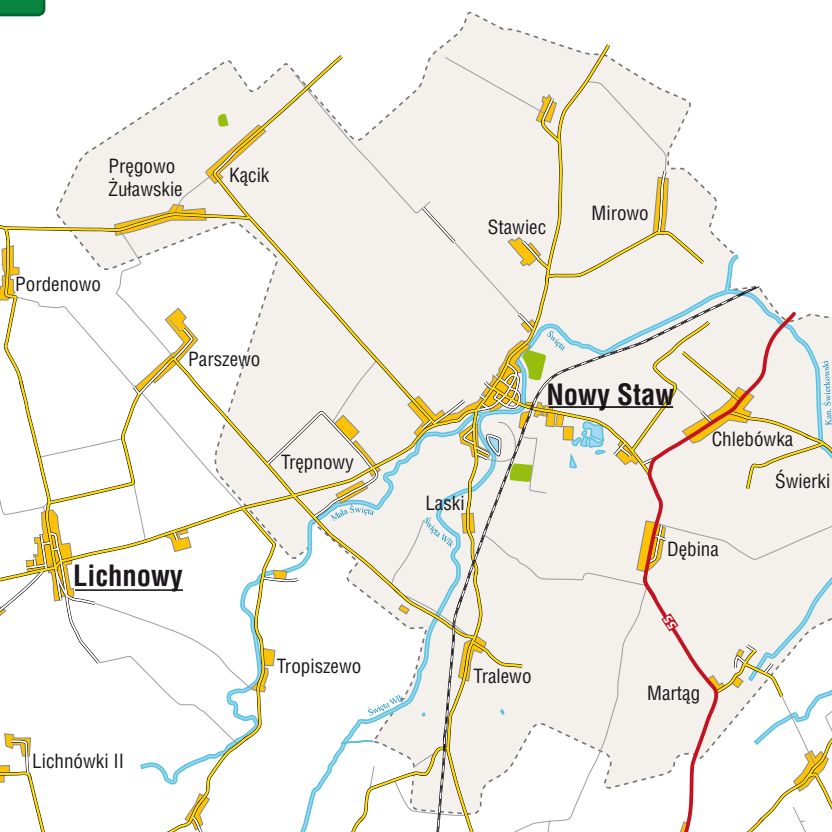

Miasto i Gmina
NOWY STAW

Miasto i Gmina **NOWY STAW**

Powierzchnia – 115 km²

Sołectwa – Brzózki, Chlebówka, Dębina Wieś, Dębina SHR, Kącik, Laski, Lipinka, Lubstowo, Martąg, Mirowo, Myszewo, Nidowo, Pręgowo Żuławskie, Półmieście, Stawiec, Świerki, Tralewo, Trępnów.

Na terenie miasta i gminy zamieszkują
7 770 osoby.

Lokalizacja

Nowy Staw położony jest w samym sercu Wielkich Żuław Malborskich, nad rzeką Świętą. W mieście mieszka 4 292 osób, zaś na terenie sołectw – 3 478.

Gmina, której tereny położone są na żyznych Żuławach, ma typowo rolniczy charakter (uprawa pszenicy, buraka cukrowego, czy rzepaku). Wśród pól żyje wiele gatunków zwierząt, np. sarny, dziki, bażanty, kuropatwy, drapieżne ptaki, bobry, wydry i zaaklimatyzowane norki amerykańskie. Wielowiekowa historia osadnicza sprawiła, że Nowy Staw ma do zaoferowania turystom ciekawe pamiątki historii, zarówno w mieście, jak i na terenie gminy.

Akt lokacyjny miasta zaginął, jednak z materiałów źródłowych wynika, że najwcześniej (w drugiej dekadzie XIV w.) Krzyżacy założyli tę część dzisiejszego Nowego Stawu, która jako odrębna wioska, zwana Neuteichsdorf – Nytyska Wieś – istniała do ok. 1940 r. Samo pierwsze wspomnienie miasta obok wsi pochodzi z 1329 r.

Jako przybliżoną datę uzyskania praw miejskich przez Nowy Staw przyjmuje się rok 1343. Wiadomo również, że jeszcze do XVIII w. w położonej pod Nowym Stawem wsi Łaski znajdowały się ruiny założonego w średniowieczu przez Krzyżaków grodu warownego, określanego mianem zamku, w którym rezydował wójt zarządzający systemem przeciwpowodziowym (przedstawienie na wójtowskiej pieczęci człowieka z łopatą do kopania rowów i wałów oraz pałkami wodnymi obecnie stanowi herb powiatu nowodworskiego). Dzięki rekonstrukcji mapy stosunków wodnych wiemy, że Święta była aktywnym, trzecim ramieniem ujścia delty Wisły. Z tego też względu stanowiła zagrożenie powodziowe. Nazwa miasta, z niemieckiego „Neuteich”, jest prawdopodobnie od niemal samego początku zniekształcona i pierwotnie miała brzmieć Neu Deich/Neudeich, czyli Nowy Wał – od umocnień wałowych, którymi chroniono teren miasta.

Ranga miasta

W średniowieczu Nowy Staw pełnił ważną rolę. Znajdował się tutaj krzyżacki młyn prochowy, olejarnia założona przez gdańszczan. Mieszkańcy parali się gorzelnictwem i browarnictwem. Handlowali płodami rolnymi, spławianymi Świątą do Gdańska, Elbląga i Królewca. W II poł. XIV w. powstał kościół p.w. św. Mateusza, dzisiejsza Kolegiata Żuławska. W 1466 r. miasto przeszło na mocy ustaleń traktatu pokojowego w Toruniu pod panowanie króla polskiego. W czasie burzliwych dziejów, Nowy Staw wielokrotnie ulegał pożarom (ten z 1802 r. strawił większą część miasta, łącznie z ratuszem), powodziom i zarazom. Natomiast w XVII w. był plądrowany przez wojska szwedzkie. Miasto zostało poddane bez walki. Po 1772 r. wskutek pierwszego rozbioru Polski, wraz z całymi Żuławami przeszedł w ręce Prus. W pierwszej dekadzie XIX w., na gruzach starego ratusza ewangelicy postawili swój kościół. Również wojny napoleońskie i przymusowe żywienie stacjonujących wojsk francuskich dały się nowostawianom we znaki. Dopiero w II poł. XIX w. miasto „odżyło” i zaczął się jego rozwój. Wybudowano do dziś użytkowane drogi do Malborka i Tczewa. Powstała cukrownia, rozbudowano również słodownię. W 1887 oddano do użytku połączenie kolejowe od strony Szymankowa do Nowego Dworu Gdańskiego ze stacją w Nowym Stawie. Natomiast w 1898 r. przez miasto przeprowadzono linię kolei wąskotorowej. W dalszych dekadach magistrat zbudował gazownię, a następnie zostało zelektryfikowane. W 1920 r., zgodnie z ustaleniami Traktatu Wersalskiego, Nowy Staw wszedł w obręb Wolnego Miasta Gdańska. Po II wojnie, podobnie jak na całych Żuławach, w obrębie miasta i gminy nastąpiła całkowita wymiana ludności.

Zabytkowa wieża wodna w Nowym Stawie

Mówią wieki

Współcześnie miasteczko ma do zaoferowania turystyce szereg atrakcji. Zwiedzanie warto rozpocząć od oględzin kompleksu dwóch zabytkowych rynków, stanowiących integralną część zabytkowego założenia urbanistycznego. Wokół nich zachowało się trochę starych kamieniczek, część z nich posiada piękną, klasycystyczną stolarkę drzwiową – np. Rynek Pułaskiego 7.

W centrum stoi wspomniany dawny budynek kościoła ewangelickiego, powstałego w latach 1804–06 na miejscu spalonego ratusza. W 1863 do kościoła dobudowano neogotycką wieżę z żółtej cegły, której charakterystyczny kształt spowodował, że „ochrzczono” ją mianem „Ołówka”. Pod koniec XIX w. kościół przebudowano. Po 1945 r., kiedy ewangelicy wyjechali, budynek przeżywał gorszy okres. Czasowo użytkowany jako magazyn, sklep, potem zamknięty – niszczał. W ostatnich latach dzięki podjętej kompleksowej rewitalizacji

Ołtarz główny kościoła p.w. św. Mateusza (Kolegiaty Żuławskiej) w Nowym Stawie

Największy gotycki kościół na Żuławach – Kolegiata Żuławska w Nowym Stawie

nowostawskich rynków, kościół gruntownie wyremontowano, urządzając w nim Galerię Żuławską – miejsce organizacji wystaw plastycznych, imprez kulturalnych, koncertów. Zachowano przy tym układ dawnego kościoła – charakterystyczne dla ewangelickich zborów empery. Ponadto wyeksponowano pod szklaną podłogą relikty spalonego ratusza. Odrestaurowane piwnice również można zwiedzać. Galeria dostępna jest nieodpłatnie dla zwiedzających 5 dni w tygodniu, po południu (od środy do niedzieli), ale warto wcześniej zgłosić w Nowostawskim Ośrodku Kultury chęć zwiedzenia obiektu, by mieć pewność, że będzie otwarty.

Nieopodal rynku wznosi się również potężna bryła wspomnianego kościoła św. Mateusza – Kolegiaty Żuławskiej. Wybudowany w II poł. XIV w., jest największym kościołem gotyckim na Żuławach. Jego trójnawowe wnętrze przykrywa drewniany strop. W prezbiterium zachowało się piękne, gwiaździste sklepienie, zaś w dwukondygnacyjnej zakrystii

Ołtarz z przedstawieniem Tronu Łaski w kościele p.w. św. Mateusza w Nowym Stawie

Kamienica przy zabytkowym Rynku w Nowym Stawie

– gwiazdziste i krzyżowe. Ozdobą wnętrza jest ogromny, manierystyczny ołtarz z 1609 r., który trafił tu w 1754 r. z kościoła p.w. św. Katarzyny w Braniewie. Dzieło to charakteryzuje niezwyklej kunszt wykonania. W centrum przedstawiono rzeźbioną Tróję Świętą, po bokach – figury św. Piotra i Pawła; u góry i w owalach umieszczono obrazy przedstawiające św. Mateusza oraz św. Magdalenę i Katarzynę, a powyżej – figurę św. Andrzeja. Mniejsze figurki apostołów rozmieszczono po bokach ołtarza. Najstarszym obiektem w kościele jest figura Madonny z Dzieciątkiem z ok. 1500 r. Warty uwagi jest także Grupa Ukrzyżowania (XVI i XVII w.) na belce tęczowej. Wiele obiektów w ostatnich latach poddano konserwacji, dzięki czemu w pełni można podziwiać ich urodę.

Do rynkowego kompleksu prowadzi ul. Mickiewicza. Kierując się od strony Tczewa, można zobaczyć tu okazały budynek z czerwonej cegły – w 1898 otwarto tu sierociniec, a od 1935 r. mieściła się w nim szkoła. Tę funkcję pełni do dziś. Trochę bliżej rynku stoją historyczne budynki słodowni – niestety, są opuszczone i ich los wydaje się być przesądzony.

Zachowane wzdłuż ulicy domy mieszkalne budują klimat małego miasteczka. Podobnie jest z ul. Wita Stwosza, która prowadzi z rynków w stronę ul. Gdańskiej i Lubieszewa – niektóre stojące tam budynki zdają się mieć wprost miniaturowe wymiary. Większość z nich zachowała autentyczną stolarkę drzwiową. Jedynym większym obiektem przy tej ulicy jest dawna, ceglana szkoła z 1889 r. – dziś przystosowana do celów mieszkaniowych.

Warto również przejść się całą ul. Gdańską, przy której zachowała się XIX-wieczna architektura; wiele domów wykonanych jest z drewna. Przy końcu, na terenie dawnej Neuteichsdorf, stoi jedyny w Nowym Stawie dom podcieniowy, wybudowany w 1820 r. Wystawkę wspiera 6 słupów i boczne ścianki ryglowe. Dom zachował oryginalną, dekorowaną stolarkę drzwiową. Wewnątrz mieści się sklep spożywczy, którego klienci często przesiadują w przestrzeni podcienia.

Przy skrócie z ul. Gdańskiej w prowadzącą do rynków ulicę Jana Pawła II stoi zabytkowa willa, wybudowana w stylu modnej wówczas secesji, z ryglowym szczytem i drewnianą werandą.

Niedaleko skrótu w stronę rynku przy ul. Kopernika, zza muru widoczny jest szczyt budynku zwieńczony metalowym wiatrowskazem. Mieściła się w nim niegdyś synagoga, służąca mieszkającym tu Żydom. W Nowym Stawie znajdował się także cmentarz żydowski, lecz nie zachował się do czasów obecnych, podobnie, jak ewangelicki. Jedyne historyczne nagrobki znajdują się przy kościele św. Mateusza.

Z kolei malownicza, ceglana wieża ciśnień z 1921 r. przy ul. Obrońców Westerplatte (za dyskontem spożywczym), upamiętnia powstanie wodociągów w latach 1920-25.

W latach 80. XX w. Nowy Staw był planem zdjęciowym dla serialu „Pan na Żuławach”. Filmowcy docenili autentyczny, małomiasteczkowy klimat zatrzymany

w czasie, co pozwoliło im wykreować realia Żuław po zakończeniu II wojny. Teren gminy również jest ciekawy turystycznie ze względu na zachowane historyczne wioski z budynkami zabytkowych kościołów i domów, w tym podcieniowych.

Droga we wsi Myszewo

Trasa wycieczki po gminie Nowy Staw powinna objąć wieś Myszewo. Choć wśród powojennych osadników istnieje przekonanie, że Myszewo i Myszewko zostały tak nazwane od plagi gryzoni, które zniszczyły pierwsze powojenne piony, to nazwa obu wsi lokowanych w 1332 r. przez właściciela tych ziem – miasto Elbląg – pochodzi od nazwiska zasadźcy, Johanna Musa. W centrum wsi zlokalizowany jest gotycki kościół p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego, datowany na XIV, a przez inne źródła na I ćw. XV w. Wielokrotnie ulegał różnym uszkodzeniom, związanym z działalnością żywiołów ognia i wody, co było przyczyną późniejszych przebudów. W XVI w. budowlę przejęli ewangelicy. Obecnie jest to skromny, salowy, bez wieży kościół, z zachodnim szczytem z 1915 r. Zachowany jest też z XIX-wieczny przedsionek i neogotycka stolarka drzwiowa. Wnętrze jest wyposażone bardzo oszczędnie. Z dawnych sprzętów zachowały się zelektryfikowane świeczniki „pajaki”, zachwycające, rokokowe figury aniołów i świętych niewiast oraz okazały, gotycki krucyfiks umieszczony w miejscu ołtarza – jedyna średniowieczna pamiątka. Natomiast z czasów użytkowania budynku przez ewangelików przetrwała empora. Bardzo ciekawe rzeczy można natomiast zobaczyć na wschodniej, zewnętrznej ścianie kościoła – są to kamienne i żeliwne tablice ze znakami wysokiej wody, ukazującymi wysokość wód zalewowych w latach 1829, 1839 i 1855. Były to powodzie zatorowe, spowodowane spiętrzeniem mas lodowych podczas przedwiosennych odwilży. Taka tablica umieszczona została również w Malborku, na fasadzie dawnego kościoła św. Wawrzyńca i stanowi pamiątkę po ogromnej powodzi, która zniszczyła Małe Żuławy Malborskie

Kościół z 1798 r. p.w. św. Wojciecha w Świerkach

w 1888 r. Na przykościelnym cmentarzu w Myszewie przetrwał nagrobek w formie piaskowcowej steli, a także stara kwatery rodzinna, ogrodzona metalową, ozdobną kratą. Również brama wejściowa z furtką są historyczne.

We wsi można zobaczyć także kilka starszych budynków mieszkalnych i gospodarczych, w tym XIX-wieczną kuźnię – niewielki, ceglano-drewniany budynek z podcieniem.

Inną miejscowością, której nie może zabraknąć na trasie wycieczki po gminie, są Świerki. Ich główną atrakcją jest ośmiokątny, ryglowy kościół p.w. św. Wojciecha (sama parafia nosi wezwanie św. Bartłomieja). Przed 1945 r. użytkowany był przez ewangelików. Wybudowany został w 1798 r. przez Georga Jacobowskiego, budowniczego późniejszego kościoła w Jegłowniku (gm. Gronowo Elbląskie, pow. elbląski).

Jacobowski „podpisał się” na emporze organowej we wnętrzu budynku. Obiekt zachował swój charakter, z emporą i dawnym ołtarzem ambonowym – charakterystycznym dla ewangelickich kościołów – który później rozmontowano, dostosowując wnętrze do potrzeb liturgii katolickiej. Ambonę umieszczono z boku, a w jej miejsce wstawiono obraz. Ołtarze ambonowe podkreślały, że dla protestanta najważniejsze jest Słowo Boże.

Budynek kościoła katolickiego, który stał za zjazdem w równoległą do głównej drogi, nie zachował się. Został rozebrany już po zakończeniu II wojny. Pozostał za to cmentarz, do dziś użytkowany przez mieszkańców. Na nim zachowały się nagrobki z XIX w. – żeliwne krzyże, granitowe obeliski, unikatowy żeliwny nagrobek w formie cippusa z urną, a w części bliższej współczesnym pochówkom – 2 piaskowcowe stele mennonickie.

Świerki mogą pochwalić się również 2 zabytkowymi domami. Jeden znajduje się w południowej części wsi, po prawej stronie drogi prowadzącej z Lipinki do Chlebówki. Został zbudowany w 1744 r. przez Georga Pöcka i na początku był podcieniowy. W późniejszym czasie został nieco przekształcony i utracił podcień, ale wciąż widać pierwotny układ konstrukcji ryglowej w szczytach. Również i ten budowniczy znany był z innych realizacji na Żuławach, np. stojącego do dziś domu podcieniowego w Stalewie (gm. Markusy, pow. elbląski). Drugi dom podcieniowy zlokalizowany jest przy drodze równoległej do głównej. Posiada podcień wsparty na 6 słupach w formie kolumn i ryglowych ściankach bocznych. Data 1866, widoczna na belce podcienia, odnosi się do przebudowy, gdyż budynek jest nieco wcześniejszy. W szczycie wystawki znajduje się dekoracja snycerska wykonana piłą laubzegą, czyli laubzekin.

Zachowane pojedynczo przykłady dobrego, drewnianego budownictwa żuławskiego znajdziemy także w innych wsiach gminy, lokowanych w latach 1316-1341.

W Chlebówce, przy drodze głównej, na wysokiej, kamiennej podmurówce stoi okazałe domostwo wykonane z drewna, z ryglową wystawką, zdobione laubzekinem. Uwagę zwracają fantazyjne okienka, umieszczone w ścianie kolankowej,

Okazałe domostwo w Chlebowce

doświetlające poddasze. Towarzyszy mu budynek gospodarczy z ryglową ścianą szczytową.

W Dębinie warte uwagi są 2 zagrody – jedna znajduje się na kolonii (jadąc drogą krajową nr 55 z Malborka, przy ceglanej stacji transformatorowej skręcamy w lewo w drogę gruntową i mamy do pokonania ok. 300 m). W skład zagrody wchodzi: drewniany, bogato zdobiony detalem snycerskim, XIX-wieczny budynek mieszkalny oraz wybudowane w I dekadzie XX w. okazałe, ceglane zabudowania gospodarcze. Całość niewiele się zmieniła od chwili powstania i zachwyca swoim historycznym charakterem.

Druga zagroda zlokalizowana jest po lewej stronie drogi nr 55, naprzeciwko stacji transformatorowej. Okazały dom, drewniany z ryglową facjatą, sporym, oszklonym gankiem i mansardowym dachem, otulony jest ogrodem oraz niewielkim parkiem, w którym rosną m.in. dęby – pomniki przyrody. Towarzyszy mu zabudowa gospodarcza. Całość daje wyobrażenie na temat zamożności dawnych posiadaczy.

Na północnym krańcu wsi, przy głównej drodze stoi dom z ciekawym gankiem, którego ściany w całości pokrywa drewniany gont. Budynkowi towarzyszy również drewniana zabudowa gospodarcza.

Lipinka jest wsią z bogatą historią. Na przestrzeni wieków istniały tam i kaplica katolicka, i kościół ewangelicki. Nie zachowały się do czasów dzisiejszych. Lipinka jest przykładem miejscowości negatywnie przekształconej przez założenie PGR. Warto jednak zajrzeć na zachowany, ewangelicki cmentarz.” Znajdują się tu nagrobki dawnych mieszkańców wyznania ewangelickiego, w tym okazały, wykonany z piaskowca cippus rodziny o mennonickim nazwisku Wiens oraz wykonane z lastryko obramienia mogił rodziny o nazwisku Nie.

Inny historyczny, godny odwiedzin cmentarz znajduje się we wsi Mirowo. Do Mirowa można dotrzeć, kierując się drogą z Nowego Stawu do Lubieszewa i skręcając w prawo po ok. 2 km od Nowego Stawu. Cmentarz zlokalizowany jest po lewej stronie lokalnej drogi, przed skrzyżowaniem w lewo do strefy zabudowy. Jeszcze w 2011 r. mało kto wiedział o jego istnieniu; teren cmentarza był bardzo zarosnięty samosiewami, nieliczne nagrobki były poprzewracane i zdewastowane.

W październiku 2011 r. członkowie Stowarzyszenia Inicjatywa Aktywny Malbork, wspierani przez Stowarzyszenie Miłośników Nowego Stawu oraz niezależnych wolontariuszy, przy współpracy z UM w Nowym Stawie, rozpoczęli prace porządkowe cmentarza, uwieńczone sukcesem. Podczas prac udało się odnaleźć i scalić elementy zniszczonej steli mennonickiej, poustawiać nagrobki i posklejać ich luźne elementy, usunąć samosiewy. Końcowym etapem było umieszczenie zaprojektowanej przez IAM i wykonanej na zlecenie UM tabliczki informującej o wsi i cmentarzu. Obecnie doraźne prace porządkowe prowadzi już gmina. Naprzeciwko cmentarza stoi dobrze zachowana zagroda olęderska, z drewnianym

XVIII-wieczny dom z dawnej zagrody olęderskiej w Tralewie

domem i murowaną oborą. Również we wsi można zobaczyć zagrody tego typu, a także historyczne, XIX i XX-wieczne budynki mieszkalne i gospodarcze.

Do Nowego Stawu z Malborka można jechać m.in. przez Tralewo, lokowane na prawie chełmińskim już w czasach polskich – w 1470 r., przez biskupa chełmińskiego w imieniu króla Kazimierza Jagiellończyka. Tralewianie mieli obowiązek wykopać rów pomiędzy wsią a pobliskimi dobrami wójta w Laskach, sięgający do rzeki Świętej, co miało za zadanie osuszyć ziemię. Nazwę wywodzi się od słowa „troyl”, które miało odnosić się do ciągnięcia, holowania statków. Było to możliwe, gdyż w tamtych czasach Święta była rzeką żeglowną i spławną. W późniejszym okresie pojawili się tutaj również osadnicy olęderscy, stąd we wsi można zobaczyć kilka zagród w typie wzdlużnym, gdzie budynek mieszkalny połączony jest z gospodarczymi w jednej linii – ustawionych szczytem do drogi; jedna z nich stoi w odosobnieniu tuż przy wjeździe do wsi, po prawej stronie, patrząc od Malborka. Tralewo jest typową ulicówką, zabudowa ciągnie się po obu stronach drogi, w części południowej, od strony Malborka obsadzonej kasztanowcami. Wśród historycznych budynków, prócz zagród olęderskich zwracają uwagę potężne zabudowania inwentarskie z czerwonej cegły, zlokalizowane w północnej części wsi, a także typowe żuławskie domy z drewna, np. położony po prawej stronie drogi, w północnej części wsi nr 24.

Przydatne informacje, adresy i telefony

Urząd Miejski w Nowym Stawie

📍 ul. Bema 1, 82-230 Nowy Staw

☎ (55) 271 51 10

🌐 www.nowystaw.pl

Nowostawskie Centrum Kultury i Biblioteki

📍 ul. Jana Pawła II 2, 82-230 Nowy Staw

☎ (55) 271 51 56

🌐 www.noknowystaw.civ.pl

Niepubliczny Zakład Opieki Zdrowotnej Novamed

📍 ul. Bema 9, 82-230 Nowy Staw

☎ (55) 271 51 60

☎ 508 212 730

Apteka Staromiejska

📍 Rynek Kościuszki 4, 82-230 Nowy Staw

☎ (55) 271 56 47

Urząd Pocztowy

📍 ul. Obrońców Westerplatte 8, 82-230 Nowy Staw

☎ (55) 271 51 09

Komisariat Policji

📍 ul. Bema 7, 82-230 Nowy Staw

☎ (55) 271 51 07

Jak dotrzeć:

Samochód – Miasto posiada dogodne połączenie drogowe z Malborkiem, Tczewem i Nowym Dworem Gdańskim.

Autobus – Gminę obsługują dwie prywatne firmy przewozowe:

- **LATOCHA**, której przystanek znajduje się w okolicach dworca PKP w Malborku, obok przychodni ALMED, rozkład jazdy na stronie internetowej przewoźnika: <http://www.latocha.pl/rozklad>
- **NIEBIESKA LINIA**, przystanek w Malborku, przed pocztą dworcową, rozkład jazdy na stronie internetowej przewoźnika: <http://www.linia-niebieska.pl>

Pociąg – najbliższa stacja kolejowa znajduje się w Malborku.

Rower – z Nowego Stawu do Lichnowa dotrzeć można niedawno wybudowanymi drogami pieszo-rowerowymi.

Noclegi:

OSiR

📍 ul. Sportowa 5, 82-230 Nowy Staw

☎ (55) 620 02 80

🌐 www.osirnowystaw.pl

OSiR w Nowym Stawie Pole – pole biwakowe, na nim 4 stanowiska dla pojazdów z możliwością podłączenia wody i energii elektrycznej. W budynku OSiR dostępna kuchnia oraz pomieszczenia sanitarne (prysznic, toaleta).

Gospodarstwo agroturystyczne Danuta i Roman Jeleniewscy

📍 ul. Gdańska 16, 82-230 Nowy Staw

☎ (55) 271-50-66

Znajduje się na terenie miasta Nowy Staw. Do dyspozycji gości jest 5 pokoi, kuchnia i jadalnia. Estetyczny ogród wokół domu zachęca do wypoczynku i wspólnego biesiadowania przy ognisku. Gospodarze oferują zwiedzanie zabytków w Gdańsku, Malborku, Elblągu, Fromborku, Muzeum Obozu Koncentracyjnego w Sztutowie oraz rejsy wodolotem do Krynicy Morskiej i statkiem po Kanale Elbląsko-Ostródzkim i spływy przez jedyne w Europie pochylnie. Gospodyni oferuje smaczne, zdrowe, całodzienne wyżywienie. Pokoje jedno-, dwu-, trzy- i czteroosobowe, dostęp do łazienki (na 4 pokoje przypadają 3 łazienki). Jest również apartament z łazienką.

Ponadto na terenie obiektu znajdują się:

- parking,
- miejsce na grilla,
- plac zabaw

Możliwość organizacji zabawy sylwestrowej.

Miejsca noclegowe w budynku Zespołu Służb Ratowniczych

14 pokoi, ok. 55 miejsc noclegowych

📍 ul. Bema 7, 82-230 Nowy Staw

☎ (55) 271 51 56, wew. 22

Gospodarstwo agroturystyczne „Rancho w Dębinie” Joanna i Marek Kownaccy

📍 Dębina 1

☎ 609 569 757

🌐 www.ranchowdebinie.cba.pl

Mieści się 9 km od Malborka, przy drodze krajowej nr 55 (w oddaleniu od drogi, zjazd), w drewnianym domu żuławskim z 1857 r. Oferuje gościom pokoje z oddzielną łazienką i dostępem do kuchni gospodarzy. W obrębie gospodarstwa znajdują się: altana z miejscem na ognisko i grilla, boisko do gry w piłkę, bezpieczne miejsce do zabaw dla dzieci, pole namiotowe, staw, ciekawe muzeum starych maszyn i narzędzi rolniczych.

Gospodarstwo agroturystyczne Wioletta i Tomasz Loryś

📍 Nidowo 20.
☎ 500 077 556
606 728 963

Znajduje się na terenie gminy Nowy Staw w odległości 8 km od Malborka. Oferuje gościom 2 pokoje: jeden dwuosobowy oraz jeden trzysobowy. Z gospodarstwa można dogodnie dojechać do Malborka, Gdańska oraz na Mierzeję Wiślaną.

Gdzie zjeść:

Restauracja „Nowy Staw”

Mieści się w centrum Nowego Stawu. Serwuje dania kuchni żuławskiej i polskiej: tradycyjne i powszechne zupy, mięsa i dania bezmięsne. Podstawę menu stanowi włoska pizza w wielu rodzajach. Cena dania głównego nie przekracza 20 zł. Dla dzieci przewidziano mniejsze porcje. W karcie znajdują się również potrawy wegetariańskie. Do picia zamówić można ciepłe i zimne napoje bezalkoholowe oraz piwo. Realizuje także usługi cateringowe i organizuje imprezy okolicznościowe. Restauracja Nowy Staw to niewielki lokal. W sali znajdują się małe czteroosobowe stoliki z wygodnymi krzesłami. Latem przed restauracją wystawia się ogródek. Restauracja czynna jest od 10:00 przez cały tydzień. Restauracja deklaruje się jako miejsce przyjazne dzieciom, z klimatyzacją, prowadzące także sprzedaż dań na wynos. Z alkoholi dostępne piwo.

📍 Rynek Kościuszki 16, 82-230 Nowy Staw
☎ (55) 271 55 00

Cukiernia „Jędrus”

📍 Rynek Pułaskiego 22, 82-230 Nowy Staw
☎ (55) 271 52 94

Ciastkarnia z tradycjami i wyrobioną marką, sprzedająca wyroby w Nowym Stawie, Malborku, Elblągu, Tczewie, Pszczółkach, Gdańsku, Stegnie, Krynicy Morskiej, Ostródzie. W nowostawskim lokalu można kupić na wynos ciasta (również na zamówienie) i ciastka, bądź zjeść je na miejscu, przy filiżance kawy lub herbaty.

Miejsca rekreacji:

W Nowym Stawie można także spędzić aktywnie wolny czas na wodzie, korzystając z wypożyczalni kajaków, mieszczącej się w położonym za wieżą ciśnień, przy ul. Sportowej Ośrodka Sportu i Rekreacji.

Nowy Staw: Ośrodek Sportu i Rekreacji

📍 ul. Sportowa 5, 82-230 Nowy Staw
☎ (55) 620 02 80
🌐 www.osirnowystaw.pl

W ofercie:

- przystań kajakowa na rzece Świętej z wypożyczalnią kajaków (cennik na stronie);
- boisko piłkarskie o wymiarach 30m x 62m (pole gry 26m x 56m), ogrodzone po obwodzie ogrodzeniem o wysokości min. 4m z siatki. Nawierzchnia boiska wykonana na podbudowie dynamicznej. Trawa syntetyczna oraz słupy oświetleniowe pozwalające na korzystanie z boiska gdy brak naturalnego światła;
- boisko wielofunkcyjne do koszykówki i piłki siatkowej o wymiarach 19,1m x 32,1m, ogrodzone po obwodzie ogrodzeniem o wysokości min. 4m, z siatki. Nawierzchnia boiska – poliuretanowa, przeznaczona do boisk wielofunkcyjnych, wykonana na podbudowie dynamicznej;
- pełnowymiarowe (100m x 70m) boisko z dobrze utrzymaną murawą (obiekt, na którym między innymi rozgrywa swoje mecze Stowarzyszenie MKS GROM Nowy Staw – na zasadzie użyczenia). Może pomieścić 100 osób siedzących oraz ponad 500 stojących. Dokoła płyty boiska znajdują się bieżnia, na której rozgrywane są zawody lekkoatletyczne. Zainteresowani skorzystaniem z tego obiektu powinni się kontaktować osobiście w biurze OSiR;
- 2 boiska do piłki plażowej – z prawdziwym podłożem piaszczystym, co pozwala na grę identycznie jak na plaży. Korzystanie nieodpłatne, z dodatkowym udostępnieniem piłki wraz z siatkami. Rezerwacja w biurze OSiR lub telefonicznie;
- plac zabaw dla dzieci – nowoczesny, dobrze utrzymany.

Tralewo – punkt przy świetlicy wiejskiej, z placem zabaw dla dzieci

Domostwo w Pręgowie Żuławskim

Gmina

STARE POLE

Gmina **STARE POLE**

Powierzchnia – 79,72 km²

Sołectwa – Janówka, Kacznos, Kikojty, Klecie, Kławkki, Kraszewo, Królewo, Krzyżanowo, Stare Pole, Szlagnowo, Ząbrowo i Złotowo.

Miejscowości niesołeckie: Janowo, Kacznos-Kolonia, Krasnołęka, Królewo Malborskie, Lekłowy, Letniki, Parwark, Szaleniec, Zarzeczce.

Na terenie gminy mieszkają 4 744 osoby.

Lokalizacja

Gmina Stare Pole położona jest na terenie Małych Żuław Malborskich, nad Nogatem. Przez nią wiedzie międzynarodowa droga wodna E 70 oraz Obszar Chronionego Krajobrazu Rzeki Nogat. Oznacza to, że jej krajobraz kulturowy został ukształtowany przez człowieka, a dominują w nim urodzajne pola towarzyszące wsiom o bogatej historii osadniczej, czego dowodem są rozpoznane stanowiska archeologiczne i zabytki średniowieczne oraz nowożytnie. Historia obecna jest nawet w nazewnictwie większości miejscowości pochodzenia staropruskiego, które z wiekiem ulegały przekształceniom, stąd np. osobliwa nazwa wsi Kaczynos (niem. Katznase, czyli „Kocinos”). W XIV w. Krzyżacy, prowadzący intensywną akcję kolonizacyjną, lokowali ponownie na prawie chełmińskim stare pomorskie i pruskie wsie oraz zakładali nowe. Akty lokacyjne wydano następująco: w 1321 – dla Krzyżanowa, Parwarku i folwarku Kraszewo, w 1330 – dla Starego Pola, w 1340 – dla Królewa (polski akt – 1486) i Krasnołęki, w 1351 – dla Kławek, w 1342 – dla Złotowa, w 1360 – Szaleńca (folwark), w 1367 – dla Kaczynosu, w końcu XIV w. – Klecia i Janówki, oraz prawdopodobnie dopiero w 1441 r. (akt lokacyjny) – dla Ząbrowa.

Mówią wieki

Bogata historię gminy Stare Pole dokumentują liczne zabytki, poczynając od stanowisk archeologicznych (osada wielokulturowa we wsi Kaczynos, w zakolu Starego Nogatu, z warstwami osadnictwa wczesnośredniowiecznego, datowanego na XII – XIII wiek, figurująca w rejestrze zabytków archeologicznych województwa pomorskiego), poprzez budowle sakralne i domy aż do obiektów użyteczności publicznej i przemysłowych. Szereg zabytków, dokumentuje historię tej gminy, w tym kościoły i cmentarze najważniejszych na Żuławach wyznań.

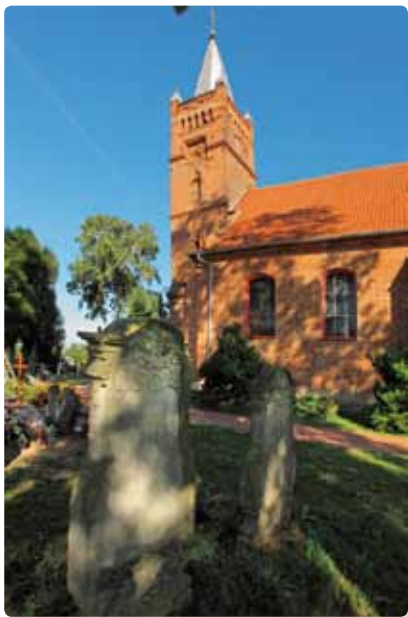
Najstarszym obiektem sakralnym, zbudowanym przed 1330 r., jest kościół parafialny pod wezwaniem św. Barbary, znajdujący się w Krzyżanowie – wsi położonej ok. 1 km od Starego Pola. Najcenniejszy element jego wyposażenia stanowi XIV-wieczna polichromia ze sceną Ukrzyżowania na ścianie południowej. Innymi wartościowymi obiektami są: barokowy ołtarz główny, rzeźbiona Grupa Ukrzyżowania na północnej ścianie kościoła, konfesjonał i figury świętych. Budowlę otacza ogrodzony XV-wiecznym murem cmentarz z utworzonym w 2013 r. lapidarium, czyli zbiorem starych nagrobków, pochodzących nawet z XVIII w. Niewątpliwie ciekawymi obiektami lapidarium są 2 kamienne, prawie nieobrobione słupki z XVIII w., a także nagrobek w formie „krzyża żelaznego”, wystawiony rosyjskiemu żołnierzowi z I wojny światowej.

Gotycki kościół p.w. św. Barbary w Krzyżanowie

**Odnowiona zabytkowa kapliczka
w Królewie**

Kościół z krzywą wieżą w Królewie

Poza obrębem cmentarza stoi wyremontowana w 2014 r. XIX-wieczna dzwonnica, w której znajdują się 3 dzwony – najstarszy, oryginalnie tu wiszący z 1735 r., oraz dwa z XIX w., w tym pochodzący z dawnego kościoła ewangelickiego w Kaczynosie z 1855 r. Oryginalna dzwonnica, przylegająca do zachodniej ściany kościoła, uległa zniszczeniu w 1818 r., kiedy przez Żuławy przeszedł potężny orkan, niszcząc wiele wież kościelnych. Niektóre z nich zostały zastąpione wolnostojącymi konstrukcjami, jak ta w Krzyżanowie (inne obiekty tego typu, zbudowane po zniszczeniach 1818 r. na terenie powiatu malborskiego znajdują się we wsi Miłoradz i Stara Kościelnica).

Kolejnym sakralnym obiektem zabytkowym, rzadko spotykanym na Żuławach, jest XVI-wieczna, ceglana kapliczka w Królewie, ulokowana przy drodze na dawnym północnym krańcu wsi. W ostatnim czasie przeszła remont konserwatorski, który przywrócił jej nieco naruszoną w ostatnich latach urodę.

Od średniowiecza istniały również kościół i parafia w Królewie; pierwszy budynek jeszcze w wiekach średnich zastąpiono drugim, który został rozebrany w 1816 r. Obecny budynek pochodzi z 1820 r. Wyróżnia go charakterystyczna wieża z 1844 r., która od czasu powstania jest silnie przechylona równocześnie do przodu i w bok, co jest wynikiem błędów konstrukcyjnych. W związku z tym, pod koniec XIX w. konstrukcję wieży wzmocniono.

Mimo to, Królewko nie powinno mieć kompleksów wobec słynnej odpowiedniczki z Pizy. Wewnątrz warto zwrócić uwagę na obraz Matki Boskiej Różańcowej z poł. XVIII w. w ołtarzu głównym i ambonę oraz gł. XVII-wieczne, misternie wykonane płyty nagrobne w posadzce – w części zachodniej kościoła.

Ciekawostką są stojące pod ścianą północną ławy, na których można zobaczyć XVII-wieczne napisy wycięte przez mieszkańców, zawierające ich nazwiska

i inicjały oraz datę ich wykonania. Na przykościelnym cmentarzu stoją dwa bogato zdobione ornamentem rokokowym nagrobki w formie stel wykonanych z piaskowca, wystawione przedstawicielom ówczesnych najbogatszych rodzin. Obok kościoła znajduje się ładny budynek ceglano-ryglowej plebanii z końca XIX w. Tuż obok rozpościera się teren parku wiejskiego, z okazami pomnikowych drzew (dęby, lipy) i stojącą osobno jedną z najstarszych i najgrubszych topoli białych w kraju (ok. 9 m w obwodzie).

Od XVI w. Żuławy, w tym nieco później obszar dzisiejszej gminy, były zasiedlane mennonitami i olędrami (np. Szaleniec, Klecie, Królewó, Stare Pole, Ząbrowo), po których pozostały cmentarze mennonickie i charakterystyczne zagrody zwane olęderskimi, łączące budynki mieszkalne z gospodarczymi. Świadectwem obecności mennonitów na terenie gminy jest założony w końcu XVIII w. cmentarz zlokalizowany przy brukowanej drodze z Rozgartu do Starego Pola, w miejscowości Szaleniec. Istnieje przypuszczenie, że nazwa, po niemiecku brzmiąca „Thörichthof”, co oznacza „dwór szaleńców”, pochodzi od chorych psychicznie Krzyżaków, których Zakon miał umieszczać w założonym tu przez siebie folwarku. Na cmentarzu zachowały się charakterystyczne nagrobki w formie stel z piaskowca. Te z pierwszej dekady XIX w. prezentują wysoki poziom wykonania i kunsztowną ornamentykę. Stanowią cenne źródło informacji o zmarłych i ich rodzinach: dokładnie wyliczonym (co do miesiąca i dnia!) czasie życia, liczbie żon, dzieci, pełnionej w mennonickiej gminie funkcji. Na odwrotach stel umieszczano ciekawe, nierzadko rymowane epitafia, sentencje, czasem cytaty z Biblii.

Cmentarz w 2014 r. otoczono nowym ogrodzeniem, zamykanym na klucz, przez co niestety ograniczono jego dostępność dla zwiedzających.

Od XVI w. na terenie gminy obecni byli także ewangelicy. To wyznanie znacznie wzmocniło swoją pozycję na terenie Żuław podczas wojen ze Szwedami, którzy byli luteranami i dotowali budowę kościołów ewangelickich na zajmowanych przez siebie terenach. Pierwszy kościół ewangelicki powstał w latach 1618-1626 r. w Kaczynosie. W 1706 wzniesiono kolejny, odbudowany w latach 1906/7 po zniszczeniach powodzi z 1888 r. Na pocz. lat 80. XX w. został on przeniesiony do Elbląga i zrekonstruowany przy ul. Rawskiej, gdzie pod wezwaniem bł. Doroty z Mątów służył katolikom.

W Starym Polu budynek kościoła ewangelickiego wzniesiono w 1638 r., następny zaś w 1705. Kolejny, z 1879 r., powstał przy istniejącym od 1843 r. cmentarzu miejscu w 1879 i do 1945 r. służył ewangelikom. Po wojnie, przejęty przez katolików, uzyskał wezwanie Matki Boskiej Królowej Polski. Posiada status kościoła filialnego, z parafią w Krzyżanowie. Wewnątrz można zobaczyć pochodzący z wcześniejszego budynku kościelnego barokowy ołtarz z 1711 r. i 8 lat młodszą

Cmentarz mennonicki w Szaleńcu

ambonę, a na przykościelnym cmentarzu – wolnostojącą dzwonnice i unikatowe na Żuławach, neoklasycystyczne mauzoleum (grobowiec) rodu Wunderlich z 1912 r., używane jako kaplica pogrzebowa. Na jego tylnej elewacji umieszczono tablice w języku polskim i niemieckim, informujące o przedstawicielach rodziny, m.in. Charlotte Hildebrandt – jako ostatniej urodzonej w Starym Polu i do śmierci odwiedzającej „małą ojczyznę”.

Bogate domostwa

Bogaci żuławscy chłopci, tzw. gburzy, potrzebowali budynków okazałych i reprezentacyjnych, dowodzących ich zamożności. Najbardziej charakterystyczną formą żuławskiego domostwa był dom podcieniowy. Podcień, czyli otwarte pomieszczenie utworzone przez zastosowanie słupów wspierających nadwieszoną część budynku, budowano początkowo od szczytu. Unikatowym dziś przykładem takiej budowli jest okazały dom podcieniowy w Kleciu. Dom, mocno już zniszczony, został wybudowany dla Davida Zimmermanna w poł. XVIII w.

Podcień domu z połowy XVIII w. w Kleciu

Przestrzeń podcienia zamyka 9 drewnianych słupów, nad którymi znajduje się ryglowy szczyt. Przed II wojną budynek należał do mennonickiej rodziny Wiehler. Najmłodszy w chwili zakończenia wojny członek rodziny – Frank Wiehler – jako przewodniczący Mennonitische Geschichtsverein e.V. odwiedza Żuławę podczas zjazdów mennonitów. Drugi dom podcieniowy, zlokalizowany w centrum Kławek, z podcieniem umieszczonym pośrodku szerszej, kalenicowej elewacji, był w bardzo złym stanie i przechodzi obecnie remont relokacyjny.

Z wiekami zmieniały się pozycja i znaczenie wsi Janówka, w której stacjonowali Szwedzi podczas wojen w XVII w. a w 1888 r. doszło do przerwania wału Nogatu podczas nagłej odwilży, czego skutkiem była katastrofalna dla Małych Żuław Malborskich i Żuław Elbląskich powódź, obecnie znana jest przede wszystkim z jednego z nielicznych na terenie Żuław lasów (w powiecie malborskim lasy stanowią ok. 1,52 proc. terenów) i leśnictwa Janowo. Na jego terenie znajduje się urokliwe Jezioro Kaczynos, położone w głębi lasu, przy wale Nogatu. Leśnictwo zlokalizowane jest na Obszarze Chronionego Krajobrazu Rzeki Nogat. Zarówno powstanie jeziora, jak i późniejsze zalesienie terenu, są skutkami tej wielkiej powodzi. Do jeziora można dotrzeć z Janówki, jadąc wzdłuż wału polną drogą ok. 2,5 km, lub ze skrzyżowania z centrum Ząbrowa, kierując się na Kaczynos (ok. 5 km) i skręcając po 2,2 km w prawo na wyłożoną płytami typu jumbo drogę do lasu.

Janówka

Szybki rozwój

Duże zmiany przyniósł wiek XIX w. i rozwój przemysłowy. Przez teren dzisiejszej gminy, w tym miejscowość Stare Pole, przeprowadzono odcinek zbudowanej w latach 1819-25 drogi krajowej z Berlina do Królewca, a w połowie wieku – linii kolejowej Królewskiej Pruskiej Kolei Wschodniej, łączącej te same wielkie miasta. Spowodowało to wzrost znaczenia miejscowości i jej szybki rozwój. Przy wybudowanym w 1852 r. dworcu stanął później również neogotycki budynek poczty, obecnie także figurujący w rejestrze zabytków. W latach 1880-1940 w Starym Polu, tuż przy linii kolejowej, wybudowano kompleks cukrowni, obejmujący budynki związane z produkcją (widoczne od strony torów kolejowych, w tym wysoki, ceglany komin) oraz domy mieszkalne: dyrektora i technologa – z czerwonej cegły, jak również pracownicze budynki mieszkalne, wybudowane częściowo w technice ryglowej. Udziałowcami cukrowni byli przedstawiciele zamożnych rodzin z miejscowości położonych na obszarze dzisiejszej gminy. Obecnie cukrowania nie pełni swej pierwotnej roli; zespół jej zabudowań wraz z terenem został wpisany do rejestru zabytków. Do Starego Pola doprowadzono także osobowo – towarową kolej wąskotorową. Przed 1945 r. Stare Pole było rozwiniętym gospodarczo ośrodkiem, z własnymi sklepami, szkołami, lekarzami i zakładami rzemieślniczymi. Wygodne wille sąsiadowały z zabudowaniami mieszkalnymi i gospodarczymi bogatych gospodarzy. Po II wojnie nastąpiło całkowite przesiedlenie ludności gminy. Niemieccy mieszkańcy musieli opuścić teren Żuław, natomiast przybyli tu osadnicy z terenów Polski i dzisiejszej Ukrainy.

Zainteresowani powinni zobaczyć również: dom z niewielkim podcieniem wgłębnym (bez słupów) w Królewcu przy ulicy prowadzącej do kościoła, wille

i budynki mieszkalne właścicieli dawnych dużych gospodarstw w Starym Polu, Parwarku, Kaczynosie, Janówce, Kikojtach, drewniany dom naprzeciwko świetlicy i placu zabaw w centrum Szlagnowa.

Lotnisko wojskowe

Spottersów zainteresuje lotnisko wojskowe w Krasnołęce (przystanek kolejowy Królewo Malborskie lub zjazd z drogi nr 22 do Elbląga) – obecnie w strukturach NATO, którego historia sięga 1929 r., kiedy Niemcy przenieśli nieco wcześniejsze lotnisko z Malborka na teren wsi Krasnołęka. W 1934 r. przejęte zostało przez Luftwaffe. W czasie wojny zakłady Focke-Wulf produkowały tu bombowce FW-190, co było bezpośrednią przyczyną dwóch bombardowań lotniska i jego okolic, które w latach 1943 i 1944 przeprowadzili Amerykanie, niszcząc doszczętnie fabrykę. Po II wojnie lotnisko zostało zagospodarowane przez polskie wojsko, pełniąc jedną z najważniejszych funkcji w systemie obronnym Układu Warszawskiego. Co roku na początku września podczas Open Air Day lotnisko 22 Bazy Lotnictwa Taktycznego udostępniane jest cywilom, którzy mogą obejrzeć sprzęt lotniczy. Imprezie towarzyszą prezentacje akrobacji lotniczych, grup rekonstrukcyjnych oraz inne atrakcje. Wstęp wolny.

Miłośnicy historii mogą zobaczyć schron z czasów II wojny światowej w Królewie, stojący przy drodze nr 22 obok zjazdu do lotniska wojskowego w Krasnołęce; wejście do środka – dla śmiałych, szkoda, że wewnątrz jest zaniedbane i zaśmiecone.

Pomnik krowy w Starym Polu

Rekordzistka

Jednak tym, co wyróżnia gminę spośród innych, jest... pomnik krowy – rekordzistki, jeden z dwóch tego typu na świecie. W 1978 r. z inicjatywy dyrektora inż. Arkadiusza Rybaka na terenie Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Starym Polu stanął unikatowy w skali światowej pomnik krowy – rekordzistki, która miała dać w ciągu roku 8040 l mleka. Zaprojektował go Jan Kamiński, absolwent PWSSP w Gdańsku.

Pomnik ten jest ukoronowaniem historii rozwoju rolnictwa w Starym Polu. W 1952 r. na terenie wsi założono Terenowy Zakład Naukowo-Badawczy podległy Centralnemu Instytutowi Rolniczemu, później Instytutowi Uprawy, Nawożenia i Gleboznawstwa. Celem głównym przedsięwzięcia było zagospodarowanie gospodarstwa rolnego prowadzono prace badawcze i wdrożeniowe. Na ich podstawie pisano prace naukowe. W 1956 r. Zakład przemianowano na Rolniczy Rejonowy Zakład Doświadczalny.

Zmienił się też jego profil, na wdrożeniowy, upowszechnieniowy i szkoleniowy. Dalszy rozwój ośrodka spowodował powiększenie gospodarstwa doświadczalnego do ponad 500 ha, budowę bazy administracyjno-szkoleniowej i laboratorium chemicznego. Opracowywano sposoby nawożenia mineralnego, zwalczania chwastów, pracowano nad wydajniejszymi odmianami zbóż, a w późniejszym okresie działalność objęła również hodowlę krów holenderskich i owiec. W 1975 r., po reformie administracyjnej, której efektem było powstanie województwa elbląskiego, przekształcono jednostkę w Wojewódzki Ośrodek Postępu Rolniczego. Przejął on funkcję Zakładu, a zakres działalności poszerzono, m.in. o kursy prawa jazdy na ciągniki oraz przysposobienia rolniczego. Działalność Ośrodka przyczyniła się do zwiększenia produkcji rolnej, udoskonalenia technologii hodowlanej, zwiększenia liczby rolników. Od 1991 r. część doradcza dawnego WOPR została przemianowana na Ośrodek Doradztwa Rolniczego, ob. Regionalne Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich. Oprócz pomnika krowy, na terenie dzisiejszego Centrum znajduje się zabytkowy już ciągnik Ursus – świadectwo dawnej działalności. Dziś Stare Pole kojarzy się przede wszystkim z organizacją Targów Rolniczych, odbywających się 3 razy w roku: wiosennymi Targami Ogrodniczymi, Żuławskimi Targami Rolnymi oraz jesiennymi Targami Ogrodniczo-Nasiennymi, które przyciągają rolników, kupców i klientów z całej Polski. Targi rolne w Starym Polu mają długą tradycję; jeszcze przed II wojną odbywały się we wsi wiosenne targi końskie dla potrzeb wojska, a także cotygodniowe targi ze zbożem. Obecnie Żuławskie Targi Rolne odbywają się w trzeci weekend czerwca i są jednymi z największych w Polsce organizowanych przez Ośrodki Doradztwa Rolniczego. Targi gromadzą corocznie 550–600 wystawców (łącznie ze stoiskami handlowymi), a liczba zwiedzających oceniana jest na 40 tys. osób. Targom towarzyszy oprawa artystyczna w wykonaniu zespołów profesjonalnych i amatorskich.

Królewo, Stare Pole i Szaleniec leżą na Szlaku Mennonitów, łączącego Gdańsk z Elblągiem i przebiegającego przez całe Żuławy (na terenie gminy nieoznakowanym).

Odległość ze Starego Pola do Królewa wynosi 4 km, a do Kaczynosu – 3 km. Warto odnotować, że na terenie gminy Stare Pole, nad Nogatem w Ząbrowie, zlokalizowany jest Centralny Wodociąg Żuławski. Ujęcie Janówka – Kaczynos – Ząbrowo korzysta z 19 studni. CWŻ zaopatruje w wodę 10 gmin: Nowy Dwór Gdański, Nowy Staw, Ostaszewo, Lichnowy, Stegna, Sztutowo, Malbork, Stare Pole, Gronowo Elbląskie (oraz rezerwa dla Elbląga)

Przydatne informacje, adresy i telefony

W Starym Polu funkcjonuje ośrodek zdrowia, posterunek policji, urząd pocztowy. Gmina nie posiada punktu informacji turystycznej.

Urząd Gminy w Starym Polu

 ul. Marynarki Wojennej 6, 82-220 Stare Pole

 (55) 271 35 32

 @ug@starepole.pl

Ośrodek Medyczny „MEDERI”

 ul. Marynarki Wojennej 6, 82-220 Stare Pole

 (55) 271 35 26

Posterunek Policji

 ul. Marynarki Wojennej 6, 82-220 Stare Pole

 (55) 271 30 07

Poczta Polska

FUP Malbork 1

 ul. Sienkiewicza 3a, 82-220 Stare Pole

 (55) 271 30 02

Jak dotrzeć:

Samochód – droga krajowa nr 22 (fragment na odcinku Malbork-Elbląg)

Autobus – z Malborka do Starego Pola można dojechać busami prywatnego przewoźnika. Przystanek w Starym Polu znajduje się przy skwerze przed budynkami stacji oraz poczty. Aktualny rozkład dostępny na stronie <http://www.latocha.pl/rozklad>.

Pociąg – dogodnie połączenie z Trójmiastą, Tczewą, Malborka i Elbląga (przystanek kolejowy Królowo Malborskie, zlokalizowanego na terenie wsi Krasnołęka, obok lotniska wojskowego oraz stacja Stare Pole).

Rower – ze Starego Pola do Kraszewa (ok. 3,5 km) oraz do Ząbrowa (2 km) dotrzeć można niedawno wybudowanymi drogami pieszo-rowerowymi.

Noclegi:

(rezerwując nocleg warto zwrócić uwagę na sezonowe targi)

Zajazd przy Pomorskim Ośrodku Doradztwa Rolniczego Oddział w Starym Polu

z salami konferencyjnymi do wynajęcia

 ul. Marynarki Wojennej 21

 (55) 270 11 11

Zajazd „Pensjonat 22”

📍 ul. Marynarki Wojennej 2E, Stare Pole – przy drodze krajowej nr 22, w bezpośrednim sąsiedztwie Malborka i Elbląga.

☎ (55) 271 39 44

📠 664 785 635

Oferuje pokoje jedno, dwu i trzyosobowe z łazienkami w przystępnych cenach. W obiekcie znajduje się restauracja serwująca dania domowe oraz organizująca imprezy okolicznościowe

Gospodarstwo Agroturystyczne „Staropolskie” Małgorzata i Andrzej Tomczyk

📍 ul. Prusa 30, Stare Pole

☎ (55) 271 33 55

Gospodarstwo Agroturystyczne „Domek” Ryszard Nowakowski

📍 ul. Prusa 23, Stare Pole

📠 512 201 122

„U Rybaka” Krzysztof Rybak

📍 ul. Grunwaldzka 5, Stare Pole

☎ (55) 271 31 64

📠 608 058 073

Noclegi Maria Szymańska

📍 ul. Gen. J. Bema 18, Stare Pole

📠 608 357 083

Pokoje do wynajęcia

📍 ul. Sportowa 13, Stare Pole

📠 533 944 455, 534 699 830

Gdzie zjeść:

Restauracja w lokalu Zajazd „Pensjonat 22” – patrz wyżej

Restauracja „Duet”

ul. Marynarki Wojennej 7, Stare Pole – oferuje kurczaka z grilla, pizzę, obiady domowe w przystępnych cenach

Przydatne strony internetowe:

🌐 Urząd Gminy – <http://www.starepole.pl/>

🌐 Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Gdańsku (organizator Targów Rolnych w Starym Polu) – <http://www.podr.pl/>

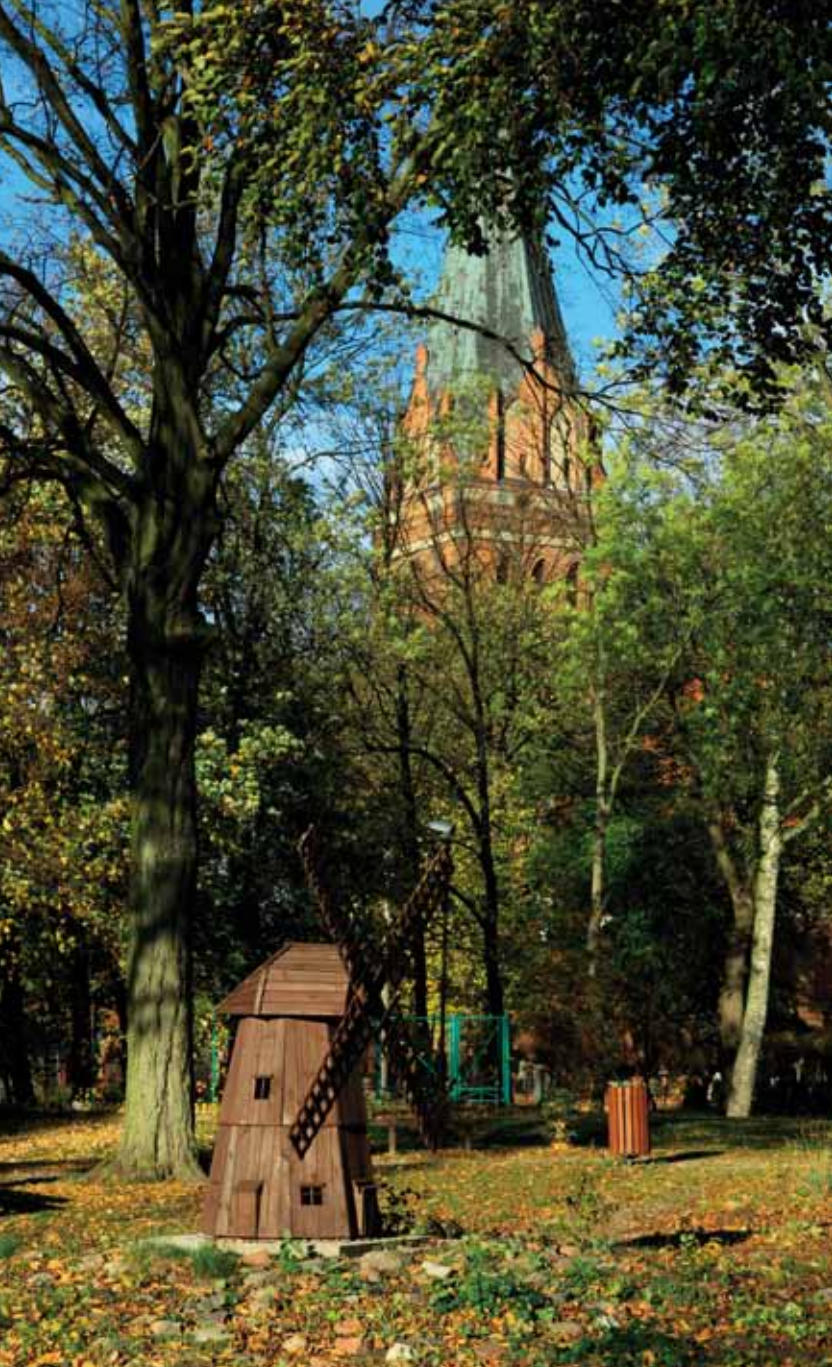
Miejsca rekreacji:

- baza sportowo – rekreacyjna w Starym Polu, ul. Gen. J. Bema (stadion sportowy z bieżnią lekkoatletyczną, boisko „Orlik”, plac zabaw, siłownia plenerowa, skatepark). Kontakt: Gminny Ośrodek Kultury i Sportu – <http://www.gokisstarepole.pl/>

- stare, duże parki wiejskie: w Królewie, w Krzyżanowie oraz w Kaczynosie (obok dawnego budynku majątku Zimmermannów) – do spacerów w otoczeniu wiekowych drzew; bez ławek. Na terenie parku w Krzyżanowie staw rybny.
- skwerek przed stacją kolejową w Starym Polu – miejsce przydatne podczas czekania na pociąg i bus w kierunku Szlagnowa lub Malborka. Na skwerze ławeczki, tablica informacyjna o gminie i jej atrakcjach.
- skwerek z fontanną przy skrzyżowaniu ulic Marynarki Wojennej i Gen. J. Bema – ławeczki, zieleni
- nowe, zadbane place zabaw i rekreacji w centrum wsi Kławkę (z grillem), Klecie, Kaczynos (boisko do siatkówki, stół do ping-ponga), Szlagnowo (karuzele) – obok świetlicy wiejskiej oraz wiata z placem zabaw obok dawnego dworu w Kikojtach.

Zabytkowa, murowano-drewniana dzwonnica na cmentarzu w Starym Polu

Gmina
LICHNOWY

Gmina **LICHNOWY**

Powierzchnia – 88,7 km kw.

Sołectwa – Borety, Dąbrowa, Lichnowy, Lichnowki, Lisewo Malborskie, Parszewo, Pordenowo, Starynia, Szymankowo, Tropiszewo.

Miejscowości niesołeckie: Borety Drugie, Borety Pierwsze, Lichnowki Pierwsze, Lichnowki Drugie, Stogi.

Na terenie gminy mieszkają 4704 osoby.

Lokalizacja

Gmina wiejska Lichnowy jest położona na obszarze Wielkich Żuław Malborskich i ma charakter wybitnie rolniczy – użytki rolne stanowią 87 proc. jej terenów. Siedzibą gminy są Lichnowy. W krajobrazie gminy przeważa płaszczyna pól, pastwisk i łąk, przecinana drogami, rowami melioracyjnymi i kanałami oraz szpalerami wierzb. Ciekie wodne w gminie Lichnowy to przede wszystkim wspomniane rowy melioracyjne, kanały, m.in. Linawka oraz odcinek królowej polskich rzek i Mała Święta. Koryto Wisły z towarzyszącymi mu łąkami i zadrzewieniami nadrzecznymi Międzywala zlokalizowane jest w obrębie Środkowożuławskiego Obszaru Chronionego Krajobrazu. Na polach można zobaczyć ptaki drapieżne, kuropatwy, zajęce i sarny, dostrzeżono nawet łosie! Wśród pól przy lokalnych drogach ulokowane są wioski, których układ w większości niewiele zmienił się od wieków. Towarzyszą im rzadsze zabudowania na koloniach.

Na pierwszy rzut oka – typowa żuławska gmina, której „stolicą” są Lichnowy. Ale w powiecie malborskim, jako wieś, tylko Lichnowy, a raczej historia, z którą są związane, doczekały się własnego serialu telewizyjnego. Jest nim nakręcony w 1983 r. „Pan na Żuławach”.

Filmowa opowieść

Po 1945 r., kilkanaście polskich rodzin, które przed drugą wojną wyjechały do pracy do Francji, postanowiło wrócić do kraju i osiąść na tak zwanych Ziemiach Odzyskanych. Ostatecznie przybyśże wybrali Lichnowy. Pionierem tej grupy był Ambroży Rychlik. Pierwszy okres – rok 1947, na zachwaszczonych, zaniedbanych Żuławach – był bardzo trudny, jednak wspólnym wysiłkiem grupa osiągnęła sukces i zebrała plony. Nowatorskie było zespołowe podejście do pracy, które zaowocowało założeniem Spółki Osadniczo – Parcelacyjnej. Późniejsza polityka władz i kolektywizacja rolnictwa, której zadaniem było zmuszenie rolników do tworzenia dużych spółdzielni i łączenia gruntów, skutecznie przeszkadzały małym spółdzielcom w tej działalności i wydawało się, że „Francuzom”, jak powszechnie ich zwano, nie uda się podźwignąć z upadku. Mimo wszystko podołali temu zadaniu, formując własną spółdzielnię, którą nazwali Rolniczą Spółdzielnią Produkcyjną „Zwycięstwo”. O trudnych, powojennych latach na Żuławach, które przypadły w udziale przybyśsom, opowiada serial. Co ciekawe, nie kręcono go w ogóle w Lichnowach (częściowo za to w Nowym Stawie), wieś ma nawet zmienioną nazwę, ale lichnowianie wiedzą, iż historia ze scenariusza wydarzyła się właśnie tutaj. Twórcy serialu i aktorzy gościli w Lichnowach w 1986 r.

Mówią wieki

Lichnowy to gmina bogata w historię, rozpoczynającą się w dawnych wiekach (stanowisko archeologiczne z czasów rzymskich w Lisewie Malborskim, wpisane do rejestru zabytków). Najwcześniejsze wzmianki pisemne dotyczące wsi Lichnowy pochodzą z 1254 r. Natomiast zorganizowane osadnictwo na jej obszarze wiąże się ściśle z XIV-wiecznymi lokacjami krzyżackimi – Lisewem, Dąbrową (1316), Borętami ponownie Lichnowami (1321), Lichnowkami (1341), Szymankowem (1352), Parszewem (1355), Starynią i Pordenowem (1399). Swoją wkład w zasiedlanie tej części Żuław mieli później również osadnicy ołederscy, czego dowodem oficjalne założenie wsi Tropiszewo w 1629 r. W 1800 r. lokalni

**Gotycki kościół
p.w. św. Urszuli
w Lichnowach**

mennonici wybudowali filialny dom modlitwy w Pordenowie; wokół niego powstał cmentarz. W 1870 r. w Lisewie Malborskim otwarto w pierwszą na Żuławach cukrownię, do której dostarczano buraki z okolicznych pól, transportując je od końca XIX w. koleją wąskotorową. Na terenie gminy można odnaleźć liczne zabytki, począwszy od średniowiecza, aż po czasy nowożytne. Potencjał turystyczny gminy stanowią liczne obiekty historyczne ulokowane w wiekowych wsiach, w tym zabytki rejestrowe. Najcenniejsze są budowle kościelne, których historia powstania sięga XIV w. Na obszarze gminy, podobnie jak w innych miejscowościach powiatu malborskiego, od czasów reformacji koegzystowały trzy najważniejsze wyznania: katolicyzm, luteranizm oraz mennonityzm. Wszystkie trzy pozostawiły po sobie pamiątki materialne.

Zwiedzanie Lichnow warto zacząć od gotyckiego kościoła parafialnego p.w. św. Urszuli – okazałego obiektu wybudowanego w połowie XIV w. W świątyni zachowało się stosunkowo niewiele elementów dawnego wyposażenia: rzeźby pochodzące z gotyckiego ołtarza głównego, w tym figura Marii z Dzieciątkiem oraz św. Katarzyny i św. Urszuli – patronki świątyni. W 1898 r. w elbląskim warsztacie Bornowskiego dorobiono grupie neogotycką oprawę

Prezbiterium kościoła p.w. św. Urszuli w Lichnowach

ołtarzową z baldachimem. W jego zwieńczeniu umieszczona została gotycka figura św. Anny Samotrzec. Całość w ostatnich latach poddano pracom konserwatorskim. W południowym przedsionku kościoła można z kolei podziwiać wyeksponowaną na ścianie posadzkową płytę nagrobną z 1502 r.; nieco nowsze, bardziej zniszczone, leżą na terenie cmentarza. W przedsionku wieżowym znajduje się duża, granitowa kropielnica. Z późniejszych czasów pochodzi imponujący rozmiarami obraz z 1653 r., przedstawiający Sąd Ostateczny, pochodzący z cysterskiego opactwa w Oliwie. Scena Sądu jest niewątpliwie inspirowana arcydziełem Memlinga, zaś w rogu przedstawiono małą postać klęczącego fundatora dzieła. Z Oliwy pochodzi także obraz przedstawiający Dwunastoletniego Jezusa nauczającego w świątyni. W XVIII stuleciu powstał dwustronny obraz procesyjny – piękny feretron maryjny. W 1894 r. kościół ucierpiał poważnie w pożarze, lecz został odbudowany już w latach 1897-98, co upamiętnia zachowana z tego okresu tablica w przedsionku. W związku z tym, większość wyposażenia wykonano od nowa, w neogotyckim stylu. Okna w prezbiterium wypełniają piękne witraże, prezentujące Zwiastowanie, Nawiedzenie oraz Matkę Boską Różanicową ze św. Dominikiem. Naprzeciwko kościoła znajduje się gospodarstwo nr 3: zespół okazałych, ceglanych zabudowań

Witraż z Matką Bożą Różanicową i św. Dominikiem w kościele w Lichnowach

z budynkiem mieszkalnym z 1895 r. Podwórze otacza mur z furtką, nad którą umieszczono kartusz wykonany w 1749 r. przez twórcę gdańskich ołtarzy – Martina Boettchera dla Natanaela Krügera, a pochodzący z poprzedniego domu, zniszczonego w pożarze w 1894 r. Krüger piastował urząd dygrawa, jak dawniej określano naczelnika samorządu wałowego. Ta forma istniała na Żuławach od czasów krzyżackich. Dygraw kierował pracą przysiężnych (przysięgłych) wałowych, dbających o stan rowów i wałów, a więc o sprawność systemu ochronnego i melioracyjnego Żuław, stale narażonych na powodzie i podtopienia.

We wsi można zobaczyć jeszcze kilka interesujących budynków sprzed 1945 r., np. przy prostopadłej do gł. drogi (ul. Tczewska) ulicy Lachowicza, w tym wpisany do rejestru dom nr 21-23 – drewniany, z bogatym detalem snycerskim i również drewniany nr 27 oraz domy przy ul. Jesionowej.

Dobrym miejscem na odpoczynek w Lichnowach jest uporządkowany skwer w centrum wsi, w pobliżu Urzędu Gminy – z ławeczkami, wiatami turystycznymi oraz tablicą informacyjną o gminie. W centrum skweru umieszczono drewnianą, miniaturowaną replikę spalonego w 1989 r. wiatraka – holendra, który znajdował się na krańcu wsi.

W Borętach główną atrakcję stanowią 2 budynki kościelne. Zwiedzając wieś, jako pierwszy z nich zobaczymy poewangelicki, ryglowy kościół z lat 1841-42, który przejął wezwanie św. Katarzyny Męczennicy. W budynku zachowano

tradycyjny układ ewangelickiego wnętrza (empory, czyli balkony biegnące wzdłuż ścian kościoła), w którym uwagę zwraca duży obraz ze sceną Ukrzyżowania, namalowany w 1696 r. przez Johana Strausa oraz XVIII-wieczny krucyfiks łączący przeciwległe empory. W kościele można również podziwiać także XVII-wieczny prospekt organowy. Ciekawostką godną odnotowania jest spory zbiór blaszanych epitafiów – kartuszy trumiennych, eksponowanych na belkach konstrukcyjnych ścian – niegdyś stały element wyposażenia ewangelickich kościołów na Żuławach, dziś prawdziwa rzadkość. Przy kościele jedyna zachowana kwatery grobowa, otoczona żeliwnym ogrodzeniem.

Zaraz za kościołem natrafimy na ruinę dawnej gotyckiej świątyni p.w. św. Katarzyny Męczennicy. Jest to pozostałość budynku kościoła katolickiego, spalonego przez Rosjan w 1945 r. wraz z bogatym wyposażeniem. Po zakończeniu II wojny napływowa ludność zaadaptowała dla swoich potrzeb przykościelny cmentarz.

Lichnowy – zabytkowy budynek mieszkalny przy ul. Lachowicza

Replika nieistniejącego wiatraka na skwerze w Lichnowach

Ruina kościoła katolickiego w Borętach

Kilka lat temu ruinę uporządkowano, a w dawnym przedsionku wieżowym złożono historyczne nagrobki z cmentarza, w tym wapienne płyty posadzkowe i żeliwne krzyż, a w prezbiterium – nagrobek XIX-wiecznego proboszcza.

Dla zapalonych miłośników domów podcieniowych: na kolonii Boręty Drugie, w dawnym gospodarstwie PGR, nieopodal drogi polnej prowadzącej z Lichnów do Boręt, znajduje się budynek tego typu, pochodzący z ok. 1895 r. Wystawkę wspiera 6 słupów od frontu i 2 boczne, połączone z ryglowymi ściankami. Dawniej mieścił się w nim miejscowy Klub Ruchu. Placówki tego typu były swoistymi centrami kultury wiejskiej. Budynek, będący w prywatnych rękach, jest opuszczony i niestety popada w ruinę.

Lichnówki warto odwiedzić, by zobaczyć dom nr 44 z 1767 r. Obiekt położony jest przy ulicy równoległej do głównej, prowadzącej z Lichnów (możliwość dojazdu do wsi ścieżką rowerową). Murowany, z ryglową facjatą, ma efektowną

Dom podcieniowy w Borętach II

stolarkę drzwiową oraz stylizowane pilastry z drewna na facjacie. Po prawej stronie, przy wjeździe do wsi od strony Lichnów, znajdował się niewielki cmentarz. Teraz przypomina o nim kępa drzew oraz nieliczne pozostałości nagrobków.

W Lisewie Malborskim można zobaczyć gotycki kościół parafialny p.w. św. Mikołaja z XIV w. (spotyka się też datowanie na XV w.), z murowano-drewnianą wieżą. Na jej południowej ścianie znajdują się wyryte w ceglach znaki interpretowane jako lokalny wzorzec jednostki miary pręta chełmińskiego (oryginalny znajduje się na ratuszu w Chełmnie). We wnętrzu warto zwrócić uwagę na XVI-wieczny witraż z wizerunkiem patrona świątyni, wprawiony w okno z prawej strony prezbiterium, a także barokowe elementy wyposażenia: ołtarz ze sceną koronacji św. Mikołaja mitrą, ambonę, chrzcielnicę i prospekt organowy oraz na XV-wieczną figurkę Madonny z Dzieciątkiem. Ciekawostką kościoła jest integralnie związane z jego północną ścianą niewielkie ossuarium. To kostnica, służąca w dawnych wiekach składowaniu kości pochodzących np. ze starych grobów znalezionych podczas prac na cmentarzach, z wojen i epidemii. Podobne istniało niegdyś w Kończewicach, a jedyna wolnostojąca budowla tego typu znajduje się we wsi Bystrze na terenie gminy Miłoradz.

We wsi Lisewo znajduje się także zabytkowy zespół dworsko-parkowo-folwarczny położony przy ul. 10 Marca 44. Budynek pochodzącego z XVIII w. i przebudowanego w XIX w. dworu, odsunięty jest od drogi. Obecnie podupadł

i wymaga gruntownego remontu. Jego wnętrze jest niedostępne. Towarzyszą mu ryglowy spichlerz i budynki folwarczne, jak również park. W nim zaś rosną pomnikowe okazy klonów, jesionu i dębu.

Perta myśli inżynierskiej

Nie można zapomnieć również o dwóch mostach spinających brzegi Wisły, prowadzących z Lisewa do Tczewa. Jest to jeden z najbardziej popularnych zabytków województwa pomorskiego. Pierwszy z nich w chwili powstania (1851-1857) stanowił jedno z najpoważniejszych dokonań sztuki inżynierskiej tamtych czasów. Zaprojektował go Carl Lentz, a za konstrukcję odpowiadał Rudolf Eduard Schinz. Początkowo służył jako most drogowo – kolejowy. Jeździły nim pociągi relacji Królewiec – Berlin. Do dziś zachowała się jedynie część wystroju architektonicznego, m.in. wieżyczki z żółtej cegły zaprojektowane przez znanego architekta, Friedricha Augusta Stülera. Obiektowi towarzyszył drugi most kolejowy wybudowany w latach 1888-1891. Dzisiejsze konstrukcje posiadają jednak wiele nowszych elementów gdyż na przestrzeni wieków XIX i XX dokonywano wielu przebudów

Most drogowo-kolejowy na Wiśle

z różnych przyczyn. Najważniejszą było wysadzenie ich 1 września przez polskie wojsko, utrudniające dostęp Niemców do polskiego Tczewa. Podczas okupacji i po II wojnie mosty odbudowano. Obecnie toczy się gorąca dyskusja pomiędzy zwolennikami odbudowy architektury mostu drogowego w duchu historycznej dokładności oraz osobami wskazującymi na nowe formy akcentujące współczesność. Czas pokaże, która koncepcja zwycięży. W związku ze złym stanem zachowania, ruch drogowy w obrębie pierwszego mostu został wstrzymany i do Tczewa dojechać można tylko Mostem Knybawskim. Miłośnicy domów podcieniowych powinni odwiedzić Pordenowo. Budynek XIX-wiecznego domu podcieniowego nr 36, znajduje się na kolonii, ok. 2 km poza zwartą zabudowę wsi, po prawej stronie lokalnego rozjazdu, do którego jedzie się drogą prowadzącą z Lichnow w kierunku Nowej Cerkwi. Dom ma wystawkę wspartą na 6 słupach i 2 ryglowych ściankach bocznych, ułożoną przy dłuższej, czyli kalenicowej ścianie

frontowej. Pomiędzy słupami umieszczono dekoracyjne, jakby koronkowe wypełnienia snycerskie, tzw. laubzekiny. Stanowią one popularną formę dekoracji żuławskich domów.

Inna ciekawa zagroda w tej samej miejscowości zlokalizowana jest przed wjazdem do wsi – kierując się drogą Lichnowy – Nowa Cerkiew. Należy skręcić w prawo na rozjeździe tuż przed Pordenowem – zagroda znajduje się po lewej stronie drogi. Właśnie tam zlokalizowany jest drewniany, ciemny budynek mieszkalny z piętrową werandą. Ma on bogatą dekorację snycerską, wykorzystującą m.in. formy neogotyckich maswerków. Także w centrum wsi na

Detal budynku gospodarczego w Pordenowie

Drewniany budynek mieszkalny w Pordenowie – kolonii

uwagę zasługują murowane z czerwonej cegły, ale i drewniane domy, którym towarzyszą okazałe, ceglane budynki inwentarskie, zdobione ceramicznym i betonowym detalem – świadczy to o za-
możności przedwojennych mieszkańców Pordenowa. Kolejnym obiektem wartym odwiedzin, jest lapidarium cmentarne zlokalizowane na końcu wsi, ok. 2-3 km poza zwartą zabudową, blisko skrzyżowania dróg z Lichnow do Nowej Cerkwi i do Palczewa. Miejsce to stanowi jedyną pamiątkę po istniejącym tu od 1800 r.

Nagrobek w lapidarium cmentarza w Pordenowie

drewnianym, filialnym (wobec Lubieszewa) domu modlitwy mennonitów i towarzyszącym mu cmentarz. W 1945 r. budynek uległ zniszczeniu, zaś cmentarz, rozkradany i zdewastowany, praktycznie przestał istnieć. W 2010 r. Stowarzyszenie Miłośników Malborka „FORUM” podjęło się jego uporządkowania. Z ocalałych elementów i odzyskanych nagrobków utworzono lapidarium, przywracając tym samym pamięć o mennonitach, którzy tu spoczęli.

Miłośnikom spacerów po zabytkowych wsiach można polecić także Starynię – wieś o dobrze zachowanym krajobrazie kulturowym, z historyczną zabudową mieszkalną oraz gospodarczą. Zagroda nr 11 w Staryni (centrum wsi typu ulicówka) to efektowny zespół budynków wykonanych z czerwonej cegły: dom w typie willi, z białym tynkowanym detalem i drewnianą werandą dobudowaną do jednego ze szczytów, obora i stodoła, z zachowaną bramą, której słupki zdobią ceramiczne medaliony symbolizujące pory roku. Całość wpisana jest do rejestru zabytków. Poza nią we wsi znajduje się kilka zagród typu olęderskiego oraz pozostałe z nich drewniane budynki mieszkalne, historyczne budynki gospodarcze, dużo zieleni, w tym malownicze otoczenie rzeki Świętej i dębowy szpaler wzdłuż drogi kierującej do Stogów.

Szymankowo to wieś kojarzona z początkiem II wojny światowej. W chwili jej wybuchu, w miejscowości terytorialnie przynależącej do Wolnego Miasta Gdańska, co potwierdza herb na budynku szkoły, znajdowała się polska placówka celna. 1 września 1939 r. celnicy skierowali niemiecki pociąg pancerny na ślepy tor. W ten sposób uchronili Tczew przed zbrojnym atakiem, co dało polskim żołnierzom czas na wysadzenie mostów przez Wisłę i pokrzyżowanie niemieckich planów. W odwecie Niemcy zabili 40 kolejarzy i celników. Na budynku dworca kolejowego zainstalowano tablicę informującą o tym wydarzeniu, a na miejscu zbiorowej mogiły, w której pochowano zabitych, wzniesiono pomnik ku czci ich pamięci (ul. Bohaterów Września 1939 r.).

Szymek i fabryka mydła

W centrum Szymankowa, przy głównej drodze rośnie ok. 700-letni dąb Szymek. Niecodziennym obiektem może pochwalić się też wieś Tropiszewo. W oddaleniu od głównych zabudowań, obok drogi w kierunku Trępnów, zlokalizowane są zabudowania dawnej fabryki mydła, pochodzące z międzywojnia. Z daleka widać charakterystyczny, wysoki komin z żółtej cegły. Obok niego stoi czerwony budynek fabryki (obiekt prywatny). Kompleks uzupełnia zabudowa mieszkaniowa dla pracowników i dyrekcji. Jest to jeden z niewielu obiektów przemysłowych na rolniczych Żuławach, tym bardziej w otoczeniu szczyrych pól. Warto pamiętać o tym, że z Tropiszewa pochodził Franz Komnick, słynny elbląski przemysłowiec i konstruktor samochodów. To tu, w ojcowskiej kuźni, zdobywał pierwsze doświadczenia.

W drodze do kompleksu mija się okazały, drewniany budynek mieszkalny z ciekawą stolarką – kolejny z wartych uwagi żuławskich domów.

Rolę centrum kultury pełni Gminny Ośrodek Kultury, Sportu w Lichnowach. Utworzony w odnowionym, historycznym budynku gospodarczym, jest miejscem, w którym odbywają się wszystkie większe imprezy gminne – dożynki, zawody sportowe i imprezy okolicznościowe. Na piętrze znajduje się sala ze zdeponowanymi przez księdza przedwojennymi artefaktami pochodzącymi z kościoła (przedsoborowa zagroda sprzed ołtarza, księgi mszalne i inne pamiątki).

Przydatne informacje, adresy i telefony

Na terenie gminy działa ośrodek zdrowia oraz placówka pocztowa, obie instytucje znajdują się w Lichnowach.

Urząd Gminy Lichnowy

 ul. Tczewska 6, 82-224 Lichnowy

 (55) 271 27 23

 sekretariat@lichnowy.pl

 <http://lichnowy.pl>

NZOZ Żuławy

 ul. Lachowicza 29C, 82-224 Lichnowy

 (55) 271 27 82

Urząd Pocztowy

 ul. Tczewska 6, 82-224 Lichnowy

 (55) 271 27 55

Jak dotrzeć:

Samochód – Gmina jest dogodnie położona względem pobliskich miast (połączenia drogowe z Malborkiem, Tczewem i Nowym Stawem).

Pociąg – linia kolejowa Warszawa-Gdańsk, ze stacją w Szymankowie i przystankiem w Lisewie Malborskim.

Autobus – Gminę obsługuje prywatna firma przewozowa: NIEBIESKA LINIA, przystanek w Malborku, przed pocztą dworcową, rozkład jazdy na stronie internetowej przewoźnika:

<http://www.linia-niebieska.pl>

Rower – na odcinku dawnego torowiska kolei wąskotorowej w okolicach Lichnow utworzono drogę dla rowerów, prowadzącą przez centrum gminnej wsi do Lichnowek.

Droga rowerowa pociągnięta jest również do Nowego Stawu. Przy wjeździe do wsi od Nowego Stawu, dla rowerzystów przygotowano ławeczki i stojaki. Z Nowego Stawu do Lichnow prowadzi ok. 9-kilometrowy szlak pieszo-rowerowy.

Piesz – Przez teren gminy, wzdłuż wału wiślanego przebiega także znakowany nadwiślański szlak turystyki pieszej.

Noclegi

Turystyczne Centrum Obsługi Zmotoryzowanych Oskar Schreiber

 Dąbrowa 27, 82-224 Dąbrowa

 516 876 504

 schreiber.oskar@gmail.com

Pole namiotowe, camping, pokoje.

Gdzie zjeść:

Na terenie gminy brak punktów gastronomicznych (sklepy spożywcze w większych wsiach sołeckich), najbliższe znajdują się w Nowym Stawie oraz Malborku.

Miejsca rekreacji:

- skwer w centrum Lichnow ze stołami, ławkami oraz tablicą informacyjną o gminie
- Boręty – miejsce rekreacji z wiatami i stołami oraz nowoczesnym placem zabaw przed świetlicą wiejską mieszczącą się w budynku z czerwonej cegły obok kościoła.

Gmina
MIŁORADZ

Gmina **MIŁORADZ**

Powierzchnia – 93,75 km kw.

Sołectwa – Gmina składa się z 9 sołectw: Bystrze, Gnojewo, Kończewice, Mątowy Małe, Mątowy Wielkie, Miłoradz, Pogorzała Wieś, Stara Kościelnica, Stara Wisła.

Miejscowości niesołeckie – Cygany, Kłosowo, Mątowy Wielkie (osada), Miłoradz (osada), Rękowo, Stara Wisła (osada).

Na terenie gminy mieszkają 3 498 osoby.

Kult błogosławionej Doroty

W Gminie wiejskiej Miłoradz aż 82 proc. stanowią użytki rolne. Teren powiatu malborskiego łączą podobne cechy – wszystkie mają rolniczy charakter, a historia osadnicza wsi leżących na ich terenach związana jest z Krzyżakami. Natomiast potencjał turystyczny stanowią zabytki architektury. Jednak to tylko gmina Miłoradz może poszczycić się urodzoną na jej terenie prawdziwą mistyczką, której duchowość przyniosła wyniesienie na ołtarze. Mowa oczywiście o błogosławionej Dorocie z Mątów Wielkich – jedynej polskiej rekluzie, czyli pustelniczce, która kazała się zamurować, by być bliżej Boga.

Dorota Schwartz, urodzona 25 stycznia 1347 r., była dzieckiem holenderskich kolonistów ściągniętych przez Krzyżaków w ramach akcji zasiedlania nowych wsi żuławskich. Od dzieciństwa wykazywała się ponadprzeciętną pobożnością i skłonnością do pokuty; miała słyszeć Chrystusa, a także otrzymać ukryte stygmaty. Rodzice wydali ją za mąż w wieku 16 lub 17 lat, za gdańskiego płatnerza Adalberta. Ów lubiący życie rzemieślnik nie podzielał żarliwej pobożności małżonki. Miał dopuszczać się wobec niej przemocy. Oboje doczekali się dziewięciorga dzieci, z których ośmioro, lub – jak podają inne źródła – siedmioro zmarło podczas zarazy w latach 1373 i 1382. Wiadomo, że przeżyła córka Gertruda, która wstąpiła do klasztoru cysterek (później benedyktynek) w Chełmnie. Te wydarzenia zmieniły nastawienie Adalberta do żony i sprawiły, że się nawrócił. Sprzedał zakład i wraz z żoną odbywał pielgrzymki do sanktuariów Europy. Podczas jednej z tych wypraw Dorota musiała poznać skrajną formę pustelnictwa, czyli dożywotnie zamurowanie w odosobnionej celi. Kiedy Adalbert zmarł, Dorota postanowiła poświęcić się całkowicie życiu duchowemu. Jej potrzeby zrozumiał krzyżacki teolog i dziekan kwidzyńskiej kapituły – Jan z Kwidzyna, człowiek światły (dawny dziekan wydziału teologii na uniwersytecie w Pradze), który dostrzegł silny mistycyzm Doroty. Został jej spowiednikiem i ułatwił codzienne przyjmowanie przez nią Eucharystii – w średniowieczu tego typu praktyki były rzadkością. 2 maja 1393 r. Dorota uzyskała przy pomocy Jana niezbędne zgody, m.in. biskupa pomezańskiego oraz ówczesnego wielkiego mistrza krzyżackiego, Konrada Wallenroda i została uroczystie zamurowana w budynku nieopodal katedry w Kwidzynie (niektóre źródła podają, że w celi w prezbiterium, ale badacze analizujący tekst Jana z Kwidzyna twierdzą, że musiał być to niezależny obiekt). Dorota udzielała tam porad ludziom, wśród których szybko rozeszła się sława niezwyklej pustelnicy. Po ponad roku wyczerpującej ascezy (pokarm i Eucharystię przyjmowała przez niewielkie okienka), 25 maja 1394 r. Dorota zmarła. Pochowano ją z niezwyklejmi honorami, a pogrzebowi przewodniczył biskup. Liczba pielgrzymek do jej grobu spowodowała, że wybudowano specjalną kryptę. Na podstawie objawień mistyczki Jan z Kwidzyna spisał jej prorocтва – *Cofessiones* i *Apparitiones*, a także *Septilium* i *Liber de festis* – dzieła mówiące o życiu Doroty. Proces kanonizacyjny rozpoczął się w 1404 r. Krzyżacy czcili ją wraz z Jutą z Chełmży jako patronki Prus, ale upadek Zakonu i sekularyzacja jego majątku, a także reformacja, zahamowały podjęte zabiegi o uznanie Doroty świętą. Dopiero po I wojnie biskupi warmiński i chełmiński zaczęli ponowne starania o kanonizację pustelnicy. Beatyfikację Doroty ogłosił Paweł VI 9 stycznia 1976 r. W Niemczech otacza ją kult świętej. Jest patronką kobiet, matek, odlewników, Pomorza. W Kwidzynie nadal poszukuje się grobu, w którym została pochowana i przy którym modlił się Władysław Jagiełło powracający spod Grunwaldu.

Mówią wieki

Błogosławiona Dorota jest w zasadzie symbolem gminy. Ściany kościoła w jej rodzinnej wsi lokowanej w 1321 r., pamiętają chrzest późniejszej mistyczki, który odbył się 6 lutego 1347 r. Powstanie parafii datuje się na lata 40. XIV w., zaraz też zaczęto budować kościół p.w. św. Piotra i Pawła.

O jego powstającej etapami architekturze mówią elementy dawnej konstrukcji ryglowej, widoczne w ścianie wschodniej i południowej. Jest to więc jeden z najstarszych żuławskich kościołów. Konstrukcja ta była później wtórnie omurowywana bądź rozbierana i zastępowana ceglanymi. W tym konkretnym przypadku zastosowano obie techniki. Kościół w Mątowach ma też unikatowy na Żuławach, dwunawowy korpus.

Nawy przykryte są drewnianymi stropami z barwną polichromią ornamentalną z 1742 r., z umieszczonym centralnie Okiem Opatrzności w otoczeniu główek cherubinów. Wnętrze zaś kryje bogate wyposażenie, na które składają się, m.in.: gotyckie rzeźby Madonny z Dzieciątkiem na północnej ścianie bocznej nawy, pochodzącej ze starego ołtarza (XIV w.), Pieta wprawiona w ołtarz bocznej nawy (I poł. XV w.), Chrystus Frasobliwy siedzący na filarze (kon. XV w.), a także unikatowe, drewniane tabernakulum w formie skrzyni –wprawione niegdyś w ścianę filara po lewej stronie ołtarza głównego. Dostępu do niego broniły drzwiczki z namalowaną od wewnątrz postacią księdza, interpretowaną jako św. Jacek. Korpus tabernakulum eksponowany jest na terenie kościoła. W otwór w filarze wprawiono kopię polichromowanych drzwiczek. O tym, że świątynia p.w. św. Piotra i Pawła jest również sanktuarium bł. Doroty, przypominają wizerunki rekluzy umieszczone na XVIII-wiecznym feretronie (obrazie procesyjnym), na którym przedstawiono ją jako przyjmującą Eucharystię z rąk samego Chrystusa oraz na górnym obrazie w ołtarzu bocznym, a także łacińska inskrypcja z początku XVII w., namalowana na ścianie południowej, mówiąca o Dorocie. Godne uwagi są też: barokowy ołtarz główny z nowszym obrazem patronów, ambona, namalowana nad wejściem w ścianie południowej Grupa Ukrzyżowania – postać Marii i św. Jana z umieszczonym pośrodku drewnianym krucyfiksem z rzeźbioną postacią Chrystusa. Pod chórem, po lewej stronie

Kościół p.w. św. Piotra i Pawła – Sanktuarium bł. Doroty w Mątowach Wielkich

Nawa główna kościoła p.w. św. Piotra i Pawła – Sanktuarium bł. Doroty w Mątowach Wielkich

znajduje się ogrodzone baptysterium, czyli miejsce, gdzie udziela się chrztu, z gotycką chrzcielnicą. Również na zewnątrz kościół jest interesujący ze względu na znaki wysokiej wody umieszczone na ścianie południowej i dokumentujące kolejne powodzie. Mają formę dat rytych na wysokości wody w danym roku. Świątynia zlokalizowana jest nieopodal wału wiślanego, a co za tym idzie, była świadkiem wielu powodzi. Kościół, ze swoją historią związaną z bł. Dorotą, przyciąga pielgrzymki wiernych. Dla nich przygotowano Dom Pielgrzyma, mieszczący się budynku historycznej plebanii, gdzie mogą odpocząć po podróży i przenocować.

Drzwiczki dawnego sakramentarium (tabernakulum) filarowego w kościele w Mątowach

Tzw. Stolica Mądrości – gotycka rzeźba Madonny z Dzieciątkiem w mątowskim kościele

Trwanie natury

Przyrodniczych walorów gminie dostarcza bliskość Wisły oraz Nogatu. Na południowym krańcu gminy, pomiędzy tymi rzekami znajduje się też jedyny leśny rezerwat przyrody – Las Mątawski, utworzony w 2005 r. z połączenia dwóch dotychczasowych rezerwatów przyrody – Mątowy, i Las Łęgowy nad Nogatem oraz pozostałego skrawka lasu pomiędzy nimi (w sumie 231,78 ha). Jest to świadectwo tego, jak wyglądały niegdyś Żuławy, pełne drzew, które niemal całkowicie wycięto. Obecnie lasy zajmują zaledwie nieco ponad 1 proc. powierzchni Żuław Wiślanych. Na terenie rezerwatu chroni się drzewostan dębowy,

Rezerwat przyrody Las Mątawski

jesionowy, siedliska bielika, kani rudej i czarnej. Ogromne, ponad 180-letnie topole mają lokalną nazwę „Dwunastu Apostołów” (teraz jest ich mniej). Rezerwat można zobaczyć jadąc drogą z Piekła do Miłoradza.

Kolejną cechą wyróżniającą gminę spośród sąsiednich, są licznie zachowane kościoły i inne obiekty sakralne (większość z okresu średniowiecza). Oprócz kościoła w Mątowach, znajdziemy inne w Miłoradzu, Kończewicach, Starej Kościelnicy, Pogorzałej Wsi i Gnojewie (2 kościoły i kapliczka). Unikatowe jest wolnostojące, gotyckie ossuarium w Bystrzu. Każda z tych wsi warta jest odwiedzin. Na terenie gminy turysta odnajdzie także nowoczesną ofertę rekreacyjno-wypoczynkową. Ostatnio w Gnojewie powstała Jeziorna Osada – miejsce wypoczynku i rekreacji, oferujące różnorodne sposoby spędzenia wolnego czasu na świeżym powietrzu oraz noclegi.

Gotycki kościół p.w. św. Michała Archanioła w Miłoradzu

Miłoradz, dziś wieś gminna, wzmiankowany był w 1282 r., a jego dawna nazwa „Miloradensdorp” oznacza „wieś Milorada”, co wskazuje na jej stary, słowiański charakter. Krzyżacki przywilej lokacyjny jako „Mielenz” otrzymała w 1321 r. Główna jej atrakcja – kościół p.w. św. Michała Archanioła, powstał jeszcze w XIV w. Do 1818 r. od zachodu przylegała doń wieża, która uległa zniszczeniu

podczas wielkiego orkanu. Jej resztki rozebrano w połowie XIX w., a nową, wolnostojącą dzwonnice ukończono w 1885 r. Wystrój kościoła w większości ma barokowy charakter, ale najstarszym elementem wyposażenia jest gotycki krucyfiks z końca XIV w., pochodzący z Grupy Ukrzyżowania stojącej niegdyś na belce tęczowej. W 2003 r. przeszedł on pełną konserwację. Obecnie zdobi ścianę południową kościoła. Z przełomu wieków XIV i XV pochodzi natomiast okazały dzwon, odlany w malborskiej ludwisarni zamkowej przez mistrza Petera, na stałe stojący w obrębie dzwonnicy. Dzieło to prezentowane jest od kilku lat w kaplicy św. Anny na zamku w Malborku, jednak ma powrócić do Miłoradza. To cenny zabytek sztuki ludwisarskiej, zdobiony herbami i testem modlitwy do Matki Bożej. Gotycka jest też chrzcielnica, z rokokową pokrywą.

Późniejsze są sprzęty pochodzące z fundacji biskupa chełmińskiego, Kazimierza Jana Opalińskiego: barokowy ołtarz z podnoszonym wizerunkiem patrona świątyni (pod nim obraz z Matką Boską Tronującą), rokokowe ołtarze boczne, konfesjonały, a także niezwykle piękna ambona z 1777 r., ufundowana przez lokalnego gospodarza, Franza Gogolskiego. Całość kościoła przykrywa drewniany strop udający sklepienie kolebkowe, dekorowany polichromią z XIX w. Jest to przykład dekoracji iluzjonistycznej, stwarzającej złudzenie istnienia sztukaterii oraz nisz z ołtarzami. Kościół zdobią również polichromie na prospekcie organowym (król Dawid i św. Cecylia), wiadomo też, że pod pobiałą ścianą nawy kryją się dawne malowidła.

Również na zewnątrz – ściana wschodnia, można zobaczyć barwną polichromię z przedstawieniem Grupy Ukrzyżowania, odkrytą podczas prac prowadzonych w latach 2001-02 przy szczycie wschodnim kościoła, a także ciekawą, imitującą maswerki dekorację geometryczną w blendach.

Kościół otacza założony w średniowieczu cmentarz, na którym spoczywają dawni i obecni mieszkańcy Miłoradza i okolic, m.in. niemiecki proboszcz, któremu nagrobek wystawił Hermann Still – malborski kamieniarz. Na nagrobku zawarł ówczesny adres swojej pracowni. Przy samej ulicy, na terenie kościelnej działki zlokalizowana jest zabytkowa kostnica.

We wsi zachowały się także nieliczne przykłady dawniejszej zabudowy z XIX i XX w. (np. przy ul. Żuławskiej i Głównej). Na skwerze przy skrzyżowaniu tych ulic stoi tablica prezentująca mapę z zaznaczonymi i opisanymi zabytkami gminy. Przy remizie strażackiej można zobaczyć historyczny, konny wóz strażacki.

Kolejną wsią, która musi znaleźć się na szlaku wycieczki po gminie, jest Bystrze. Lokowana w 1343 r., posiadała własny kościół otoczony cmentarzem. W 1820 budynek został rozebrany. Cmentarz natomiast przetrwał i do 1945 r. był użytkowany przez mieszkańców. Na nim zaś, prócz przedwojennych nagrobków, zachowało się jedyne wolnostojące, gotyckie, XIV-wieczne ossuarium na Żuławach. Ossuarium to rodzaj kaplicy przeznaczonej do przechowywania kości z powiększanego albo reorganizowanego

Miłoradz – historyczny wóz strażacki stojący przed współczesną remizą

Średniowieczne ossuarium (kostnica) na starym cmentarzu w Bystrzy

cmentarza, lub pochodzących z innych źródeł, np. ofiar wojen. Ossuarium w Bystrzy, ceglane, kryte niewielką kopułą, jest unikatem ze względu na wewnętrzną dekorację malarską, czyli gotyckie polichromie pokrywające 3 ściany. Przedstawiają one sceny związane z Sądem Ostatecznym. Niestety, są w katastrofalnym stanie.

Ok. 100 m przed cmentarzem stoi jedyny istniejący w gminie dom podcieniowy z 1819 r. Wystawka podcienia, wykonana w konstrukcji ryglowej, wspierana jest przez 7 (pierwotnie 8) drewnianych słupów mających formę kolumn z bogato zdobionymi głowicami. Pomiędzy nimi znajdują się stylizowane festony (upięte draperie), także wycięte z drewna. Równie dekoracyjna jest stolarka drzwiowa, na której przedstawiono m.in. kosze z kwiatami. Całość zachwyca niezwykle kunsztem wykonania i pracą włożoną w oddanie detalu.

Kawałek dalej – przy tej samej drodze do Starej Kościelnicy, po lewej stronie – stoi neogotycka kapliczka z czerwonej cegły, z ładnym detalem ceramicznym.

Nie można również nie zobaczyć lokowanego w 1338 r. Gnojewa. Miejsco-wość znana była już wcześniej, zaś swą nazwę od słowiańskiego słowa określającego mokre tereny. O wsi słychać dość często w związku z podejmowanymi próbami uratowania gotyckiego kościoła z ok. 1340 r., obecnie w bardzo złym stanie. Budowla kościelna, która, podobnie jak obiekt w Mątowach, pierwotnie była wykonana w konstrukcji ryglowej. Jej ślady zachowały się wewnątrz do dziś. W trakcie wieków ulegała wielu przebudowom. Ich efektem jest np. nawa boczna powstała z połączenia pierwotnego rzędu kaplic, mających murowane sklepienia – jedyna taka na Żuławach. Gnojewska świątynia pozostawała katolicka do 1818 r., kiedy to wspomniany orkan również zniszczył istniejącą wieżę i uszkodził kościół. Brak funduszy wykorzystała wspólnota ewangelicka (luteranie), która dotychczas spotykała się na terenie prywatnego domu, lub uczestniczyła w nabożeństwach w Starej Kościelnicy. Pozyskała ona królewskie fundusze na odbudowę zniszczeń, a wkrótce – przejęła kościół. Katolicy zaś zmuszeni byli uczestniczyć w nabożeństwach w kościele kończewickim. Świątynia gnojewska zyskała nową wieżę i została przystosowana do potrzeb ewangelików (dobudowano m.in. drewniane emporie), jednak cenne wyposażenie wnętrza nie zostało usunięte. W związku z tym, przed 1945 r. można było podziwiać w nim barokowy ołtarz ufundowany przez proboszcza Kreffta, z obrazami maryjnymi, w tym

Immaculaty oraz Matki Boskiej Częstochowskiej (!). Katolicy w 1863 r. wybudowali sobie kolejny kościół p.w. św. Szymona i Judy Tadeusza, którego budynek użytkują dzisiejsi mieszkańcy. Po 1945 r., kiedy duży i generujący koszty kościół ewangelicki stał się zbędny, użytkowano go jako magazyn. Wyposażenie uległo rozproszению; wiadomo jednak, że piękny ołtarz trafił do kościoła w Nebrowie, gdzie stoi do dziś. W budynku zachował się drewniany strop, pomalowany w 1717 r. przez Christofa Mannowskiego, na którym w okrągłych i półkolistych polach malarz przedstawił scenę Wniebowzięcia Marii, Ewangelistów i Ojców Kościoła, Sen Jakuba. Niestety, pogarszający się, aż do katastrofy, stan dachu sprawił, że strop ten w znacznym stopniu uległ zniszczeniu. Obecnie staraniem prawnego opiekuna kościoła – Towarzystwa Opieki nad Zabytkami w Gdańsku – odtworzono więźbę i zabezpieczono dach budynku, przez co woda nie leje się już do środka. Jednak strop nadal czeka na ratunek, podobnie, jak reszta kościoła.

Kościół otacza cmentarz, na którym 2 nagrobki w formie stel z piaskowca zasługują na szczególną uwagę ze względu na oryginalną dekorację. W jedną z nich wprawiono figurę anioła, a druga zdobiona jest neogotyckim ornamentem. Naprzeciwko kościoła stoi budynek dawnej karczmy, obecnie mieści się tu sklep i budynek mieszkalny. Tuż obok znajduje się wiata turystyczna.

Dom podcieniowy w Bystrzu

Zaraz za skrzyżowaniem drogi nr 22 widać stojącą za nią gotycką kapliczkę. Na Żuławach istnieją obecnie 2 obiekty tego typu i z tego okresu; druga z nich znajduje się w Królewcu. Wiadomo, że kapliczka gnojewska była relokowana. W 2009 r. przeszła prace konserwatorskie i obecnie cieszy się swoją urodą. Ma formę dwukondygnacyjnego, ceglanego budynku na planie kwadratu, z niszami i blendami. W środku umieszczono współczesną figurę Chrystusa i krzyż.

Kończewice, lokowane w 1338 r., są kolejną wsią posiadającą gotycką świątynię. Pierwszy budynek kościoła p.w. Matki Bożej Wniebowzięcia był zapewne ryglowy, a obecny powstawał w kilku fazach od ok. poł. XIV w. do w. XV. Końcowym efektem jest trójnawowa budowla ze spiczastą wieżą krytą gontem. Cechą odróżniającą kościół od innych na terenie gminy jest bogaty architektonicznie (blendy, sterczyny) szczyt w środkowej części ściany południowej. Trójnawowe wnętrza przykrywa płaski strop. Nawy boczne oddzielają

od głównej ostrołukowe arkady. Główną ozdobą wnętrza jest XVIII-wieczny ołtarz z centralnym obrazem Wniebowzięcia NMP (powyżej – obraz Trójcy Świętej) z czasów przebudowy ołtarza w 1885 r. Oprócz niego w obu nawach stoją ołtarze boczne. Ciekawymi i nielicznie zachowanymi na Żuławach zabudawkami są renesansowe ławy umieszczone w prezbiterium, poddane niedawno konserwacji. Dawny blask odzyskała także rokokowa ambona z ok. 1742 r., ołtarz boczny z obrazem Madonny z Dzieciątkiem i figurą św. Barbary oraz konfesjonał z ok. 1700 r. z figurą św. Jana Nepomucena i wiszące po lewej stronie, na ścianie prezbiterium, ozdobione figurami aniołów – drewniane epitafium ks. Lamkowskiego – XVIII-wiecznego proboszcza parafii. Epitafium to zawiera portret księdza – dobrodzieja kościoła. Jednak jednym z najciekaw-

Gotycki kościół p.w. Matki Bożej Wniebowzięcia w Kończewicach

szych elementów związanych z kościołem jest najstarsza zachowana na wiejskich Żuławach płyta nagrobna – z 1403 r., która powstała dla Jakoba Schulte. Przymocowano ją do ściany kościoła, po prawej stronie wejścia. Do 1885 r. znajdowała się w posadzce pod ołtarzem głównym, stąd przypuszczenia, że Jakob był jednym z fundatorów rozbudowy świątyni zakończonej ok. 1400 r. Jednak brak jednoznacznego potwierdzenia tej tezy. Po lewej zaś znajduje się płyta Jakoba Olricha z 1651 r.

We wsi znajdował się jeszcze jeden kościół – ewangelicki, jednak po 1945 r. podzielił on los wielu innych żuławskich kościołów protestanckich, których nie miał kto utrzymywać. Na jego miejscu stoi teraz remiza strażacka.

Jedną z niecodziennych atrakcji tego miejsca jest plastikowe zoo na położonym w centrum, zadbanym skwerze z ławeczkami. Konie, krowy, świny i kozy o zmniejszonych wymiarach zachęcają do robienia wesołych zdjęć. Na pewno spodobać się najmłodszym turystom.

Pogorzała Wieś, wymieniana w 1321 roku wraz z Kraśniewem i Miłoradzem, zwana była Wernersdorf, czyli „wsią Wernera”. Związane jest to z założeniem jej przez wielkiego komtura, Wernera von Orselna. Prawa chełmińskie nadał jej Dietrich von Altenburg w 1340 r.

Za niestrzeżoną plażą, po prawej stronie drogi z Malborka i Kraśniewa, położony jest historyczny cmentarz. Został uporządkowany z inicjatywy lokalnego mieszkańca oraz przy pomocy Niemców. Na nim można oglądać nagrobki z XIX i XX w. w formie żeliwnych krzyży, lastrykowych i betonowych tumb (obramień mogił), jest też duży, granitowy obelisk rodziny Napromski, w tym żołnierza wojny francusko-pruskiej, poległego w 1870 r. w St. Privat we Francji. Duży, murowany grobowiec straszy ruiną.

W centrum wsi uwagę przyciąga nietypowy budynek przypominający miejskie, ceglane kamieniczki – mieścił niegdyś gospodę, dziś sklep. Ok. 200 m dalej, po prawej stronie zlokalizowany jest kościół. Pierwszy, średniowieczny budynek wybudowano w konstrukcji ryglowej. Jego patronem był św. Mikołaj. W czasie reformacji był czasowo w użytkowaniu ewangelików. W 1829 r. kościół został gruntownie przebudowany, a w zasadzie postawiony od nowa, z zachowaniem oryginalnej konstrukcji dachowej i planu. Od wschodu świątynia ma szczyt zdobiony sterczynami, od zachodu – wieżę. Z dawnego wyposażenia pozostała figura patrona z końca XIV w. Nowe zostało w latach 1898 – 1902 wykonane z drewna w warsztacie elbląskiego rzeźbiarza, Otto Roemera. W oknach ściany wschodniej, po obu stronach ołtarza znajdują się witraże przedstawiające św. Augustyna i św. Jana Nepomucena. Urodzony ok. 1350 r. w Czechach Nepomucen został księdzem, z czasem, jako człowiek światły i wykształcony, doczekał się stanowiska wikariusza arcybiskupa praskiego, Jana. Był spowiednikiem królowej Zofii Bawarskiej, żony króla Wacława IV. Legenda głosi, że nie chciał zdradzić królowi tego, co podczas spowiedzi wyznała żona, więc ów w 1393 r. kazał go utopić w Wełtawie. W związku z tym, Jan Nepomucen jest patronem tonących, spowiedników, dobrej spowiedzi, a także ma chronić przed żywiołem wody. Jego postać pojawiała się często na konfesjonatach oraz tam, gdzie istniało zagrożenie powodzią, a Pogorzała Wieś nieraz była doświadczona wylewami Nogatu, przy którym jest położona.

Ewangelicy swój kościół wzniesli w 1834 r., jednak po 1945 r. został rozebrany. Przy tej samej drodze, ok. 500 m dalej stoi ciekawy kompleks historycznych budynków z czerwonej cegły. Okazałemu domostwu, zwanemu przed 1945 r. od nazwiska właściciela Villą Karsten, towarzyszą duże zabudowania inwentarskie. Julius Karsten, zapewne ostatni właściciel majątku, został pochowany w 1945 r. na wspomnianym cmentarzu; jego grób jest bardzo skromny i opatrzony współczesną tabliczką. W majątku Karstena znajduje się obecnie siedziba POLHOZ-u, zajmującego się hodowlą bydła mlecznego oraz uprawą roli.

We wsi znajdują się 2 miejsca odpoczynku i rekreacji – w centrum, za dawną gospodą (budynek przypominający wyglądem miejskie kamienice), przy drodze prowadzącej nad Nogat, zlokalizowano ogrodzone boisko, obok znajduje się wiata oraz grill i nowoczesny plac zabaw. Oprócz niego, na samym początku wsi, patrząc od strony Kraśniewa (będzie to prawa strona drogi, za jeziorkiem), znajdują się wiaty turystyczne z grillem oraz miejscem na ognisko.

Kolejna miejscowość z zabytkowym kościołem to Stara Kościelnica. Znana przed krzyżacką lokacją z 1323 r. jako polska wieś Ossyn. Nowa nazwa pochodziła od nazwiska zasadźcy, Heinricha von Monsterberga. Kościół p.w. św. Jerzego powstał w tym samym czasie, co ten w Miłoradzu i jest do niego architektonicznie podobny. Niegdyś podlegał mu jako filialny. On także w 1818 r. stracił wieżę w orkanie; obok stoi drewniana dzwonnica.

Historyczny budynek mieszkalny w Starej Wiśle

Jedną z atrakcji kościoła jest drewniany, polichromowany strop, na którym (podobnie jak w Gnojewie), w otoczeniu ornamentu malarz umieścił w owalach sceny z życia Chrystusa (Pokłon Pasterzy, Ucieczka do Egiptu, Ostatnia Wieczerza, Zmartwychwstanie, Wniebowstąpienie, Zesłanie Ducha Św.). W narożnikach namalowano postać patrona, św. Anny Samotrzeć, biskupa, Marii Panny. Dekoracyjna polichromia zdobi także empore organową (chór). W ołtarzu z 1781 r. przedstawiono św. Jerzego zabijającego smoka. Po lewej stronie ołtarza, podobnie, jak w Miłoradzu, zachowało się za kratą sakramentarium ścienne – często spotykane w gotyckich kościołach, służące niegdyś przechowywaniu Najświętszego Sakramentu. Część wyposażenia, m.in. gotycka, cenna rzeźba patrona, rozproszona jest po muzeach archidiecezjalnych. W ostatnim czasie prace konserwatorskie przywróciły blask ambo-

nie. We wsi zachowało się także kilka budynków z XIX i XX w., w tym dom z zabudowanym podcieniem, stojący przy drodze z Miłoradza. W centrum, pomiędzy 2 drogami, znajduje się miejsce rekreacji: wiaty, nowoczesny plac zabaw i grill.

W Starej Wiśle zainteresowani zobaczyć mogą niewielki cmentarzyk z ładną, choć uszkodzoną stelą, podobną stylistycznie do tych w Gnojewie. Znajduje się w centrum wsi, przy wjeździe na prywatną posesję. Naprzeciwko, po drugiej stronie drogi, zachował się typowy żuławski drewniany dom, niegdyś podcieniowy.

Zabudowania majątku Karstenów w Pogorzałej Wsi

Przydatne informacje, adresy i telefony

Na terenie gminy funkcjonują dwa ośrodki zdrowia – w Miłoradzu i Kończewicach, w tych dwóch wsiach działają również punkty pocztowe.

Urząd Gminy Miłoradz

 ul. Żuławska 9, 82-213 Miłoradz

 (55) 271 15 31

(55) 272 04 94,

(55) 271 14 69

(55) 272 04 96

 ug@miloradz.malbork.pl

 <http://www.miloradz.malbork.pl>

Ośrodek Zdrowia

 ul. Główna 24, 82-213 Miłoradz

 (55) 271 14 22

 Kończewice

 (55) 271 13 86

Urząd Pocztowy

 Żuławska 14, 82-213 Miłoradz

 (55) 271 15 55

Agencja Pocztaowa

 82-222 Kończewice 14

 (55) 271 13 38

Jak dotrzeć:

Samochód – droga krajowa nr 22 (fragment na odcinku Malbork-Tczew).

Miejscowości na terenie gminy położone są przy drodze krajowej nr 22. Po lewej stronie drogi, patrząc od Malborka, leżą: Miłoradz, Pogorzała Wieś, Stara Kościelnica, Bystrze, Mątowy Wielkie. Po prawej stronie: Kończewice, Stara Wisła

Autobus – Gminę obsługuje firma przewoźowa AŻ RYDWAN, rozkład jazdy na stronie internetowej przewoźnika: <http://www.rydwan.malbork.pl>

Przystanek początkowy: w Malborku, przy poczcie dworcowej.

Pociąg – dogodne połączenie do Trójmiasta, Tczewa, Malborka i Elbląga (stacja kolejowa znajduje się w Malborku i Tczewie)

Noclegi:

**Jeziorna Osada Dorota Szymanik
Jolanta Choszcz-Litawa s.c.**

 Gnojewo, 82-213 Miłoradz

 537 373 333

 kontakt@jeziornaosada.pl

 <http://www.jeziornaosada.pl>

Czynne codziennie: 11.00-22.00, w piątki i soboty – do ostatniego gościa. Wstęp bezpłatny, płatne jest korzystanie z oferty. Szczegóły (cennik) dostępny na stronie internetowej Jeziornej Osady.

W ofercie:

- noclegi (pokoje dwuosobowe, trzyosobowe oraz domki cztero – i sześciuosobowe)
- obiady z kuchni polskiej,
- muzeum techniki rolniczej,
- stara powozownia z odrestaurowanymi powozami,
- kąpielisko,
- rowery wodne,
- możliwość wędkowania,
- jazdy konne,
- przejażdżki bryczkami,
- wieża widokowa
- plac zabaw dla dzieci.

Osada organizuje także imprezy okolicznościowe oraz kuligi. Żeby dostać się na miejsce z Malborka, trzeba skręcić z drogi nr 22 pomiędzy Gnojewem a skrzyżowaniem z drogą na Miłoradz (ok. 6 km od Malborka).

Zjazd jest oznakowany dużą tablicą reklamową, a samą Osadę widać z drogi. Z pewnością jest to jedyny tak kompleksowy wiejski ośrodek rekreacji na terenie powiatu.

Dom Pielgrzyma Błogostawionej Doroty z Mątów

📍 Mątowy Wielkie 73, 82-213 Miłoradz
☎ 699 643 773

Jednorazowo może nocować maksymalnie 35 osób. Pokoje są kilkuosobowe, z piętrowymi łózkami. Łazienki i WC na korytarzu. Dom posiada kuchnię, z której mogą korzystać turyści. Ceny bardzo przystępne (20 zł za nocleg bez pościeli, 25 zł z pościelą, z wyżywieniem – 40 zł od osoby; ta ostatnia możliwość wyłącznie dla zorganizowanych grup)

Gdzie zjeść:

na terenie Osady Jeziornej i Domu Pielgrzyma (oferta tylko dla wycieczek zorganizowanych)

Miejsca rekreacji:

- Jeziorna Osada w Gnojewie (komercyjne),
- wiata w centrum Gnojewa,
- wiaty z grillem i boisko w Pogorzałej Wsi (w centrum nad Nogatem i na początku, za jeziorkiem), Starej Kościelnicy (centrum wsi),
- wiata z grillem w Mątowach Małych (przy wale)
- duża wiata z piecem i grillem w Mątowach Wielkich za Domem Pielgrzyma. Z wyjątkiem Gnojewa, miejsca rekreacji mają nowoczesne place zabaw dla dzieci (zjeżdżalnie, huśtawki, czasem karuzele).
- miłośnicy relaksu nad wodą mogą rozważyć wypoczynek w Pogorzałej Wsi nad lokalnym jeziorkiem (lepiej się nie kąpać) oraz nad Nogatem, a także spacerować wzdłuż Wisły W Mątowach Wielkich i Małych.

Trasy

TURYSTYCZNE

Powiat rowerem – Trasa I

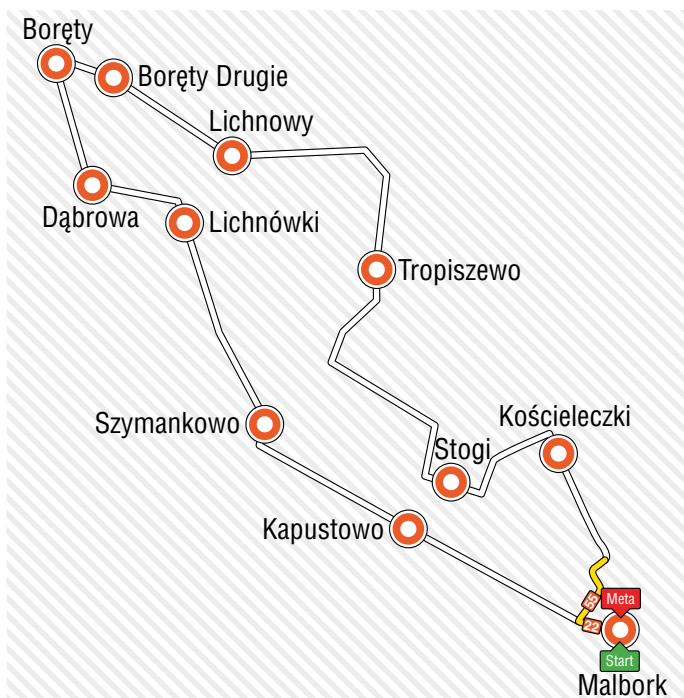
Autorzy: Karolina Manikowska Tomasz Wąsik.

Przebieg trasy: Malbork – Kościeleczy – Stogi – Tropiszewo – Lichnowy – Boręty Drugie – Boręty – Dąbrowa – Lichnówki – Szymankowo – Kapustowo – Malbork.

Dystans: 41 km, czas jazdy tempem turystycznym (średnio 13-15 km/h) z postojami wynosi ok. 5 – 6 godzin.

Poziom trudności: łatwy.

Trasa biegnie drogami: asfaltowymi, polnymi, z płyt jumbo i brukowanymi.

Startujemy spod malborskiej warowni, przejeżdżamy przez drewniany most do dzielnicy Malborka po drugiej stronie Nogatu – Kałdowa. Z ulicy Wałowej – biegnącej wzdłuż rzeki – mamy piękny widok na krzyżacką warownię.

Zjeżdżamy z drewnianego mostu i kierujemy się w prawo – na Nowy Dwór Gdański – po ok. 500 metrach dojeżdżamy do ceglanoego wiaduktu kolejowego, za którym, po ok. 250 m skręcamy w lewo, kierując się na Nowy Staw. Równolegle do szosy biegnie droga rowerowa. Przejeżdżamy przez wieś Kościeleczy, by po niecałych 3 km jazdy drogą rowerową skręcić w lewo – kierunku Stogi. Po przejechaniu 1300 metrów docieramy do przejazdu kolejowego, tuż obok przejazdu stoją zabudowania dawnej stacji Heubuden (Stogi) na linii kolejowej Tczew – Szymankowo – Nowy Dwór Gdański. Po przejechaniu ok. 1 km, docieramy do kościoła w Stogach, tuż za nim oraz nowym cmentarzem komunalnym znajduje się największy na Żuławach cmentarz mennonicki.

Domostwo w Tropiszewie

Po zwiedzeniu cmentarza, udajemy się w dalszą drogę. W odległości 300 metrów od kościoła, przy skrzyżowaniu, skręcamy w prawo (kierunek Tralewo). Jedziemy przez Stogi, by po ok. 2 km, gdy szosa gwałtownie skręca w prawo, wjechać w drogę szutrową. Poruszając się drogami polnymi, po 2,5 km przetniemy skrzyżowanie dróg w Tropiszewie, czeka nas jeszcze trzykilometrowy odcinek polny do Lichnów.

Przy skrzyżowaniu w centrum Lichnów, kierujemy się ulicą Zwycięstwa na Ostaszewo, po prawej mijamy gotycki kościół; po przejechaniu ok. kilometra od kościoła docieramy do skrzyżowania tuż za wsią, tu kierujemy się na lewo w drogę polną, którą po przejechaniu 3 km dotrzemy do domu podcieniowego w Borętach Drugich. Stamtąd dzieli nas 1,5 km drogą asfaltową od Boręt, w których możemy zobaczyć ruiny gotyckiego kościoła oraz dziewiętnastowieczny ryglowy kościół poewangelicki. Nieopodal wsi, na wale wiślanym, znajduje się budynek strażnicy wałowej. Do wału prowadzi typowo żuławska droga, obsadzona szpalerem wierzb, a z samego wału rozciąga się piękny krajobraz na królową polskich rzek. Wprawne oko dojrzy również po drugiej stronie Wisły budynek strażnicy wałowej w Steblewie na Żuławach Gdańskich.

Opuszczamy Boręty, wyjeżdżając z lokalnej drogi kierujemy się w prawo – na południe. Po przejechaniu 3 km docieramy do skrzyżowania we wsi Dąbrowa, gdzie skręcamy w lewo, kierując się na Nowy Staw i Lichnowy. Po niecałych 2 km docieramy do rozjazdu Nowy Staw – Szymankowo i wybieramy drogę do Szymankowa. 500 metrów dalej docieramy do zabudowań Lichnowek. Stamtąd, wciąż kierując się drogowskazami, podążamy do Szymankowa; dystans do pokonania to 6 km. Jeszcze do niedawna z Lichnowek do Szymankowa prowadziła zabytkowa droga brukowana, w ostatnim czasie na większości trasy położono nawierzchnię asfaltową.

W Szymankowie przejeżdżamy wiaduktem nad torami, we wsi warto zobaczyć pomnik poległych polskich kolejarzy i inspektorów celnych, zlokalizowany przy cmentarzu.

Opuszczamy Szymankowo ulicą Główną; po przejechaniu ok. 500 metrów od skrzyżowania ulic Bohaterów Września 1939 r. z ulicą Główną, docieramy do zabudowań zakładu POLHOZ. Tam skręcamy w lewo w drogę z płyt jumbo, którą jadąc polem, docieramy do skrzyżowania z drogą asfaltową w Kapustowie.

Tam kierujemy się w lewo asfaltem; po 450 metrach dotrzemy do zjazdu w prawo na drogę szutrową prowadzącą do zabudowań. Tuż przed bramą gospodarstwa skręcamy w prawo i objeżdżamy je, docierając do kładki nad Świątą, wyglądającą jak zwykły kanał; uważajmy na pojawiające się tam szerszenie. Po przeprawieniu się przez Świątą, jedziemy prosto drogą polną, mając przed sobą widok na malborski zamek. Po przejechaniu kilometra skręcamy w lewo; czeka nas kolejne 500 metrów drogą polną, którą dotrzemy do skrzyżowania z drogą z płyt jumbo. Tu skręcamy w prawo i drogą szutrową docieramy do Kałdowa, a stamtąd po przekroczeniu Nogatu – do Malborka.

Powiat rowerem – Trasa II

Autorzy: Karolina Manikowska Tomasz Wąsik.

Przebieg trasy: Malbork – Grobelno – Kraśniewo – Pogorzała Wieś – Mątowy Wielkie – Miłoradz – Kraśniewo – Malbork.

Dystans: 36 km (czas jazdy tempem turystycznym (średnio 13-15 km/h) z postojami wynosi ok. 5 – 6 godzin). Najwięcej czasu można poświęcić na zwiedzanie zabytkowych kościołów.

Poziom trudności: łatwy.

Trasa biegnie drogami: asfaltowymi, polnymi, z płyt jumbo i brukowanymi.

Startujemy spod urzędu miasta w Malborku. Przejeżdżamy mostem drogowym na drugą stronę Nogatu, na skrzyżowaniu skręcamy w lewo do Grobelna i poruszamy się drogą wzdłuż wału nad Nogatem. Za Grobelnem droga odbija od wału w prawo; po przejechaniu 4,5 km docieramy do Kraśniewa. We wsi warto odwiedzić mały zabytkowy cmentarz, położony po lewej stronie drogi w centrum. Jadąc dalej drogą, po 4 km – dojedziemy do Pogorzałej Wsi. Przed zabudowaniami można odpocząć w widocznych po prawej stronie drogi wiatach. Ok. 100 m dalej również po prawej stronie położony jest ciekawy ewangelicki cmentarz, ok. 300 m dalej – dwiętnastowieczny kościół oraz, po następnych

Mały zabytkowy cmentarz w Kraśniewie

200 m – zabudowania POLHOZU, a przedwojennego majątku Karsten. Wracając do skrzyżowania w centrum, kierujemy się na Miłoradz. Po przejechaniu 3,5 km i mostku na Świętej, docieramy do kolejnego skrzyżowania, na którym skręcamy w lewo – kierunek Biała Góra. Kilkaset metrów od skrzyżowania, po lewej stronie mamy trudno dostępny cmentarz mennonicki w Mątowach Małych, o cmentarzu informuje tablica ustawiona nieopodal drogi. Jedziemy ok. 2,5 kilometra prosto. Po prawej stronie możemy odpocząć w ogólnodostępnej wiacie turystycznej. 500 metrów dalej docieramy do kolejnego skrzyżowania, położonego przy wale wiślanym. Skręcamy w prawo, jedziemy wzdłuż wału.

Trzy kilometry dalej docieramy do kolejnego miejsca wypoczynku – wiaty turystycznej z miejscem na ognisko, dużym grillem oraz nowym placem zabaw. Mamy za sobą ok. 22 km jazdy, 1,5 km drogi dzieli nas od Sanktuarium błogosławionej Doroty z Mątów. Na skrzyżowaniu w centrum Mątów Wielkich skręcamy w prawo – kierunek Miłoradz. Niecałe pięć kilometrów dalej czeka na nas kolejny gotycki kościół, położony w centrum Miłoradza. Jadąc od kościoła do centrum wsi, docieramy do kolejnego skrzyżowania na naszej trasie. Droga w prawo prowadzi do Białej Góry, w lewo do Starej Kościelnicy; jadąc prosto, docieramy do drogi wyłożonej płytami jumbo, która potem przechodzi w gruntową drogę polną. Tym oto sposobem docieramy do Kraśniewa, z którego wracamy do Malborka.

Powiat Rowerem – Trasa III

Autorzy: Malborska Załoga Rowerowa RAMA.

Przebieg trasy: Malbork – Grobelno – Kraśniewo – Pogorzała Wieś – Piekło – Biała Góra – Leśnictwo Wilki – Parpary – Węgry – Gościszewo – Malbork.

Długość trasy: 44,5 – 50 km.

Trasa biegnie drogami: asfaltowymi, szutrowymi i brukiem.

Atrakcje turystyczne i historyczne do zobaczenia na trasie:

- Malbork – zamek krzyżacki XIII/XV w. ,
- Grobelno – panorama Malborka,
- Pogorzała Wieś – Dawna gospoda XIX/XX w. Budynek murowany z cegły klinkierowej obecnie sklep spożywczy,

- 2 km za wsią w kierunku południowym tzw. Oparzeliska Uścickie nad Nogatem,
- 18 km trasy – Rezerwat przyrody „Las Mątawski” miejsce odpoczynku przy drodze Miłoradz-Piekło,
- 22 km Rezerwat przyrody „Las Łęgowy nad Nogatem” wiele okazów starych drzew,
- Piekło – budynek Szkoły Podstawowej wybudowany ze składek ludności polskiej zamieszkałej na tych terenach przed II Wojną Światową,
- Biała Góra – kompleks zabytkowych śluz,
- Przystań jachtowa na Nogacie,
- Leśnictwo Wilki – miejsce postoju oraz do rozpalenia ogniska,
- Węgry – Rezerwat przyrody „Parów Węgry”.

Start z Malborka z Pl. Jagiellończyka udajemy się w stronę zamku w Malborku. Następnie po przejechaniu kładki na Nogacie skręcamy w lewo i udajemy się wzdłuż Nogatu, drogą dla rowerów, w kierunku Grobelna. Droga gminną jedziemy do miejscowości Kraśniewo, gdzie po dojechaniu do skrzyżowania skręcamy w lewo, udajemy się do Pogorzałej Wsi. Po zwiedzeniu wsi jedziemy na południe za wieś, gdzie po ujechaniu około 1 km z wału zobaczymy piękne tereny zielone nad Nogatem. Wracamy do Pogorzałej Wsi i na pierwszym skrzyżowaniu skręcamy w lewo udając się w kierunku Miłoradza. Po ujechaniu około 3km skręcamy na skrzyżowaniu w lewo jedziemy około 2 km gdzie po prawej stronie drogi znajdują się miejsce z zadaszeniami przeznaczone na odpoczynek, ewentualnie rozpalenia ogniska. Jadąc dalej drogą dotrzemy do miejscowości Piekło. Po drodze można obserwować Rezerваты przyrody „Las Mątawski” oraz

Droga do Pogorzałej Wsi

„Las Łęgowy nad Nogatem”. Z Piekła udajemy się do Białej Góry, gdzie atrakcją jest kompleks zabytkowych śluz. Z Białej Góry jedziemy drogą w kierunku Sztumu, po ujechaniu około 3 km na skrzyżowaniu skręcamy w lewo w kierunku Uśnic, po przejechaniu około 2,5 km docieramy do Leśnictwa Wilki. Z Wilków udajemy się drogą leśną do miejscowości Parpary, skąd dalej kierujemy się do miejscowości Węgry, gdzie schodzimy pieszo zwiedzić Parów Węgry. Z Węgrów drogą asfaltową udajemy się do Gościszewa. Z Gościszewa wracamy drogą 55 lub drogą polną wzdłuż Nogatu, gdzie do Malborka wjedziemy przy Cmentarzu Komunalnym, na którym możemy zatrzymać się przy pomniku jeńców Stalagu XXB.

Powiat rowerem – Trasa IV

Autorzy: Malborska Załoga Rowerowa RAMA.

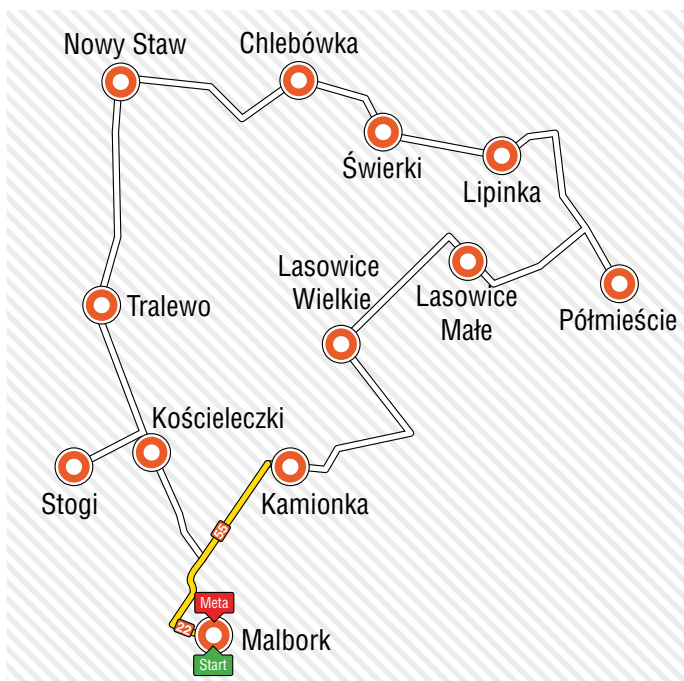
Przebieg trasy: Malbork – Kościeleczy – Stogi – Kościeleczy – Tralewo – Nowy Staw – Chlebówka – Świerki – Lipinka – Pólmieście – Lasowice Małe – Lasowice Wielkie – Kamionka – Malbork.

Długość trasy: 45 km.

Trasa biegnie drogami: asfaltowymi, szutrowymi, brukiem oraz dla rowerów.

Atrakcje turystyczne i historyczne do zobaczenia na trasie:

- Stogi – cmentarz mennonicki,
- Nowy Staw – Kolegiata Żuławska, kościół poewangelicki (Galeria Żuławska), zabytkowe rynki z zespołem kamienic,
- Świerki – kościół o konstrukcji ryglowej z XVIII w.,
- Lipinka – pozostałości po cmentarzu ewangelickim,
- Pólmieście – teren byłego poligonu wojskowego, wieża obserwacyjna oraz miejsce odpoczynku i biesiadowania, z wałów Nogatu widoki na meandry rzeki,
- Lasowice Małe, Lasowice Wielkie – regionalna drewniana architektura żuławska.

Startujemy z Malborka spod zachodniej strony zamku. Jedziemy drogą 55 do skrzyżowania drogi, gdzie skręcamy w lewo w kierunku Kościeleczy. Przez Kościeleczy jedziemy drogą dla rowerów. Na końcu wsi skręcamy w drogę prowadzącą do Stogów, gdzie zwiedzamy cmentarz mennonicki. Wracamy z powrotem do Kościeleczy i kierujemy się w stronę Nowego Stawu.

W Nowym Stawie zwiedzamy rynek z zabudową kamienic, Kolegiatę Żuławska oraz kościół poewangelicki (Galeria Żuławska). W Nowym Stawie

na rynku można wypić dobra kawę i zjeść pyszne ciastka w cukierni „Jędrus”. Z Nowego Stawu udajemy się przez Chlebówkę do Świerków, gdzie możemy zobaczyć przepiękny kościół szachulcowy z XVIII w. Jadąc dalej dojedziemy do Lipinki, gdzie wjeżdżając do miejscowości po prawej stronie znajdują się pozostałości po cmentarzu ewangelickim. Za Lipinką skręcamy w prawo w drogę z płyt jumbo i kierujemy się wzdłuż Kanału Panieńskiego do Półmieścia, gdzie zatrzymujemy się na terenie byłego poligonu wojskowego. Znajdują się tam wieża widokowa, miejsce do biwakowania oraz przepiękne widoki z wału rzeki Nogat na meandry rzeki. Z Półmieścia wracamy w kierunku Lasowic Małych i dalej Lasowic Wielkich. Po drodze w okolicznych wsiach możemy podziwiać zabytkową architekturę żuławską

Krajobraz nad Nogatem

Powiat rowerem – Trasa V

Autorzy: Stowarzyszenie Koło Przewodników Malborskich

Długość: 53 km

Czas: 5-6 godz.

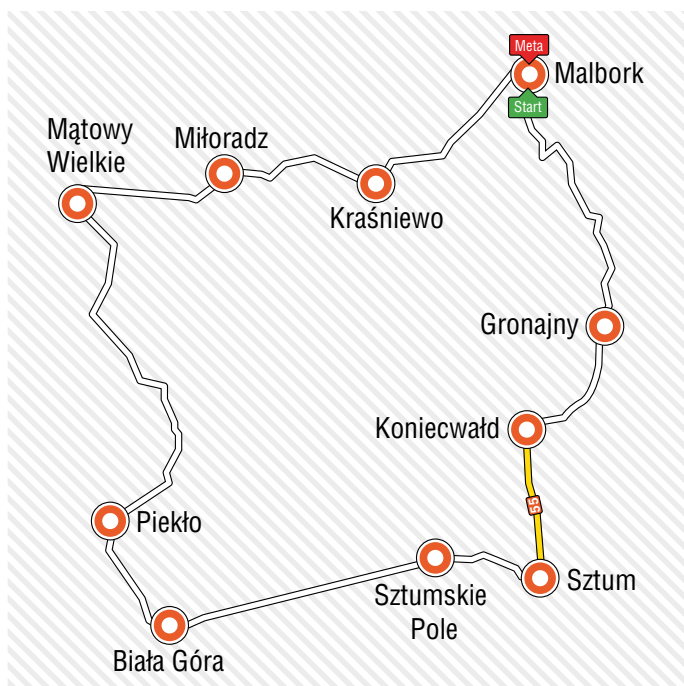
Przebieg trasy: Malbork – Dąbrówka Malbork – Sztum – Biała Góra – Mątowy Wielkie – Miłoradz – Kraśniewo – Grobelno – Malbork.

Start – Urząd Miasta Malborka, ul. Słowackiego, Zakopiańska, Dąbrówki, Rolnicza, do torów linii kolejowej Malbork-Toruń. Dalej dwie opcje:

- Od przejazdu kolejowego drogą polną do torów linii Gdynia – Warszawa, skręcamy w prawo wzdłuż kanału Młynówki dojeżdżamy do wiaduktu nad torami, albo:
- Od przejazdu skręcamy w prawo i alejką dojeżdżamy do brukowanej drogi Malbork-Gronajny. Skręcamy w lewo i dojeżdżamy do wiaduktu nad torami.

Śluza na rzece Nogat w Białej Górze

Dalej w kierunku jeziora Dąbrówka. Tam przy słuzie możemy rozpaść ogńsko i posilić się. Po przerwie wracamy do wiaduktu nad torami i jadąc prosto przez Gronajny dojedziemy do Koniecwałdu, skręcamy w kierunku Sztumu do stacji kolejowej. Kierujemy się do Białej Góry. Zwiedzamy system słuz i zapór wodnych. Następnie w kierunku Piekła (ostoja polskości w okresie Plebiscytu). Wzdłuż lasu Mątawskiego do miejscowości Mątowy Wlk. (sanktuarium św. Doroty). Z sanktuarium przez Miłoradz, Kraśniewo, Grobelno do Malborka.

Meta – Parking Urzędu Miasta.

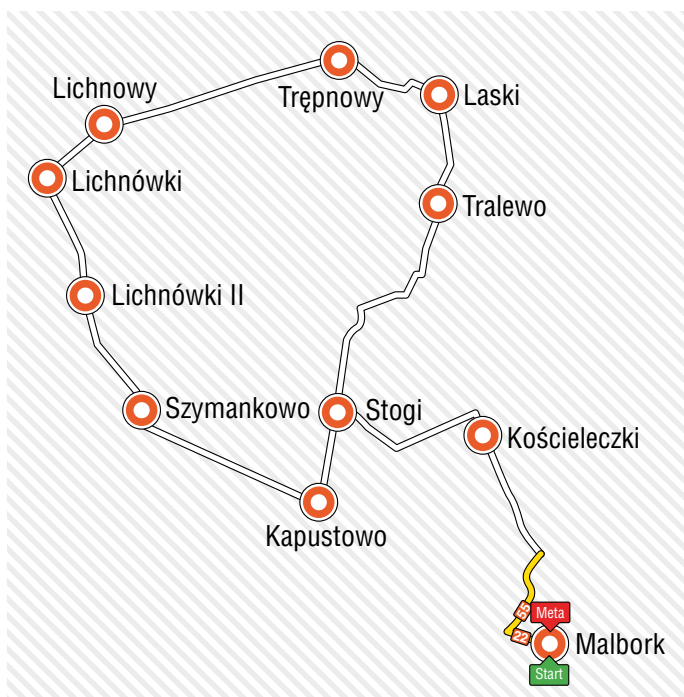
Powiat rowerem – Trasa VI

Autorzy: Oddział Przewodnicki PTTK im. S. Dubyny w Malborku

Przebieg trasy: Malbork – Kościeleczyki – Stogi – Tralewo – Laski – Trępnowy – Lichnowy – Lichnowki – Lichnowki II – Szymankowo – Kapustowo – Stogi – Kościeleczyki – Malbork.

Dystans: 40 km.

Wyruszamy z dziedzica przed wejściem do Muzeum Zamkowego. Ruszamy w kierunku zachodnim. Po 150 m (150 m) docieramy do kładki przez rz. Nogat. Przejeżdżamy na zachodni brzeg pokonując 200 m (350 m) i skręcamy w prawo na ul. Wałową. Po 400 m (750 m) docieramy do pomnika Celników Polskich. Jadąc dalej przejeżdżamy pod wiaduktem kolejowym i opuszczamy miasto Malbork. Po 380 m (1.130 m) docieramy do skrzyżowania. Skręcamy w lewo, ścieżką rowerową wiodącą po lewej stronie drogi jedziemy w kierunku

wsi Kościeleccki. Przejeżdżamy 1.150 m (2.280 m) i przejazd na prawą stronę jezdni. W miejscowości znajduje się pomnik przyrody i zabudowa regionalna. Po przejechaniu ścieżką rowerową 1.600 m (3.880 m) docieramy do skrzyżowania dróg. Skręcamy w lewo i przejeżdżamy przez skrzyżowanie. **ZACHOWAJ OSTROŻNOŚĆ!** Po przebyciu kolejnych 1.350 m (5.230 m) dojeżdżamy do przejazdu kolejowego. **ZACHOWAJ OSTROŻNOŚĆ!** Jedziemy dalej tą samą drogą. Po 200 m 5.430 m) docieramy do skrzyżowania, na którym skręcamy w prawo. Jadąc dalej po 950 m (6.380 m) docieramy do usytuowanego po prawej stronie zabytkowego cmentarza mennonickiego. Jadąc dalej po 300 m (6.680 m) docieramy do skrzyżowania, na którym skręcamy w prawo do miejscowości, w której znajduje się pomnik przyrody oraz zabytkowa zabudowa. Po 300 m (6.980 m) skrzyżowanie z polną drogą po lewej stronie wiodącą do m. Starynia. Przejeżdżamy przez wieś trzymając się drogi asfaltowej. Po 2.600 m (9.580 m) docieramy do przejazdu kolejowego. **ZACHOWAJ OSTROŻNOŚĆ!** Po 50 m (9.630 m) dojeżdżamy do skrzyżowania z drogą posiadającą pierwszeństwo przejazdu. **ZACHOWAJ OSTROŻNOŚĆ.** Na skrzyżowaniu skręcamy w lewo. Po przebyciu 1.000 m (10.630 m) docieramy do wsi Tralewo. We wsi znajduje się pomnik przyrody oraz miejsce do odpoczynku. Po 550 m (11.180 m) docieramy do skrzyżowania znajdującego się na końcu wsi. Jedziemy na wprost i po przejechaniu 1.150 m (12.330 m) docieramy do przejazdu kolejowego. **ZACHOWAJ OSTROŻNOŚĆ!**

Po przejechaniu kolejnych 500 m (12.830 m) docieramy do wsi Laski. Przejeżdżamy przez wieś i po 600 m (13.430 m) docieramy do Nowego Stawu. Jedziemy przez 1.100 m (14.530 m) ul. Matejki i docieramy do skrzyżowania z ul. Mickiewicza. **ZACHOWAJ OSTROŻNOŚĆ!** Wjeżdżasz na ulicę

Obsada wierzbowa w Pordenowie

z pierwszeństwem przejazdu. Po lewej stronie przed skrzyżowaniem znajduje się doskonałe miejsce do odpoczynku a po prawej stronie po prawej stronie park z pomnikami przyrody. W prawo możliwość dojazdu do centrum miasta. Na skrzyżowaniu skręcamy w lewo. Wjeżdżamy na ścieżkę rowerową wiodącą po prawej stronie jezdni. Po przejechaniu 2.000 m (16.530 m) w m. Trępnowy na skrzyżowaniu przejeżdżamy na wprost. Po kolejnych 1.200 m (17.730 m) docieramy do skrzyżowania, które przejeżdżamy na wprost. W prawo w odległości 2.600 m (20.330 m) miejscowość Paraszewo z zabudową regionalną. Po przebyciu 3.150 m (23.480 m) Dojeżdżamy do wsi gminnej - Lichnowy. Na początku wsi po lewej stronie zabudowa dawnego dworca kolei wąskotorowej. Po pokonaniu kolejnych 350 m (23.830 m) dojeżdżamy do centrum wsi. W pobliżu kościoła pw. św. Urszuli, zabytkowa zabudowa i miejsce do odpoczynku w cieniu drzew z pomnikiem przyrody. Po 400 m (24.230 m) jadąc ścieżką rowerową opuszczamy wieś i przejeżdżamy na drugą stronę drogi. **ZACHOWAJ OSTROŻNOŚĆ!** Po pokonaniu kolejnego 1.000 m (25.230 m) docieramy do wsi Lichnowki. We wsi znajduje się zabudowa regionalna. Wieś posiada specyficzny układ architektoniczny. We wsi znajduje się miejsce odpoczynku. Zjeżdżając ze ścieżki rowerowej wjeżdżamy na odcinek drogi o nawierzchni brukowanej. Po 1.900 m (27.130 m) docieramy do skrzyżowania, na którym skręcamy w lewo. Jadąc dalej po 1.700 m (28.830 m) docieramy do wsi Lichnowki II. Przejeżdżamy przez wieś. Po przebyciu 2.000 m (30.830 m) docieramy do wsi Szymankowo. Pokonujemy niezbyt stromy podjazd do skrzyżowania przed wiaduktem kolejowym, na którym skręcamy w prawo. Pokonując kolejne 250 m (31.080 m) przejeżdżamy wiaduktem, za którym znajduje się ostry zakręt w lewo i stromy zjazd prowadzący do skrzyżowania, na którym skręcamy w prawo. Przejeżdżamy przez wieś pokonując 550 m (31.630 m) a następnie skręcamy w lewo w polną drogę utwardzoną płytami betonowymi. Po pokonaniu 3.600 m (35.230 m) dojeżdżamy do skrzyżowania z drogą asfaltową we wsi Kapustowo. Na skrzyżowaniu skręcamy w lewo. **ZACHOWAJ OSTROŻNOŚĆ!** Wjeżdżamy na drogę z pierwszeństwem przejazdu. Po pokonaniu 1.100 m (36.330 m) przejeżdżamy wiaduktem kolejowym a po pokonaniu kolejnych 800 m (37.130 m) docieramy do wsi Stogi. Na skrzyżowaniu skręcamy w prawo. Po przebyciu 300 m (37.430 m) mijamy po lewej stronie zabytkowy cmentarz mennonicki.

Po 950 m (38.380 m) docieramy do skrzyżowania, na którym skręcamy w lewo. Jadąc dalej po 200 m (38.580 m) docieramy do przejazdu kolejowego niestrzeżonego. **ZACHOWAJ OSTROŻNOŚĆ!** Jadąc dalej, po pokonaniu 1.300 m (39.880 m) docieramy do skrzyżowania z drogą z pierwszeństwem przejazdu. Przejeżdżamy skrzyżowanie na wprost, na ścieżkę rowerową znajdującą się po lewej stronie drogi i skręcamy w prawo. Wjeżdżamy do m. Kościeleczki. W miejscowości znajduje się pomnik przyrody i zabudowa regionalna. Przejeżdżamy przez wieś ścieżką rowerową. Po przebyciu 1.600 m (41.480 m) przejeżdżamy na prawą stronę jezdni. **ZACHOWAJ OSTROŻNOŚĆ!** Jadąc ścieżką rowerową, pokonujemy kolejne 1.150 m (42.630 m) docieramy do skrzyżowania dróg. Na końcu ścieżki rowerowej skręcamy w prawo i drogą gruntową znajdującą się po prawej stronie jezdni pokonujemy 280 m (42.910 m) docierając do wiaduktu kolejowego. Wjeżdżamy do Malborka. Po 100 m (43.010 m) mijamy po prawej stronie pomnik Celników Polskich. Jadąc ul. Wałową po 450 m (43.460 m) docieramy do kładki nad rzeką Nogat. Przejeżdżamy kładkę i po kolejnych 350 m (43.810 m) docieramy do miejsca startu.

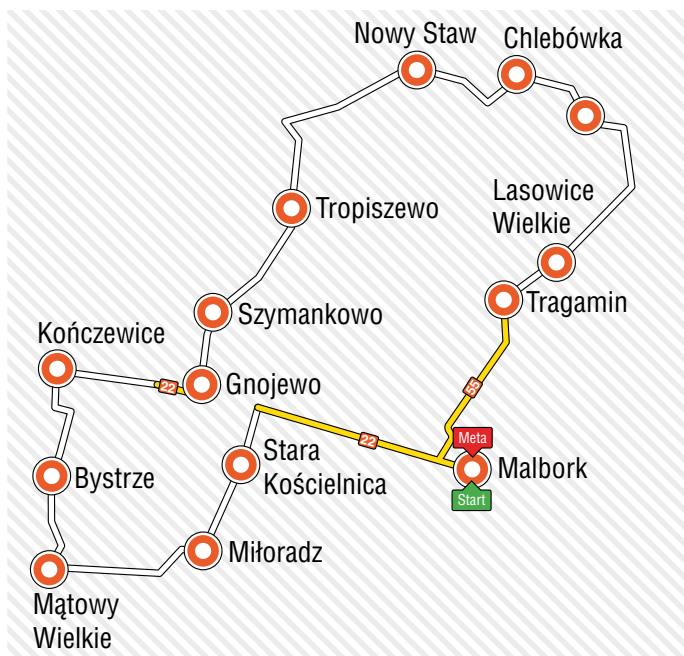
Powiat samochodem – Trasa I

Autorzy: Karolina Manikowska Tomasz Wąsik

Przebieg trasy: Malbork – Stara Kościelnica – Miłoradz – Mątowy Wielkie – Bystrze – Kończewice – Gnojewo – Szymankowo – Tropiszewo – Lasowice Wielkie – Tragamin

Dystans: 60 km (czas jazdy ze zwiedzaniem ok. 4-5 godzin)

Drogi asfaltowe.

Wnętrze kościoła w Starej Kościelnicy

Wyjeżdżamy z Malborka drogą krajową nr 22 w kierunku Tczewa, przejeżdżamy przez most nad Nogatem; po przejechaniu ok. 5 km docieramy do skrzyżowania, gdzie skręcamy w lewo – kierunek Miłoradz. Dzieli nas 1500 metrów do skrzyżowania w centrum Starej Kościelnicy. Tam warto zobaczyć gotycki kościół oraz nieliczne przykłady historycznej zabudowy. Ze Starej Kościelnicy do Miłoradza mamy ok. 2 km. W tej wsi również warto zwiedzić zabytkowy XIV-wieczny kościół. Wyjeżdżając z Miłoradza ulicą Główną, dojedziemy po 4,5 km do sanktuarium błogosławionej Doroty w Mątowach Wielkich.

Z Mątów Wielkich pokonujemy dystans ok. 4 km do Bystrza – we wsi stoi piękny dom podcieniowy, a ok. 100 m dalej, również po prawej stronie drogi, znajduje się zabytkowy cmentarz z gotyckim ossuarium, na ścianach którego można jeszcze dojrzeć resztki zabytkowej polichromii.

Opuszczamy Bystrze, kierujemy się tą samą drogą do DK 22; przecinamy ją po ok. 1200 metrach i wjeżdżamy do Kończewic, gdzie w centrum wsi stoi kolejny z gotyckich kościołów w gminie Miłoradz. Na elewacji kościoła, obok wejścia zamontowano płyty nagrobne – najstarszą na Żuławach płytę Johanna Schulte i Jakoba Orlicha.

Z Kończewic, ponownie przecinając DK 22, udajemy się do Gnojewa – wsi z dwoma kościołami – nieużytkowanym, gotyckim budynkiem kościoła ewangelickiego oraz dziewiętnastowieczną, neogotycką świątynią katolicką. Naprzeciwko budowli ewangelickiej stoi budynek dawnej karczmy (obecnie sklep), a przy wyjeździe ze wsi, za linią drogi nr 22 – zabytkowa gotycka kapliczka. Opuszczamy Gnojewo, kierujemy się w prawo – kierunek Malbork. Po ok. 500 metrach skręcamy z DK 22, kierujemy się do Szymankowa. Przejeżdżając przez Szymankowo, Starynię warto zwrócić uwagę na zabytkową zabudowę wsi. Docieramy do Tropiszewa i skrzyżowania dróg (ok. 9 km od Gnojewa). Tam skręcamy w prawo – w kierunku Nowego Stawu, dokąd docieramy, pokonując niecałe 3 km W miasteczku kierujemy się do centrum, by zobaczyć gotycki kościół św. Mateusza i poewangelicki kościół (tzw. Ołówek) – obecnie przeznaczony na cele kulturalne, jako Galeria Żuławska. W Nowym Stawie warto przyjrzeć się zabytkowej zabudowie miasteczka oraz ciekawej architekturze niszczącej słodowni.

Tuż przy drodze wyjazdowej z Nowego Stawu do Nowego Dwóru Gdańskiego, stoi okazały dom podcieniowy. Wracamy do centrum – rynek, jedziemy do DK 55 (kierunek Dębina). Tuż przy drodze 55 skręcamy w lewo. Po przejechaniu 1400 metrów docieramy w Chlebówce do zakrętu w prawo, prowadzącego do Lubstowa. Skręcamy i po przejechaniu 2 kilometrów dojeżdżamy do wsi Świerki. W centrum znajduje się zabytkowy, XVIII-wieczny kościół poewangelicki, zbudowany w konstrukcji ryglowej. Poza tym warto zobaczyć dwa domy podcieniowe (w tym jeden z zabudowanym podcieniem) – jeden położony przy drodze równoległej do głównej, drugi – przy niej. Ze Świerków dalej kierujemy się do Lubstowa. Po przejechaniu kilometra od wsi, docieramy do skrzyżowania, na którym skręcamy w prawo. Po ok. 3,7 km docieramy do Lasowic Wielkich. We wsi znajduje się zabytkowy kościół, ogrodzony, ale dostępny park po dawnym cmentarzu ewangelickim, po prawej stronie ceglany, zdobiony bogatym detalem dom z drewnianym spichlerzem, a bliżej Tragamina – dom podcieniowy. Za nim znajduje się skręt do skrzyżowania, na którym obieramy kierunek w lewo, do DK 55, którą po przejechaniu 4 km docieramy do Malborka.

Powiat samochodem – Trasa II

Autorzy: Stowarzyszenie Koło Przewodników Malborskich.

Długość: 135 km.

Czas: około 6 godzin.

Start – parking przy Urzędzie Miejskim

Drogą nr 55 do Sztumu, zjazd nad Nogat – śluza Szonowo (elektrownia), krajobraz – dawne lotnisko szybowcowe, powrót na drogę do Sztumu. Ze Sztumu do Białej Góry następnie do Ryjewa (Sanktuarium Maryjne). Kwidzyn – zwiedzanie zamku i katedry. Z Kwidzyna nowym mostem do Pelplina (katedra, biblia Gutenberga). Powrót w kierunku Malborka (po drodze zwiedzanie cmentarza Menonitów w Stogach), Kościeleczy, Malbork Kałdowo.

Meta – Plac przy Urzędzie Miasta.

Zamek krzyżacki w Kwidzynie

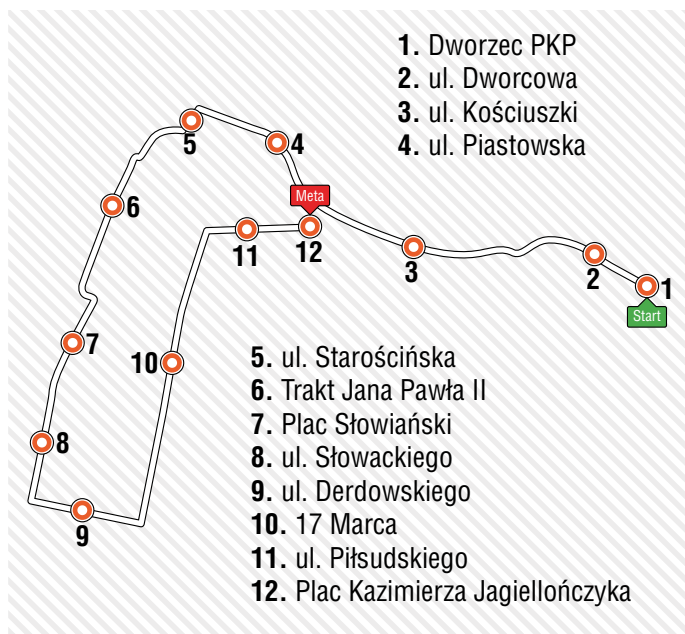
Trasa piesza I

Autorzy: Karolina Manikowska Tomasz Wąsik.

Spacer po Malborku.

Przebieg trasy: Dworzec PKP – Kościuszki – Piastowska – Starościńska – Trakt Jana Pawła II – Plac Słowiański – Słowackiego – Derdowskiego – 17 Marca – Piłsudskiego – plac Kazimierza Jagiellończyka.

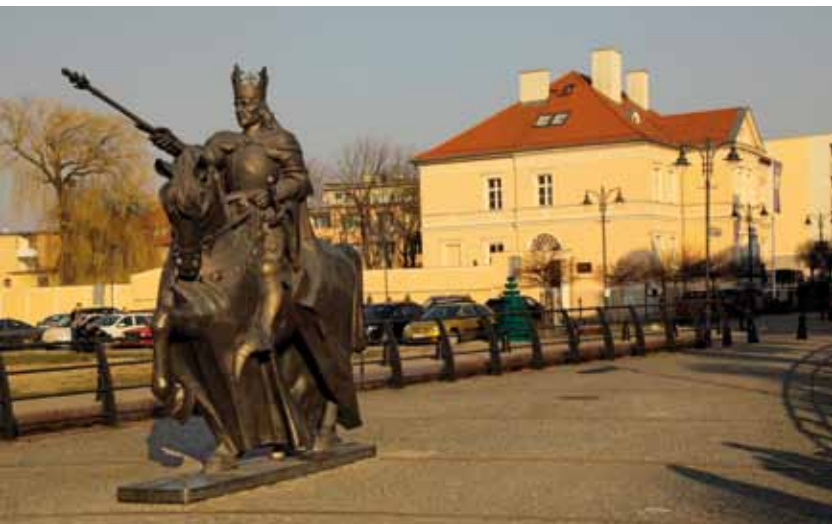
Dystans: ok. 3 km.

Naszą wędrówkę rozpoczynamy spod budynku dworca kolejowego, wybudowanego w latach 1889–1990, następnie ulicą Dworcową docieramy do Alei Rodła i przedostajemy się na drugą stronę przez 2 przejścia ze światłami, docierając do ulicy Kościuszki. Po prawej stronie stoi okazała ceglana willa przedwojennego przemysłowca, właściciela fabryki maszyn i odlewów żelaznych – Alberta Rahna, niestety mocno oszpecona reklamami. W centrum ul. Kościuszki znajduje się informacja turystyczna – Malbork Welcome Center, zlokalizowana w XIX-wiecznej, neoklasycystycznej willi (elegancki „pałacyk”), stanowiącej niegdyś własność żydowskiego kupca Arnolda Flatauera, a po 1933 roku mieszczącej siedzibę NSDAP. Nieopodal budynku informacji turystycznej znajduje się plac Jagiellończyka z fontanną, w sezonie dającą pokazy kolorowych wodotrysków w rytm muzyki, oraz konnym pomnikiem króla Kazimierza Jagiellończyka, który wykupił malborski zamek z rąk czeskich najemników. Ulicą Piastowską, obok lokalu McDonald’s, dotrzemy do średniowiecznej perły architektury warowno-obronnej, wybudowanej na przełomie XIII i XIV wieku Zamku Krzyżackiego.

Po drodze do zamku przechodzimy przez most nad Kanałem Juranda (dawniej Młynówka) – ciek wodny zaprojektowany i wykonany w latach 1280–1320, dostarczający dawnej wodę do zamku. Idąc dalej, po ok. 80 m skręcamy w lewo,

w ulicę Starościńską do położonego przy budynku gotyckiego kościoła p.w. św. Jana Chrzciciela Traktu Jana Pawła II – przed 1945 rokiem znajdowało się tutaj malborskie Stare Miasto, obecnie zabudowane blokami z lat powojennych. Przy Trakcie warto zwiedzić wspomniany kościół, zobaczyć gotycki Ratusz Staromiejski oraz Bramę Mariacką – obie budowle z XIV w. Skręcając tuż przed Bramą Mariacką, za blokami w lewo, docieramy ponownie do Alei Rodła. Przechodzimy przez trójstopniowe przejście dla pieszych z sygnalizacją świetlną, mając przed sobą neogotycką wieżę ciśnień – budowlę z początku XX

Plac Kazimiera Jagiellończyka

wieku, a po prawej – budynek Urzędu Miasta z lat 1927-29. Po lewej stronie widzimy zaś budynki Starostwa Powiatowego z l. 1893-95. Mając Starostwo po lewej stronie, a wieżę ciśnień po prawej, wchodzimy w ulicę Słowackiego, przy której stoi XVIII-wieczny kościół p.w. Matki Bożej Nieustającej Pomocy. Po ok. 80 m, tuż za zabytkowym budynkiem plebanii, skręcamy w lewo i wąskim chodnikiem docieramy do ulicy 17 Marca, przy której znajdują się neogotyckie, wyraźnie inspirowane architekturą zamku koszarzy wojskowe – kompleks budynków powstał w latach 1905-06 i 1911. Ulicą 17 Marca wracamy w kierunku Alei Rodła i centrum miasta, po drodze mijając budynki z pierwszej połowy XX wieku. Na skrzyżowaniu ulic 17 Marca i Żeromskiego stoi ceglano-drewniany budynek przedwojennego Banku Rzeszy z 1923 roku, a po przeciwnej stronie ulicy – dostojny, ceglany gmach dawnej szkoły św. Jerzego, dziś – gimnazjum. Nieopodal, po prawej stronie widać neoklasycystyczny, reprezentacyjny budynek Banku Spółdzielczego, w którym do lat 30. XX w. mieściła się siedziba łoży masonskiej „Victoria pod trzema ukoronowanymi wieżami”, następnie – muzeum miejskie. Naprzeciwko niego widzimy budynek szkolny z 1874 roku, w którym mieściła się dawnej Miejska Szkoła dla Dziewcząt, a obecnie – Zespół Szkół Ponadgimnazjalnych nr 1. Podążamy dalej ulicą 17 Marca, ponownie docieramy do Alei Rodła, której budowa w latach 80. XX wieku zaburzyła dawny układ miasta. Po przekroczeniu Alei Rodła, nadal znajdujemy się na ulicy 17 Marca.

Po prawej stronie mijamy neogotycki budynek urzędu pocztowego, wzniesiony w latach 1891-93. Idąc dalej, mijamy po lewej stronie budynek sądu, zbudowany w 1860 roku jako gimnazjum. Na końcu ulicy 17 Marca, po lewej stronie widzimy kolejną średniowieczną Bramę Garncarską. Naprzeciwko Bramy widzimy oryginalny, narożny budynek – niegdyś mieszczący filię domu handlowego Conitzera, obecnie pizzerię. Dalej ulicą Piłsudskiego docieramy do placu Kazimierza Jagiellończyka, gdzie kończymy swój spacer.

Trasa piesza II

Autorzy: Stowarzyszenie Koło Przewodników Malborskich
Trasa miejska piesza „Drogą architektury miasta Malborka”.

Długość: 4,5 km

Czas: 1,5 godz.

Zaczynamy wycieczkę przy kasach Muzeum Zamkowego w Malborku. Zespół zabytkowy zamku – Brama Nowa, Wały Paluena, Brama Snycarska – przedzamcze, idąc w kierunku zachodnim na wprost mijamy elewację północną zamku średniego a po prawej kościół św. Wawrzyńca z XIV wieku. Dochodzimy do rzeki Nogat, kierujemy się w lewo, szlakiem pieszo – rowerowym najdłuższym w Europie tzw. „Szlak Kopernika”. Mijamy przystań wodną idąc na południe wzdłuż murów obronnych dochodzimy do XIV wiecznych Baszt Mostowych służących Krzyżakom do przeprawy przez rzekę Nogat w kierunku Gdańska. Idąc wzdłuż muru obronnego zamku, skręcamy w lewo pod górkę i dochodzimy

do kościoła z końca XIII wieku, który służył mieszkańcom miasta założonego przez Krzyżaków. Dalej na prawo, duktem Jana Pawła II. Po lewej XIV wieczny ratusz staromiejski, po prawej odrestaurowana dawna Szkoła Łacińska z tego samego okresu. Obecnie centrum edukacyjne dzieci i młodzieży, pracownię i obserwatorium astronomiczne oraz biblioteka. Kierując się na wprost, mijamy Bramę Mariacką z XIVw, przechodzimy al. Rodła, po lewej okazały budynek Starostwa Powiatowego, po prawej budynek Urzędu Miasta Malborka z początku XX wieku. Na wprost wieża ciśnień z 1905 r. Po prawej przy al. Armii Krajowej znajduje się bar „Puchatek” a nad nim tablica upamiętniająca postać Ferdynanda Schulza (1892-1929) mistrza świata w szybownictwie, który w tym domu mieszkał w latach 1927-1929. Kierujemy się w ul. Słowackiego. Po prawej budowany w latach 1711-1712 pod kierunkiem malborskiego muratora Jakuba Gorau kościół ewangelicki św. Jerzego, rekonstruowany w 1945 r. na kościół katolicki. W 1956 kościół otrzymał nazwę Matki Bożej Nieustającej Pomocy. Na północ, i południe od kościoła znajduje relikwiarz ewangelickiego cmentarza, na którym

Wnętrze Kościoła p.w. Matki Bożej Nieustającej Pomocy

pochowano ciało architekta i rekonstruktora zamku malborskiego Konrada Steinhilbera (1882-1922). Idąc dalej na południe mijamy po lewej dawny budynek szpitala, powstały w latach 30-tych XX wieku, nazywany Szpitalem Maryjnym. Dziś mieści się tam apteka i dom wycieczkowy „Saturn”. Dochodzimy do ulicy Pasteura i skręcamy w lewo. Przed nami zabudowa koszar wojskowych z początku XX wieku. Mieścił się w nich 152 Pułk Piechoty. Po II Wojnie Światowej do koszar wprowadziło się Wojsko Polskie. W ostatnich latach koszar zostały

odrestaurowane z funduszu MON. Idąc ul. 17 Marca dochodzimy do Placu 3-Maja, gdzie widzimy działo samobieżne z II Wojny Światowej postawione tam w 1965 r. Na rogu ul. Grunwaldzkiej i ul. Jagiellońskiej znajduje się kaplica Kościoła Chrześcijan Baptystów zbudowana w 1910 r. w stylu nawiązującym do form Gotyku z elementami modernizmu. Za kaplicą w ciągu ul. Grunwaldzkiej idąc w kierunku rynku miejskiego mijamy po lewej stronie zbudowaną w podobnym stylu fabrykę cygar. Wracamy do skrzyżowania ul. Grunwaldzkiej i ul. 17 Marca. Po prawej stronie znajduje się okazała kamienica z charakterystycznymi dla lat dwudziestych stylowymi budynkami mieszkalnymi. Przetrwały one działania wojenne i zachowały się do dziś. Idąc ul. 17 Marca docieramy do ronda Augustyna Szpręgi, pierwszego powojennego Starosty Malborskiego. Po lewej budynek z czerwonej cegły zbudowany na planie kwadratu, wcześniej bank Rzeszy. Skracamy w prawo do „Parku Świata” założonego przez esperantystów. Tutaj przy ul. 17 Marca mieszkał Ludwik Zamenhof (1859-1917). Twórca języka esperanto. Wracamy do ronda i idziemy w kierunku Al. Rodła. Po lewej okazały budynek I Zespół Szkół Ponadgimnazjalnych nr 1 w Malborku. Na początku XX wieku Wyższa Szkoła i Liceum dla Dziewcząt. Kierując się na północ przejściem dla pieszych przez Al. Rodła widzimy po prawej okazały gmach będący wcześniej budynkiem Cesarskiego Urzędu Pocztowego wzniesionego w latach 1891-1893 przez mistrza budowlanego Wohlbrucka. Wchodzimy w ul. Piłsudskiego i po prawej mijamy dawny zakład poprawczy dla młodzieży trudnej wychowawczo, obecnie areszt śledczy. Centrum ul. Kościuszki to niezwykła fontanna – miejsce zabaw dzieci i odpoczynku dorosłych. Obok pomnik króla Kazimierza Jagiellończyka, a w głębi po lewej dawna willa Flautarów, obecnie siedziba Malbork Welcome Center (MWC). Dawni właściciele należeli do najbogatszych obywateli miasta. Ostatni z nich prowadził wielki dom towarowy „Contizer Und Sochne” oraz jego filię przy rogu ulicy 17 Marca i ul. Piłsudskiego. Dalej idąc w kierunku dworca PKP mijamy po lewej stronie, tuż przed zakładem Przemysłu Maszynowego Leśnictwa okazałą ceglana willę przedwojennego przemysłowca, właściciela fabryki Maszyn i Odlewów Żelaznych Alberta Rhana. Idąc przejściem przez al. Rodła w kierunku dworca PKP, po lewej widzimy wieżę ciśnień zbudowaną w XIX wieku. Służyła ona do tankowania wodą tendrów parowozów zatrzymujących się przy stacji Malbork. Docieramy do budynku dworca zbudowanego w końcu XIX wieku odrestaurowanego w latach 2010-2013r.

Trasa piesza III

Autorzy: Stowarzyszenie Koło Przewodników Malborskich

Trasa miejska rekreacyjna „Parkowa”.

Długość: 9 km

Czas: 2,5 godz.

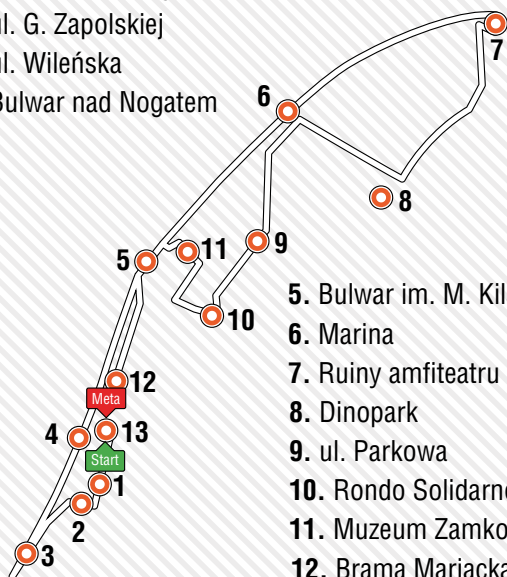
Wycieczkę rozpoczynamy przy Starostwie Powiatowym. Naprzeciw widać budynek Urzędu Miasta, kierujemy się na południe. Na wprost przed nami wieża ciśnień z 1905 r. (od tej daty duża część miasta została zaopatrywana w bieżącą wodę z miejskiego wodociągu). Nad barem „Puchatek” tablica upamiętniająca postać Ferdynanda Schultza, mistrza świata w szybownictwie, który mieszkał w tym budynku. Idziemy al. Armii Krajowej, po lewej mijamy kościół ewangelicki św. Jerzego budowany w latach 1711-1712 pod kierunkiem malborskiego muratora Jakuba Gorau. Przejęty w 1947r. przez katolików, od 1957 r. pod

1. ul. J. Słowackiego

2. ul. G. Zapolskiej

3. ul. Wileńska

4. Bulwar nad Nogatem

5. Bulwar im. M. Kilarzkiego

6. Marina

7. Ruiny amfiteatru

8. Dinopark

9. ul. Parkowa

10. Rondo Solidarności

11. Muzeum Zamkowe

12. Brama Mariacka

13. Urząd Miasta

wewzwaniam Matki Bożej Nieustającej Pomocy. Przy kościele relikw cmentarza, na którym pochowany został w 1923r. Konrad Steinbrecht, architekt, konserwator Zamku Malborskiego. Za kościołem po lewej stronie znajduje się Szpital Miejski w Malborku (założony w 1863 r. szpital ewangelicki zakonu DIAKONISEK). Kierując się na południe wzdłuż al. Armii Krajowej dochodzimy do dawnego Szpitala Jerozolimskiego założonego w XIV w. a przeznaczonego dla osób przybywających do miasta. Przy nim cmentarz cywilno – wojskowy dla żołnierzy poległych w czasie I Wojny Światowej. Skręcamy w prawo i ulicą J. Bażyńskiego a następnie Wileńską dochodzimy do Szlaku Kopernikowskiego (najdłuższy w Polsce szlak pieszo-rowerowy). Idąc w kierunku północnym mijamy po lewej stronie, tuż przy rzece Nogat przystań kajakową sportowego klubu „MKS Nogat”. Dalej kąpielisko miejskie zbudowane w latach 1925-1926 przez firmę budowlaną Paula Dombera (Dombrowskiego), dzisiaj służące również za miejsce rekreacji i wypoczynku. Dalej w kierunku północnym dochodzimy do znajdującej się pod mostem drogowym wybudowanym w 1945 roku, najdalej wysuniętej baszty obronnej miasta Malborka. Mijamy most, po prawej pięknie odrestaurowane mury obronne miasta z XIV wieku i w środkowej ich części odbudowaną Szkołę Łacińską z XIV wieku. Tuż pod murami obronnymi zamku, po prawej wznosi się bryła kościoła św. Jana z XIII wieku. Mijamy zamek i wchodzimy do Parku Miejskiego, który jest ostoją ciszy i rekreacji dla mieszkańców i gości. Po lewej mijamy marinę zbudowaną w ramach „Pętli Żuławskiej” (ożywienia szlaków wodnych dolnej Wisły, Nogatu i Szkarpawy) dochodzimy do relikw dawnego pomnika zbudowanego w 1924 r. w formie megalitycznego kręgu kamiennego, poświęconego poległym żołnierzom w czasie I Wojny Światowej. Pomnik ten nazwano „Gajem Bohaterów”. Od pomnika idziemy na wprost

w kierunku wschodnim do końca alejki i w prawo na południe. Po lewej stronie mijamy stadion miejski, tuż przed Parkiem Ruchomych Dinozaurów skręcamy w prawo i dochodzimy do ul. Parkowej. Po prawej mijamy zabudowania OSIR. Idziemy w lewo ul. Parkową do ronda Kazimierza Jagiellończyka, ul. Piastowską na prawo obok kas Muzeum Zamkowego, Bramą Nową, Wałami Plauena, Bramą Snycerską na wprost Szlaku Kopernikowskiego i w lewo schodami do kościoła św. Jana. Dalej traktem Jana Pawła II, po lewej mijamy ratusz staromiejski z XIV wieku. Na wprost do Bramy Mariackiej z XIV wieku. Docieramy do końca trasy na parking przy Urzędzie Miasta Malborka.

Pozostałości pomnika upamiętniającego żołnierzy poległych w czasie I wojny światowej

Trasa piesza IV

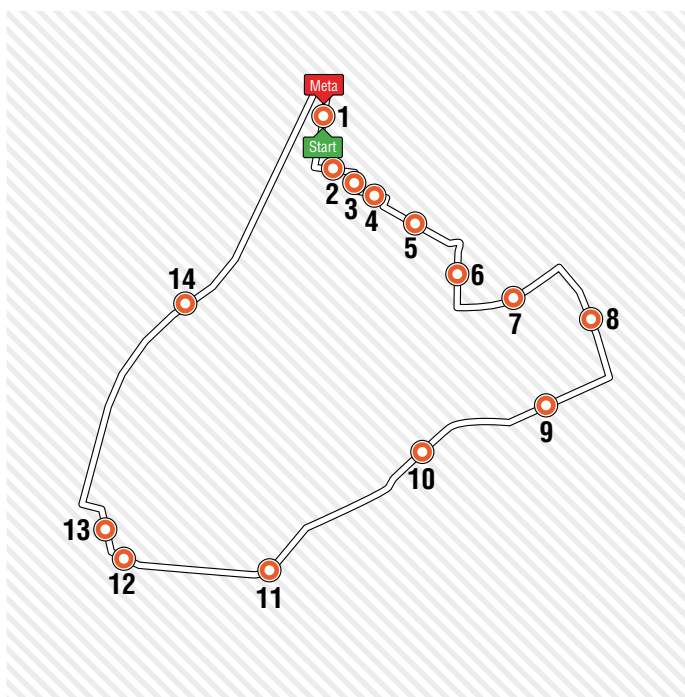
Autorzy: Stowarzyszenie Koło Przewodników Malborskich

Długość: 9 km

Czas: 2,5 godz

Start – Parking przy Urzędzie Miasta Malborka **(1)**, ul. Słowackiego **(2)**, Derdowskiego **(3)**, Pl. 3-Maja **(4)**, Targowa **(5)**, Konopnickiej **(6)**, Wybickiego **(7)**, Kwiatkowskiego **(8)**, Michałowskiego **(9)**, Dąbrówki **(10)**, Kochanowskiego **(11)**, Krótka **(12)**, Góralska **(13)**, bulwar nad Nogatem **(14)**, schodami przed mostem drogowym do góry.

Meta – Parking Urzędu Miasta **(1)**.

Bulwar nad Nogatem

Trasa piesza V

Autorzy: Stowarzyszenie Koło Przewodników Malborskich.

Długość: 5 km.

Czas: 1,5 godz.

Start – Parking przy sklepie Biedronka.

Ul. Sucharskiego, Konopnickiej, Wybickiego, Kwiatkowskiego, Pomianowskiego, Michałowskiego, Dąbrówki, Zakopiańska, Jagiellońska, Targowa.

Meta – Parking przy sklepie Biedronka

Trasa piesza VI

Autorzy: Stowarzyszenie Koło Przewodników Malborskich

Długość: 7 km

Czas: 2 godz.

Start – Parking przy Urzędzie Miasta Malborka.

Schodami przy restauracji „Nad Nogatem”, bulwarem nad Nogatem do Mariny w Parku (ćwiczenia na siłowni przy Marinie), dalej do amfiteatru i wzdłuż działek do stadionu przy ul. Toruńskiej, przy Dinoparku w prawo do ul. Parkowej, Piastowska, Starościńska do bulwaru nad Nogatem, przy restauracji Nad Nogatem do góry.

Meta – parking przy Urzędzie Miasta Malborka.

Ul. Dąbrówki

Trasa wodna I

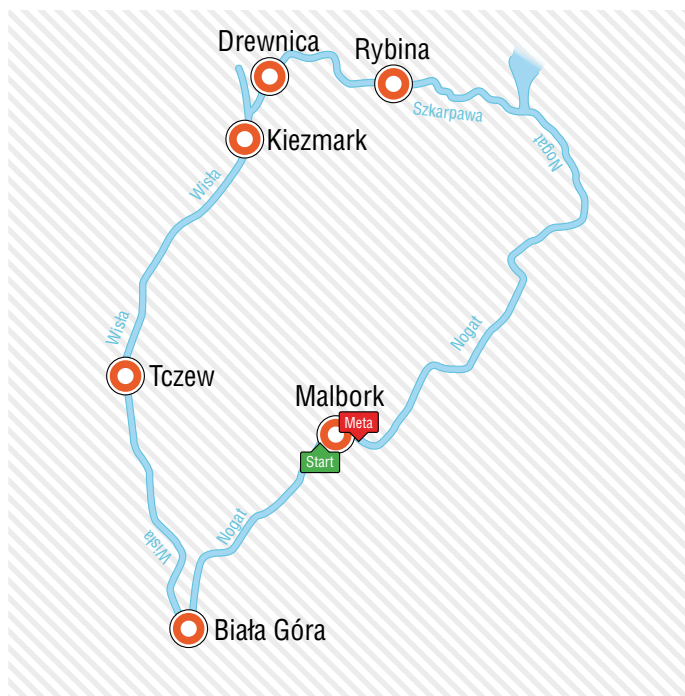
Autorzy: Stowarzyszenie Koło Przewodników Malborskich
Wodna „Pętla”.

Długość: 131 km

Czas: około 40 godz. (2 dni)

Start – Przystań przy Zamku w Malborku, kier. na południe Szonowo-Biała Góra, rzeka Wisła, Tczew, Głowa Gdańska, Szarpawa, Nogat.

Meta – Przystań przy Zamku w Malborku.

Trasa wodna II

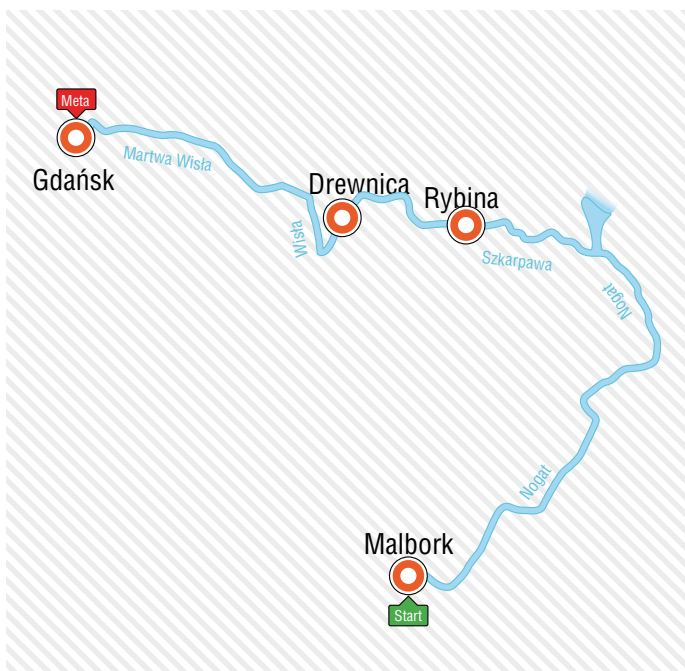
Autorzy: Stowarzyszenie Koło Przewodników Malborskich
Wodna „Malbork-Gdańsk”.

Długość: 94 km

Czas: około 14 godz.

Start – Przystań przy Zamku w Malborku, na północ do ujścia Nogatu-Szarpawa, Gdańska Głowa, Martwa Wisła, Zatoka Gdańska.

Meta – Motława Gdańska.

Przystań nad Nogatem

BIBLIOGRAFIA

Dirschauer K. (1999) *Neuteich in alten Ansichten. Gesicht und Geschichte der Stadt Neuteich/ Nowy Staw w dawnym spojrzeniu. Oblicze i historia Nowego Stawu.* Ostrohe. „Heimatbund der Neuteicher”

Dobry A. (2001) *Malbork na starych pocztówkach.* Gdańsk, Wydawnictwo DJ

Dobry A., Rząd R. (red.) (1993) *Malbork miasto przy zamku 1845-1945* (informator wystawy czasowej). Malbork. Muzeum Zamkowe w Malborku.

Fieguth G. (1992) *Heimat zwischen Weichsel und Nogat. Das Land vor den Toren der Burg.* Gießen. Offset Köhler KG

Górski K. (1960) *Dzieje Malborka.* Gdynia. Wydawnictwo Morskie

Jedliński W. (2000). *Malbork - dzieje miasta.* Malbork. W&P.

Lubocka M. (1976-79) *Kościół gotycki na Żuławach. Praca na zlecenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Gdańsku.* WUOZ Olsztyn, Delegatura Elbląg

Manikowska K., Wąsik T. (2012) *Żuławy rowerem.* Gdynia. Wydawnictwo Region

Starczewski A. (2009). *Gotyckie zabytki sakralne na terenie gminy Miłoradz na Żuławach.* Sztum. Drukarnia W&P Malbork

Schmid, B. (1919). *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Kreises Marienburg.* Danzig: Kommissions-Verlag von A. W. Kafemann.

Inne:

Domino J. (2005) *Żuławy. W: Katalog zabytków osadnictwa holenderskiego w Polsce* www.holland.org.pl

Program Opieki nad Zabytkami Gminy Stare Pole na lata 2009-2013. (2009) http://www.wrotapomorza.pl/res/BIP/Stare_Pole/uchwaly_projekty/2009/program_opieki_nad_zabytkami_gminy_stare_pole_2009_10_26.pdf (dostęp w październiku 2014 r.)

Iwona Gołębiewska (opr. 2008). *Program Opieki nad Zabytkami Gminy Lichnowy na lata 2009 – 2012.* <http://lichnowy.pl/program.pdf> (dostęp w październiku 2014 r.)

oraz strony wymienione w tekście przewodnika

Strony o Żuławach:

<https://www.facebook.com/NaszeZulawy>

<http://zulawy.infopl.info/>

<http://zulawy.info/>

Ciekawa treść wprowadzająca w tematykę wycieczek po Powiecie Malborskim

Łatwe do zrealizowania trasy spacerowe i wycieczki

Praktyczne wskazówki dotyczące organizacji pobytu na terenie Powiatu Malborskiego

Wykaz największych atrakcji

